

Konferens: Teorins ställning
i svensk litteraturvetenskap

Tidskrift för litteraturvetenskap

4/02

Tidskrift för litteraturvetenskap

Redaktör och ansvarig utgivare: Anders Mortensen

Kassör: Karin Nykvist

Redaktion: Kerstin Bergman, Karin Nykvist, Magnus Persson, Daniel Sandström, Cristine Sarrimo, Paul Tenngart

Redaktionens adress fr.o.m. den 15 april 2003:

Anders Hallengren
Tidskrift för litteraturvetenskap
Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
E-mail: tfl@littvet.su.se

Bidrag på upp till 25 A4-sidor (radavstånd 1,5) eller 60.000 tecken (inkl. blankslag) välkomnas av redaktionen. Noter bör vara samlade i slutet av artikeln och utformade så att separat litteraturförteckning inte behövs. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Bidragen levereras först i utskrift, efter referentgranskning och eventuell antagning också som Word/Macintosh-dokument på diskett eller som attachment till e-mail. Korrekturändringar kan inte göras mot manuskriptet. Redaktionen ansvarar inte för ej beställt material.

Prenumerationsavgift för hel årgång om fyra nummer är 180 kronor, för studerande 140 kronor. Lösnummerpris 50 kronor, dubbelnummer 75 kronor. Nummer ur äldre årgångar, 1997 och tidigare, 25 respektive 40 kronor. Prenumeration och lösnummer beställs från redaktionen genom inbetalning på postgiro 63 90 65 - 2.

Tidskriften utges av Föreningen för utgivande av Tidskrift för litteraturvetenskap, Lund, samma adress. Medlemskap kan erhållas mot en avgift av 10 kronor.

Redaktionsråd: Eva Hættner Aurelius (Lund), Lisbeth Larsson (Göteborg), Peter Luthersson (Stockholm), Anders Pettersson (Umeå), Torsten Pettersson (Uppsala), Boel Westin (Stockholm)

Tidskrift för litteraturvetenskap utges med bidrag från Vetenskapsrådet.

Omslag: Johan Laserna

Grafisk formgivning: Anders Mortensen

Tryckning: Fyris-Tryck AB, Uppsala

ISSN: 1104 - 0556

TfL

Tidskrift för litteraturvetenskap

Trettioförsta årgången • nr 4 2002

- Anders Mortensen* Välkomsthälsning 5
- Per Erik Ljung* Inbillning och utbildning 7
- Thomas Götselius* Den teoretiska texten 19
- Beata Agrell* Teori och läsning: Till frågan om den teoretiska praktiken 37
- Michael Gustavsson* Litteraturteorin i teorin och praktiken 51
- Eva Haettner Aurelius* Begreppsscheman och skepticism 65
- Ulf Olsson* Teorins delning. En kritik av den hermeneutiska gemenskapen 77
- Hans Hauge* Teori og marked 92
- SAMTAL I PLENUM Det visionära i teorin 105
- Bertil Romberg* En nyupptäckt variant i *Amorina* 1822 119
- Stig Bäckman* Läsarorienterad teori och dekonstruktion 128
- KRITIK B. F. Jegorov: *Zhizn' i tvortjestvo Ju. M. Lotmana* (137) – Anders Pettersson: *Verbal Art. A Philosophy of Literature and Literary Experience* (139) – Karin Molander-Danielsson: *The Dynamic Detective. Special interest and seriality in contemporary detective fiction* (145) – Carina Burman: *Bremer. En biografi* (150) – Maria Karlsson: *Känslans röst. Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs roman-konst* (154) – Helena Bodin: *Hjalmar Gullberg och bysantinismen – "som paradoxer i tid och rum"* (157)

Från redaktionen

Vår första utgåva, 2001:1, var ett debattnummer där de aktuella frågorna om litteraturvetenskapen och etiken, estetiken, intermedialiteten, klassperspektivet, genusforskningen och textanalysen diskuterades, stundom med polemisk udd. Samtalet om litteraturämnets grundläggande problem förs vidare i det här häftet, som återger föredragen och plenumdebatten som hölls under *TfL*-konferensen *Teorins ställning i svensk litteraturvetenskap* i Lund 13–14/9 2002. Litteraturteoretiska spörsmål uppmärksammas sedan i ytterligare en rad artiklar som samlats i numret. Med det tar vi avsked från Lund, för den här gången, och tackar våra medarbetare och läsare för två år av inspirerande samvaro. Och så önskar vi den tillträdande Stockholmsredaktionen under Anders Hallengrens ledning lycka till!

Kerstin Bergman Anders Mortensen Karin Nykvist Magnus Persson

Daniel Sandström Cristine Sarrimo Paul Tenngart

TfL-konferensen i Lund
13-14 september
2002:

Teorins ställning
i svensk
litteraturvetenskap

Program

Fredag 15 september

Katolska salen
Biskopsgränd 72

- 11:30 Registrering
Reception för *JHL:s* nyutkomna nr 2/2002
- 12:00 Välkomstdrinking av *JHL:s* redaktion
- 13:30 PER ERIK LUNG (Lund)
"Inbildning och utbildning"
Moderator: Anders Møntzen
Samliga anföranden följs av diskussion med konferensens deltagare
- 14:30 THOMAS GÖTSELIOUS (Stockholm/Uppsala)
"Den teoretiska texten: Introduktionens problemlösning och exemplet Engdahl"
Moderator: Magnus Persson
- 15:45 Kaffe
- 16:00 BEATA AGRELL (Göteborg)
"Teori och läsning: Till frågan om den teoretiska praktiken"
Moderator: Kersia Bergman
- 17:30 MICHAEL GUSTAVSSON (Uppsala)
"Litteraturteori: teori och praktiken"
Moderator: Daniel Sandström
- 19:30 Cocktail
Dns
Dns

Salon
Hälsöbacken 12

Ärade litteraturforskare, bästa läsare av *Tidskrift för litteraturvetenskap*,

välkomna till Lund och det återkommande evenemang som brukar kallas *TfL-dagen*. Det har blivit en tradition att varje redaktion, under tidskriftens ständiga vandring runt riket, arrangerar ett heldagsseminarium om ett för vår disciplin angeläget ämne. Nu har emellertid den dagen utökats till två, och seminariets deltagare räknar ett nittiotal tillresta från hela landet och Danmark. Att seminariet således har övergått i en konferens tycks bero på att dess ämne uppfattas som viktigt: vi skall under två dagar diskutera *Teorins ställning i svensk litteraturvetenskap*.

Arrangörer för konferensen är alltså den vid Litteraturvetenskapliga institutionen här i staden verksamma redaktionen för *Tidskrift för litteraturvetenskap*, som tillträdde i fjor men redan vid årsskiftet lämnar stafettspinnen vidare till Stockholm. Vi består av Kerstin Bergman, som är chef för konferensen, och Karin Nykvist, Magnus Persson, Daniel Sandström och Paul Tenngart – hela den nämnda kvintetten kommer att disputera under de allra närmaste månaderna – och så Cristine Sarrimo och jag, redaktören. När vi på ett ganska uppymt möte för ett drygt år sedan bestämde ämnet för konferensen var det framför allt två fenomen som inverkade. Vår första utgåva, 2001:1, som var ett debattnummer som följde upp den föregående Umeåredaktionens konferensrapport om litteraturvetenskapen på 2000-talet, hade gett upphov till några likartade reaktioner från skribenter norröver: det påpekades att det nu återigen kom fler termer och mer estetik från Lund, vilket glädde oss. Samtidigt tornade en hög böcker med vissa gemensamma egenskaper upp sig på vårt bord: vi började resonera om en trend inom den bokindustriella sektor som i bokkatalogerna kallas *Literary theory*.

I slutet av 1980-talet hade böckerna titlar som andades lysande utsikter och fortsatt utveckling, i stil med *The Future of Literary Theory* och *Literary Theory – New Perspectives*. Motsvarande tendens i senare års utgivning är att böckerna heter något med *Beyond Theory*, *Post-theory*, *After Theory*, t.o.m. *Death of Theory*, intill den senaste och utmattade titeln: *What's Left of Theory?*

Liknande utsagor har förvisso gjorts under det senaste kvartssekle. Den omfattande litteratur om vad som hänt och händer *Efter dekonstruktionen* kan i viss mån betraktas som förelöpare till denna strömning – så heter för övrigt också en volym som utgavs för tio år sedan på Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, i anslutning till en av de inspirerande forskningsresor till USA som Ulla-Britta Lagerroth ledde. Tre ofta återopade verk från åren 1986–87 påminner oss om att den aktuella, post-teoretiska ståndpunkten har en ytterst kvalificerad förhistoria; jag tänker på Paul de Mans *The Resistance to Theory*, Walter B. Michaels *Against Theory* och Stein Haugom Olsen *The End of Literary Theory*. Men något nytt är det ändå som har tillkommit.

Ett instruktivt exempel är Valentine Cunninghams *Reading after Theory*, som utkom i vintras. Dess mångtydiga titel förutsätter att vi åter, efter det att de alltför övergripande teorierna snart har förlorat sitt grepp om våra sinnen och praktiker, ska kunna ägna oss åt rigorös och lyhörd läsning av texterna på deras egna premisser. Vi bör påminna oss

om att denna ambition är densamma som dekonstruktionens prominenta företrädare en gång presenterade som sin. Men i titeln *Reading after Theory* anas även en litteraturhistoriografisk periodbeteckning – för en ehuru omfattande men urskiljbar, särskild strömning av det som Quentin Skinner har kallat *Grand Theory*, eller med Elisabeth Bruss ord *Beautiful Theories*, alltså en period av storvulen och alltför vacker teori, som antas eller önskas ha kommit till sitt slut. Den uppfattningen är av relativt sent datum.

Dessa utsagor om den höga Teorins nedgång och fall formar själv en teori, vars lansering må förväntas följa samma mekanismer som de senaste decenniernas forskningstrender, med en viss fortsatt produktion av introduktionsvolym, antologier, symposier, temanummer av tidskrifter med mera. Jag är enig med Hans Hauge om att Post-teorin är en teori som inte heller kommer att hålla. Men dess främsta insats blir kanske att göra litteraturhistoriografisk nytta, och åtminstone indirekt vidga de historiska perspektiven på litteraturens och litteraturstudiets teori, som ju är lika gammal som dikten själv. Läsnings, tolkning och förståelse har alltid skett med utgångspunkt i någon teori om litteraturens funktioner. I den meningen betyder *Reading after Theory* slutligen någonting nästan alltför självklart, men förvisso tänkvärt.

Frågan om hur denna teorins karta stämmer med terrängen bör till att börja med lämnas helt öppen. Konferensens ämne är ju teorins ställning i svensk litteraturvetenskap, och de inhemska konjunkturerna brukar som bekant avvika en del från de internationella. En av konferensens talare, Michael Gustavsson, kommer att redogöra för sin forskning om inte bara *hur* utan även *hurvida* den moderna litteraturteori, som vi alltså nu skulle befinna oss *efter*, egentligen har vunnit insteg i svensk litteraturvetenskap. Mot svarande skärskådande granskningar av våra givna föreställningar är att vänta från konferensens övriga föredragshållare.

Den neutralt formulerade rubriken för vår sammankomst har uppenbarligen en viss förmåga att ladda affekterna. Samma vecka som vi skickade ut den första informationen om konferensens ämne kom uppmuntrande hälsningar av olika slag. Några menade att konferensen tycktes väl ägnad att stärka den intellektuella inriktningen inom ämnet efter en tid av teorifientlighet. Andra välkomnade att man nu kunde gå tillrätta med det övermått av teori som länge hotat att förstöra vårt ämne. Sådana motsättningar inger ivriga förväntningar. Vi som arrangerar denna konferens uttrycker gärna som vår förhoppning, att dessa för litteraturämnet så angelägna frågor skall diskuteras i god humanistisk och intellektuell anda och därmed stärka vår inspirerande samhörighet av oenighet.

Till konferensen har inbjudits sju föredragshållare som har gjort framträdande insatser i den litteraturteoretiska diskussionen. Från Göteborg har Beata Agrell anlänt, Hans Hauge kommer direkt från Århus, Michael Gustavsson har färdats från Gävle, medan Ulf Olssons och Thomas Götselius resa började i Stockholm. Eva Haettner Aurelius och Per Erik Ljung är verksamma vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund. Vi hälsar dem och er alla välkomna.

Anders Mortensen

Per Erik Ljung

Inbillning och utbildning

Några mil öster om Kaunas, i sydöstra Litauen, helt nära gränsen till Vitryssland, ligger staden Vilnius. Åker man ytterligare ett tiotal mil så kommer man till Minsk. 1937 hette staden emellertid Wilno – eller Vilna – och låg i ett avlägset hörn av nordöstra Polen. Där gjorde Litauen och Polen allt vad de kunde för att inte låtsas om varandra (inte ens posten mellan de två länderna fungerade), och där kunde man den gången inte uppehålla sig länge förrän man hörde talas om ”formalismen i Wilno”, skriver Olle Holmberg, som var där för nästan exakt 65 år sedan och som rapporterade om det i ett resebrev i *Dagens Nyheter*.¹ Ätminstone inte om man var litteraturhistoriker.

För att få en överblick över de anti-psykologiska och anti-sociologiska tankegångarna i en bok som han ändå inte skulle kunna läsa på polska och som dessutom är utsåld, bestämmer sig Holmberg för att söka upp författaren, ”formalisternas påve”, professor Manfred Kridl, men får efter många om och men nöja sig med en docent och en kvinnlig doktorand. Den senare är en ”rättrogen formalist” som får ”utveckla lärans grundtankar för främlingen”. Hon börjar med att korrigera honom. Man vill inte kallas ”formalister” – hellre ”immanentister” eller ”integralister”. Man avböjer allt som har med miljön att göra – men går inte heller, till främlingens möjligen taktiskt motiverade förvåning, med på att det rör sig om någon slags *l'art pour l'art*. Slutligen betonar man att den polska formalismen är i sitt ursprung oberoende av den starka skola av formalister som i Ryssland, märkvärdigt nog officiellt tolererad, kämpar mot den litteraturvetenskapliga marxismen, men att professor Kridl dock står i kontakt med dessa ryska formalister.”

Det värsta man kan göra är att psykologisera, att i stället för att tala om en litterär sak, tala om vad den beror på eller hur den återspeglar mästarens innersta, något som man ”rotar i skrifter och brev för att komma åt”. Det hindrar inte den listige intervjuaren från att anlägga just ett bakgrundsperspektiv på själva den teoretiska inriktningen. ”Er formalism”, säger han, ”är ju helt enkelt en produkt av Polens självständighet.” (Vilnius var efter Rysslands sammanbrott 1920 litauiskt, men blev dagen innan en av Nationernas förbund beslutad folkomröstning skulle äga rum omringat av polska styrkor och förblev polskt under hela mellankrigstiden – 1940 införlivades staden med Sovjetunionen som huvudstad i den litauiska

sovjetrepubliken.) Den bakgrunden förnekar man inte. Tidigare var både litteratur och litteraturvetenskap alltid knutna till politik och propaganda: först nu kan man andas ut. Men också att, som nu, hävda vetenskapens oavhängighet och objektivitet är en aktiv handling, får främlingen höra. "Faran är att det inte är professorerna utan studenterna som ta ledningen vid universiteten och att denna ledning sker efter helt andra än vetenskapliga riktlinjer. Orosstiftarna äro de unga nationaldemokraterna, Polens motsvarigheter till nazisterna."

I själva verket hade man varit tvungen att stänga universitet i tre månader den föregående vintern, "därför att varje föreläsning höll på att vålla slagsmål". Nationalisterna krävde att de judiska studenterna – och de var många, Vilnius brukade sedan gammalt kallas för "Europas Jerusalem" på grund av den stora inflyttningen – skulle sitta till vänster och de andra polackerna till höger i föreläsningssalarna, och att ingen av judisk börd skulle få vara assistent vid de medicinska och juridiska fakulteterna. Den som berättar om situationen för Holmberg är en man med ett mycket fint utseende, skriver han. Men, som han säger, "man bör inte döma en hund efter håren", så han frågar: "Är ni också anti-semit?" – "Nej", svarar han [mannen] med en något invecklad ordlek, "jag anser att vad som betyder något inte är på vilka bänkar människor sitter, utan vilka människor som sitter på bänkarna." Oron är stor inför höstterminen och man hoppas på att den nye rektorn, som är teolog, ska kunna lugna ner studenterna. Många av bråkmakarna är religiösa, men som någon uttrycker det: "Nationaldemokraternas religiositet är mycket ostentativ; de bikta sig och gå i mässan så att det hörs och syns, men det anses från andra håll att detta är en reklamreligiositet och politisk religiositet, betingad av tradition och kampinställning mer än av verklig övertygelse." Situationen är hotfull. Formalisterna – som sällan är nationaldemokrater – har en knapp majoritet i filosofiska fakulteten.

Annars ligger staden vackert. "Genom ett landskap med mjuka linjer, feta åkrar och och grön skog far man dit. De gråa stugorna invid järnvägslinjen ha inte alltid hela fönsterrutor, men nästan alltid fullt med bikupor med surrande bin på gårdsplanen, och befolkningen visar en vacker typ. 'Kvinnorna i Wilno är sköna och ha ett sällsamt skimmer över ögonen', står det i den tyska resehandboken, vilket kommer en att göra den reflexionen att även tyska resehandböcker stundom ha ett sällsamt skimmer över ögonen." – Så slutar artikeln med att Holmberg berättar att litauerne gör anspråk på staden, men mer av historiska än av befolkningsmässiga skäl. För befolkningen är polsk, men i övrigt lika kluven som allt annat polskt, delad i katoliker och judar, "i fromma madonnadyrkare, i politiska hetsporrar och svala, objektiva vetenskapliga 'formalister'".

Väl tillbaka i Lund arrangerade Olle Holmberg sedan också en introduktion på hemmaplan. 11/2 1938 höll Carola Lakocinski ett föredrag om "Den polska 'formalismen'" i Lundensiska litteratursällskapet. "I den därpå följande diskussionen yttra-

de sig prof. Bööök, ordf. samt docent Ahlström”, framgår det av protokollet. Ordförande var, alltsedan det konstituerande sammanträdet 4/10 1930, Olle Holmberg.²

Det här måste vara några av de första gångerna den ryska, för att inte tala om den polska formalismen nämns i Sverige. Henry Parland skrev visserligen redan sommaren 1929 en introducerande artikel som han kallade ”Den modernistiska dikten ur formalistisk synpunkt”, med en briljant analys av en dikt av Elmer Diktonius och med Viktor Sklovskij som en viktig referens.³ Och Bengt Holmqvist presenterade å sin sida både Parland och formalismen i en artikel i *Bokvännen* nr 1 1/2 1949 – och gör dem nästan till nykritiker.⁴ Men sedan är det ju först med Kurt Aspelin och den antologi han gav ut tillsammans med Bengt A. Lundberg 1971 som den ryska formalismen på allvar blir känd i Sverige. Jag tänker på *Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen*, med alla de inspirerande texterna av Viktor Sklovskij, Jurij Tynjanov, Jan Mukarovsky och fram till Umberto Eco, Roland Barthes och Jurij Lotman.

Men det finns en annan aspekt av Olle Holmbergs artikel också. Han talar ju verkligen om teorins ställning, både i det nordöstra hörnet av Polen och i Ryssland, där formalismen tydligen tolererades men också befann sig i motsättning till den litteraturvetenskapliga marxismen. Bland de texter Kurt Aspelin och Bengt A. Lundberg tog med i *Form och struktur* finns ett dokument som manifesterar just den spänningen. Det är de ”Åtta teser till litteratur- och språkforskningens problem” av Jurij Tynjanov och Roman Jakobson som först stod att läsa i Majakovskijs tidskrift *Novyj lef* 1928.

När man läser dessa teser idag är det två värden som slår emot en som de avgörande och mest honorerade. Man är för *det nya* och för *komplikationen*. Man är – med fullt blås i den avantgardistiska gestiken – mot det gamla, det ”borgerliga”, och lika mycket mot det förenklade, det man kallar ”de mekaniska sammansättningarna”. ”Det är nödvändigt att en gång för alla överge de allt mer vanliga mekaniska sammansättningarna, som söker förena den nya metodologins arbetsätt med gamla uttröskade metoder och skenheligt smugglar in den naiva psykologismen och annat metodologiskt skräp under den nya terminologins täckmantel” – heter det i den första tesen. Det man är ute efter är inget mindre än att formulera litteratur- och språkvetenskapens omedelbara problem i Ryssland ”på en stabil teoretisk grundval”.⁵ Litteraturen är naturligtvis inte autonom, dess historia är ”intimt knuten till övriga historiska räcker”, som det heter i den andra tesen. Men lika fundamental är insikten om hur komplicerade sammanhangen är: ”var och en av dessa [räcker] rymmer ett invecklat komplex av specifikt strukturella lagar”. Och: ”Utan att först ha utrett dessa lagar är det omöjligt att upprätta en vetenskapligt giltig överensstämmelse mellan den litterära räckan och de övriga historiska räcker.” Det är bara att sätta igång. Men det kommer inte att bli enkelt. Själva överensstämmelsen mellan varje räcka och de andra räcker – dvs.

”systemens system” äger nämligen också sina ”egna strukturella lagar som forskningen har att studera”. – ”Ur metodologisk synvinkel är det ödesdigert att undersöka överensstämmelsen mellan systemen utan att ta hänsyn till de lagar som är immanenta i varje system.”

Texten talar tydligt nog rakt in i en situation. Men det gör den också när den publiceras på svenska trettionio år senare, i *Zenit* nr 4 1967. Tidskriften gavs ut i Karlstad och var redan framme vid årgång II, men från 1967 och framåt var det i många avseenden tal om ”nya Zenit”. Den tog form i en bestämd internationell politisk konjunktur, i visst samarbete med *International Socialist Journal* och som en betonat nordisk socialistisk tidskrift. Bland de svenska initiativtagarna fanns folk som Eva Adolfsson, Kurt Aspelin, Göte Bernhardsson, Anders Ehnmark, Göran O.Eriksson, Folke Isaksson, Iréne Matthis, Jan Myrdal, Göran Palm, Göran Therborn och Gunnel Thörnander. Det första numret handlade om blandedekonomi, det andra bland annat om kvinnorna och revolutionen – sociologen Rita Liljeström skrev om teorier om könsrollsinnläring – och det tredje om imperialismen. Här hade Lennart Berntsson en artikel om ”Konflikt eller harmoni – två modeller för underutveckling” och Lasse Söderberg bidrog med en översättning av Robert Bly:s dikt ”När det asiatiska kriget börjar”. Det fjärde numret – där Tynjanov och Jakobsons teser publicerades – kallades ”Oktober i dokument” och handlade till stora delar om den estetiska och ekonomiska debatten i Sovjet under tiden efter revolutionen. Agneta Pleijel skrev om den svenska socialistiska tidskriften *Zimmerwald* som utkom 1919–1921 och rapporterade om vad som hände ute i Europa. I inledningen sätter Kurt Aspelin in de avancerade estetiska experimenten (det räcker väl att erinra om namn som Meyerhold, Malevich, Eisenstein och Vertov) och ambitionerna i sitt sammanhang: de texter och dokument från revolutionens första decennium som ställts samman understryker diskrepansen mellan de proklamerade målsättningarna och de förverkligade resultaten, de har valts ”inte minst med tanke på att belysa det kontroversiella och sedan tystade”.⁶ Samma år som teserna publicerades presenterar, skriver Aspelin, tre ryska lingvister, varav Roman Jakobson var en, inför Första internationella lingvistikkongressen i Haag den moderna vetenskapliga strukturalismen applicerad på fonemteorin. De två insatserna hör intimt samman, säger han: ”Från dem går linjen rakt till 30-talets pragtstrukturalism, och därefter (genom förmedling av de två emigranterna Roman Jakobson och René Wellek) till en av dagens mest inflytelserika och vetenskapligt fruktbara teoribildningar – nämligen den strukturalism i språk- och litteraturvetenskap som etablerar samarbete med andra discipliner och nu börjar prägla också den allmänna kulturdebatten.”⁷

Det var 1967 det.

Det var nästan ingen hejd på det brokiga teori-inflöde som ägde rum i hela Norden här kring åren fram emot, låt oss säga 1976. Ta det berömda 1968. Med

en viss eftersläpning efter nykritiken kom nu i full fart Cleanth Brooks *The Well Wrought Urn* på danska som *Lyrisk struktur*, liksom Hugo Friedrichs *Strukturen i den moderne lyrik* och i Norge Atle Kittang och Asbjørn Aarseths *Lyriske strukturer*.⁸ Två år tidigare gav Gunnar Hansson, Jan Thavenius, Karl Erik Rosengren, Göran Hermerén ett annat bud på modernisering i ämnet, i *Litteraturvetenskap. Nya mål och metoder* – här rörde det sig framför allt om tillnyktring, begreppsanalys och kvantitativa metoder. Nu ramlade allting in på en gång. 1970 kom Kurt Aspelins *Marxistiska litteraturanalyser*, snart också de andra antologierna i Norstedts *Kontrakurs*. Det var hela den stora europeiska traditionen som trängde sig på, eller andra delar av den än de vi tidigare hade känt till. En bok som Magnus von Platens *Twistefrågor i svensk litteratur* från 1966, där man genom noggrann argumentation trodde att det gick att empiriskt lösa vissa forskningsproblem, tedde sig redan mindre intressant. Man kastade sig inte längre över de forskningsresultat som hopades och levererades via *Meddelanden* i den ärevördiga tidskriften *Sammlaren*.⁹ Det var mycket tal om strukturer – men de var skarpare profilerade än tidigare, mer i Roman Jakobsons anda, när de introducerades i den danska tidskriften *poetik* från 1967 och framåt. Eller mer medvetandeteoretiskt i Lucien Goldmanns romanteorier. Och snart skulle de här *räckorna* skruvas samman i allt mer sofistikerade ramar, under några år såg det faktiskt ut som om teorin – i singularis – höll på att ta form.¹⁰ Själv skrev jag en hejdlöst entusiastisk recensionsartikel i den andra årgången av *TfL* 1972 om Peter Madsens magisteravhandling *Semiotik og dialektik*, som var ett försök att tänka samman fransk strukturalism med frankfurterskolans marxism och Bakhtins kultursociologi.¹¹ Han kunde också visa mig både begränsningarna och produktiviteten i nykritiken i en artikel i *poetik* 18 1972 som hette ”Modsigelsens poetik”. Man blev klar över varför Cleanth Brooks måste abdikera för Theodor von Wiesengrund Adorno. Fortfarande 1980 kunde det se ut som om det gick att samla 1900-talets litteraturkritik i någon form av sammanhängande och framåtsträvande teori-bildning. Men, ser jag att jag skrev i en recension av en annan dansk teori-introduktion åtta år senare: ”Tidsprägligen är en annan: här finns en optimism när det gäller möjligheten att utforska litteraturen som är helt okänd hos oss [...]”.¹² Fältet hade redan blivit heterogent och fullt av inbördes spänningar. Atle Kittang ser i en intressant tillbakablick just 1976 som en vattendelare. I samband med en nordisk forskarkurs i ”litterær hermeneutik og analyse-teori” på Godøysund utanför Bergen, dit ingen mindre än Hans-Georg Gadamer sensationellt forslades med en oansenlig farkost ur den lokala trafikflotan, lade man märke till att det saknades danska deltagare. Det var ju via Danmark massor av det nya hade kommit in. Men, skriver Kittang, ”litterær tolkingsteori? I 1976?” – ”Niks. Etter kvart kom det oss for øyra at tolkingsteori eller hermeneutikk etter dansk oppfatning var ein type tysk og borgarleg idealisme som progressiv litteraturvitskap burde ha skrota for lenge sidan.”¹³

Det är inte lätt att vara villaägare i dessa tider hette en diktsamling av Claes Andersson (1969). Det var inte lätt att vara litteraturhistoriker heller. Edvard Beyger gav ut en ny norsk litteraturhistoria och bad den radikale Willy Dahl ta hand om det sjätte bandet, om *Vår egen tid*. Nästan omedelbart kände han sig tvungen att be om ursäkt i *Norsk Litterær Årsbok* 1974, med en artikel som hette ”Jeg skal aldri gjøre det mer. Omkring det å skrive sin samtids litteraturhistorie.” Men han var inte sämre karl än att han sedan 1981 störtade ut med en egen norsk litteraturhistoria i tre band. *Tid og tekst* var undertiteln – med emfas på båda delarna, socialhistoria och text. I det sista bandet berättade han också om sina teoretiska förebilder: det rörde sig om sådana som Raymond Williams (kulturbegreppet), Lucien Goldmann (”homologiteorin”) och Juri Tynjanov (litteraritet och intertextualitet).

Jag vill nog hävda att det är ”emancipationsparadigmet” och det omfattande teorinflödet från den här tiden som ligger bakom mycket av energin i de stora litteraturhistoriska projekt som har rullat ut sedan dess, inklusive både *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* och den av Lars Lönnroth och Sven Delblanc redigerade *Den svenska litteraturen*. När man har varit med om den tiden tycker man det är lite svårt att förstå dem som vill flytta tillbaka positionerna i ämnet till tiden före 1965, eller i värsta fall – 1959.

Låt oss titta på en tredje situation, efter 1937 och 1967. Cirka trettio år senare. En ”numera utanförstående litteraturhistoriker” – epitetet är hans eget – håller sommaren 2001 på att läsa en stor biografi av Andrew Motion över den engelske skalden John Keats.¹⁴ Han njuter av den behagliga prosastilen och inte minst av den syn på poesin han möter – diktningen är ett läkemedel för själen och samhället. Via biografien står det också klart att det är en yrkesetik som skalden förde med sig från sin medicinarutbildning. Allt är gott och väl. Litteraturhistorikern sitter i sin trädgård, någonstans i Uppsala eller dess omgivningar, tänker jag mig.

Vad händer då? Plötsligt får han *TjL* nr 1 2001 i sina händer. Friden är som bortblåst. Det börjar tissla och tassla omkring honom, han påminns om det ”termrassel” som har invaderat hans gamla fina ämne. Teoretiskt termrassel. De många termerna utgör symptomen – ”den underliggande åkomman börjar allmänt kallas teorisjuka”, skriver han i sin anmälan av tidskriftsnumret. Kanske har han, liksom John Keats, studerat medicin. Vad är det för *term* som skapar så mycket oro? Jo, det är *heteronomi*, i motsättning till *autonomi* – ”den litterära ontologins principiella ytterlighetspositioner”, som, skriver han, ”en annars klok och läsvärd forskare” har formulerat det i tidskriften.¹⁵ Det blir för mycket: patologiförklaringen rasslar fram.

Det kanske inte är så underligt. Vi känner igen tankefiguren från spalterna. Det var bättre före 1965, före värderelativismen, marxismen, lingvistik och allt det elände som kom därefter. Feminsm, postkolonialism och allt vad kan vara.

Det underliga är snarare att samme litteraturhistoriker, Staffan Bergsten, faktiskt själv står som redaktör för en förtjänstfull handbok i ämnet, *Litteraturvetenskap – en inledning* som kom ut 1998 och som just har getts ut i en ny upplaga med ett tillägg om narratologi av Lars-Åke Skalin. I den framstår ämnet som oerhört vitalt och inte alls så påfallande sjukt – däremot finns där fullt av konstiga ord. Ord som inte var så vanliga före 1959, "intertextualitet", "reception", "genus", "kontextualisering", "identitetspolitik".

Varför formulerar sig litteraturhistorikern så underligt? Här tror jag att jag får vända mig till Olle Holmberg igen. Det är i *Inbillningens värld. Senare delen. Poesien. Första halvbandet* från 1929 som han kommer in på processerna bakom användningen av bildspråk. Det blir nästan till en antropologisk nyckel med stor generell räckvidd: bildspråket öppnar en dörr rätt in i människans inbillningsvärld och därmed rätt in i diktens – diskursens skulle man vilja lägga till idag, för fantasin opererar ju också i tillkomsten av till exempel recensioner.

En snabbskiss över diskussionsläget ger Olle Holmberg – typiskt nog, han tycks vara rätt angelägen om att den eleganta framställningen inte skulle tyngas av onödiga digressioner – i en not. För Holmberg är utgångspunkten att metaforen har sitt psykiska ursprung inte i vakenlivets betraktande av tingen, utan i "drömmarens vaga fantasier" (183).¹⁶ Metaforen är inte i första hand avsedd att ge kunskap utan att ge "illusion", så formuleras den dualism som råder i *Inbillningens värld*. I verket *Inbillningens värld*, väl att märka! För i inbillningens värld, sådan den skildras hos Holmberg, fantasins, dagdrömmeriets, det konstnärliga skapandets, finns inte samma skarpa gränser mellan verklighet och illusion, och för den "drömmare" med vaga fantasier som färdas där är det snarare tal om ett continuum, som rymmer allt från sömnens djupaste drömmar över olika stadier av uppvaknande och tillbakafall i kontemplation och dagdrömmeri – man inbillar sig gärna att Olle Holmberg skulle ha kunnat uppskatta en poetik av Gaston Bachelards märke, där just dagdrömmen ges en privilegierad plats.

Metaforen förenar det subjektiva med det objektiva – den säger, inte vad tinget är, utan vad det liknar. Två saker krävs för att metaforen ska komma till stånd: ett ting att betrakta, och en människa som betraktar det, på *sitt* sätt. Det objektiva ligger i att det är ett ting som betraktas, det subjektiva i att det betraktas av *någon*; om denne någon är diktare tenderar han också att vilja förmedla vad han har sett. Från *det* till *jag* till *vi* går rörelsen, i linje med hela den idé som bär Holmbergs verk. Med en lyckad metafor säger han att metaforens uppgift är "att ställa oss på samma sida om tinget som den där diktaren står", att låta oss erfara det "genom mediet av samma inbillning" som diktaren (185). Själens alla krafter och drivfjädrar skall sättas i rörelse, som det heter hos Kant, bilderna skall "livligt röra inbillningen" – snarare än öka förståelsen av föremålet. Det är nog något i den stilen som är på gång i litteraturhistorikerns artikel.

Det roliga hos Holmberg är ofta åskådligheten. I halvslummern i gryningen hör kanske drömmaren – och inte sällan får man en känsla av att drömmaren är just den "poetiker" som för pennan och som omnämns i en annan not¹⁷ – "hur lakonet skrapar mot skäggstubben, men låtsas tro och tror verkligen att det i stället är en mus han hör, som sitter och leker med ett tidningsblad" (183f). Eller om han är ännu lite mer vaken. Då hör han kanske vinden prassla i löven och tror sig – "erotiskt inställd som han är" – höra frasen av en sidenkjol. När han sedan har genomskådat sin illusion skulle han kunna säga att "lövet prasslar som en sidenkjol"; och det skulle ju vara en veritabel metafor. Då kunde han börja dikta om det. Det tycks vara helt uppenbart att diktarnas metaforer har samma psykologiska ursprung som "drömmarnas affektivt betingade missuppfattningar" (184).

Då är det också givet att metaforerna kan komma att säga mer om den som utsäger dem än om de ting de är satta att beskriva. När det i *Tusen och en natt* talas om hur de båda halvorna av en dörr liknade två älskande som vilar hos varandra om natten för att sedan skiljas åt vid soluppgången, då berörs vår själ "av en fläkt av arabens erotomani" när vi läser det. Också vi kommer att föreställa oss dörrhalvorna som två ömma unga som icke bör skiljas om natten. Illusionen har lyckats.

Exemplen är slående. *Drömmen förtätar*.¹⁸ Den som om morgonen har fått ett brev från en släkting, på lunchen har tänkt på en tågolycka och på kvällen har läst en utredning om mentalvård, drömmer på natten att släktingen har blivit galen vid en tågolycka. Hade nu detta skett i verkligheten hade vi naturligtvis i stället frågat efter möjligheterna att bli frisk igen. Sjukdomens orsak, dess förlopp och botande är förbundna i *beröring*. Hur – för att gripa till en annan metafor – hänger de tre momenten samman? Liksom man i Platons dialog *Faidon* frågar efter lyrspelearen när man ser lyran, och på samma sätt som man dels frågar efter vem som slog, dels efter doktorn – om man oförhappande skulle ha fått ett slag på käften. Beröringsassociationen är en nödvändig associationskedja för vårt vetande och handlande. "Då jag med hammaren slår spiken på huvudet, sätter jag praktiskt en beröringsassociation i scen" (187).

I drömmen kan man däremot inte handla. Associationen följer andra vägar från den första sensationen. Här förs man som regel till *liknande* eller alternativt *kontrasterande* tankar. Förlopp förtätas, samtidigt som verklighetsförbindelsen, de "normala" händelsekedjorna, förtunnas. Indelningen är känd sedan antiken och innefattar faktiskt alla våra associationer. Beröringen dominerar om dagen, likheten om natten.

"Jag drömmer en natt om en förskingrande ämbetsman, och efter en stund drömmer jag om en annan förskingrande ämbetsman. En annan natt drömmer jag om en tjäder som i liggande ställning lutar huvudet mot en sten. Långsamt förvandlas tjädern till en räv, räven till en hund och hunden till ett lejon som reser sig och lufsar bort genom stadsparken i Lund. Man finner här en associa-

tionskedja ordnad efter likhetens princip: lejonet liknar hunden och hunden räven; räven liknar visserligen ganska obetydligt tjädern, men har i gengäld samma vokal i i namnet" (190).

Drömmens likhet med den vardagliga upplevelsen kan, för att nu använda ett ord som Holmberg inte använder, vara av *strukturell* art. "Jag läser på kvällen en bisarr bok som handlar om bisarra människor. På natten drömer jag varken om dem eller deras författarinna, men bokens ironiska, originella och torrt fantastiska form förföljer mig som ett grundschema efter vilket [...] hela nattens drömmar komponeras" (191). Det rör sig alltså om en mimesis, inte på substansens nivå, utan på homologins, med ett av Roland Barthes' strukturalistiska begrepp.¹⁹ Drömmaren har fått strukturer ("ett grundschema") på huvudet.

Jag blir tvungen att drastiskt förkorta Holmbergs resonemang, men jag hoppas att det framgår att det han gör är att teckna psykologin bakom retoriken.²⁰ Kan detta hjälpa oss att förstå talet om det "termrassel" som utgör "symptomen" på den "teorisjuka" som råder i den samtida svenska litteraturvetenskapen och som står i en sådan bjärt kontrast till den livskunskap, glädje och läkemedel som finns i den stora dikten? Det *kan* vara så (och Staffan Bergsten får ha överseende med mina fantasier) att litteraturhistorikern verkligen har njutit sitt otium och levt långa sköna sommardagar med sin biografi om John Keats. Förr om åren brukade kanske undervisningen och höstens alla plikter närma sig så här års. Dem slipper han visserligen nu, men de försvinner naturligtvis inte för det. Innan han går och lägger sig kan han ha kastat ett öga i Adolf Törneros brev – ett annat av sommarens fynd. Han har hunnit fram till ett brev till Melcher Falkenberg, daterat "Nat-tetid kl. 10 1/4 Den 21 September", som skildrar det makliga, vegetativa livet på landet i det vi idag lite misunnsamt kallar för "gnällbältet". Törneros är språkligt hypersensitiv:

"God morgon vackert här i lägret!" – ropade jag den 12 med slumren ännu i ögon och hufvud – och lyssnade efter det gladlynta fyrstämriga accordet, som jag nu i 14 dagars tid vant mig, att höra hvarje morgon intonera i det första anslaget av reveillen.

"God måron" – genmälte efter några sekunder en enstaka mullrande halmbas, med en accent, som kunde sätta ett öra i ovisshet, om ljudet skulle skulle betyda *god morgon* eller *memento mori*.²¹

Läsaren kunde ha nöjt sig med att meditera över Törneros kreativa sätt att höra "fel", men så läser han vidare tills han kommer till en passage som handlar just om hösten som är på väg, om den annalkande undervisningen, forskningen och alla böckerna.

...i morgon tidigt aftågar jag sjelf till Eskilstuna, och derifrån vidare till Universitetet. Vore jag väl der, och i full ordning; ty nu är jag i ordning på annat sätt, nämli-

gen på kroppens vägnar, och detta välbehag och välsmak för det vegetativa lifvet som förströelserna under sommaren skänkt mig, kommer att illa förbittras när jag åter måste sänka mig ned i bokluntors döda haf. Jag skådar ren i andanom dessa bataillonner af folianter, kvarter, octaver, duodecer stående i slagtfärdiga lineer, att bekriga min physiska hälsa, – så att jag åter i jul kommer fram som ett skelett.²²

Sedan drömmer kanske litteraturhistorikern om sin gamla skolgång och puniska krigen med vapenrassel och massa underliga ord på latin. Han sover dåligt och är orolig när han vaknar. När han drar sitt lakan mot skäggstubben för att somna om, tycker han sig höra hur det prasslar oroligt bland sidorna i böckerna omkring honom. Under den suggestiva neologismen – ”termrassel” – lurar det som är ännu värre.²³ Det här är bara symptomet – därunder döljer sig nämligen det som ”allmänt börjar kallas teorisyka”. Det blir en befrielse att sätta hela tankegången på pränt, i en anmälan av *TfL* nr 1 2001.

Nu vill jag inte individualisera den här föreställningen alltför hårt. Bergsten refererar ju själv i sin tolkning av symptomen – dvs. termerna – till den underliggande åkomsten, till det som *allmänt börjar kallas* teorisyka, som om det rörde sig om en spirande offentlig insikt. Hans resonemang faller väl på plats i de nästan reflexmässigt framförda klagomålen på litteraturvetenskapen, det må så vara dess ”termer” eller dess förmenta vetenskaplighet. Kritikern ikläder sig vid sådana tillfällen den sårade allmänhetens eller den vanlige enkla läsarens mantel – och ibland ser det naturligtvis lite underligt ut, till exempel när samme kritiker samtidigt ger ut böcker där dessa termer och teorier presenteras. Tankefiguren finns sedan också som ingrediens i en mer omfattande hållning, i en i och för sig begriplig allmän motvilja mot att det går utför med både bildningen och livet och att allt håller på att falla sönder i postmoderna fragment; det finns inga sanningar längre utan bara berättelser etc. – och i stort sett är det litteraturteorins, om det inte är *Dagens Nyheters* eller själva litteraturens fel.²⁴

Själv har jag svårt att uppfatta den här typen av kritik som någon utmaning för litteraturvetenskapen. Det rör sig i allt för hög grad om veritabla fantasmer och det som Jean Paul Sartre kallar *mauvaise-foi*. Man vet att det man säger inte är sant, men säger det ändå. Man vet att det råder en massiv *main-stream* på institutionerna och säger ändå att de är sjuka av derridism och termbesvär. Man undervisar själv på grundnivån och vet att studiet domineras av en kring 1959 organiserad, kanonstyrd litteraturhistoria – och säger ändå offentligt att allting håller på att balla ut i postkolonialism och feminism. Man vet att det råder bistra villkor och är ont om tjänster – och ändå skriver man, som Michel Ekman i en recension i *Svenska Dagbladet* av Erik Zilléns avhandling om den lekande Fröding, att den ”säkert kan meritera för en docentur i litteraturvetenskapens korridorer”.²⁵ – Vad har *han* drömt om? Eller ätit till middag? ”Man säger att magen är uppfinningsrik. Sura ögat är det i ännu mycket högre grad”, som Vilhelm Ekelund formulerar det.²⁶

INBILLNING OCH UTBILDNING

Låt mig återvända till Olle Holmberg en sista gång. I sitt resebrev skrev han om kvinnorna i Wilno att de "äro sköna och ha ett sällsamt skimmer över ögonen". Men, lägger han till, så "står det i den tyska resehandboken, vilket kommer en att göra den reflexionen att även tyska resehandböcker stundom ha ett sällsamt skimmer över ögonen". Även här tycks mig Holmberg exemplarisk. Han gör båda delarna. Han tittar efter själv – åtminstone har han säkert tittat den kvinnliga doktoranden i ögonen. Och så tittar han efter i resehandboken, dvs. i *diskursen* och finner ett visst "skimmer" där, en viss bias. Vi kan visserligen, med viss möda, ägna oss åt att dekonstruera de tankefigurer som cirkulerar, till exempel i fråga om litteraturvetenskap. Men så länge inte kritikerna skärper sig en smula, och försöker se och förmedla något av det nya, av den nya, ofta teoretiskt inspirerade kunskap som förmedlas i de många nya avhandlingar som ser dagens ljus de här åren, är det, tyvärr, inte därifrån utmaningarna kommer. De fortsätter i stället att komma från litteraturen, som är nästan lika komplicerad som livet självt, och för några av oss, dessutom, minst lika intressant.

Noter

- 1 Olle Holmberg, "Formalismen i Wilno", *Dagens Nyheter* 14.10. 1937.
- 2 Protokollat är nedtecknat i en volym märkt "Protokoll över sammanträden i Lundensiska litteratursällskapet 1930 –", vilken tills vidare förvaras på Litteraturvetenskapliga institutionen, Lund.
- 3 Artikel publicerades först posthumt i Henry Parland, *Återsken*, Helsingfors 1932 och är omtryckt i *Säginteannat. Samlad prosa 2*. Redigerad och kommenterad av Oscar Parland, Helsingfors 1970.
- 4 Bengt Holmqvist, "Henry Parland och den formalistiska metoden", *Bokvännen* nr 1 1/2 1949; några bidrag till den teorihistoriska kontexten har jag försökt ge i "Litteraturhistoria efter andra världskriget – några tendenser", i Per Dahl og Torill Steinfeld (red), *Videnskab og national opdragelse. Studier i nordisk litteraturhistorisk beskrivning I–II*, Nordisk Ministerråd, København 2001, s. 618 ff.
- 5 *Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen*. I urval av Kurt Aspelin och Bengt A. Lundberg, Stockholm 1971, s. 124–126.
- 6 Kurt Aspelin, "Inledning: 2. En revolutions sanning", *Zenit* 4 1967, s. 6.
- 7 *Ibid.*, s. 19.
- 8 Boken kom i nyutgåva 1998 och dess verkningshistoria kommenteras i Andreas Lombnæs, "Lyrikkteori – økumenisk og fundamentalistisk", *Norsk litteraturvitenskapelig tidskrift* nr 1 1999.
- 9 Om själva "Meddelande"-genren, se Magnus Jansson, *Genom tidsspeglarn. Diktanalysen som texttyp*, Stockholm/Stehag 1998.
- 10 Ett instruktivt och provocerande exempel på hur man tänkte sig att textanalysen kunde ta hänsyn till en lång rad "räckor" eller nivåer, och därmed minimera den subjektiva "rest" som återstod, skisseras i Jørgen Holmgaards "Hjertesorg og andre sorger", *poetik* 21 1974. De som idag framträder med omfattande teoretiska anspråk – och alltså vill etablera *en teori*, inte knyta an till den efterhand ackumulerade mångfalden av *theory* (med den distinktion som görs t.ex. i Vladimir Biti, *Literatur- und Kulturtheorie. Ein Handbuch gegenwärtiger Begriffe*, Hamburg 2001 och i Jonathan Culler, *Literary Theory. A*

Very Short Introduction, Oxford/New York 1997)– försöker snarare pragmatiskt och kommunikationsteoretiskt starta från *scratch*, som Anders Pettersson i *Verbal Art. A Philosophy of Literature and Literary Experience*, Montreal & Kingston, London, Ithaca 2000, eller med utgångspunkt i neurofysiologi och kognitiv psykologi, som Torben Grodal i *Moving Pictures. A New Theory of Film Genres, Feelings, and Cognition*, Oxford 1997. Ännu 1989 kan man emellertid, i Jørgen Dines Johansens ”Fortvivelse eller agrelse. Nogle tendenser og problemer i den aktuelle litteraturvidenskab”, i *Kultur og Klasse* 65 & 66, se ett försök att – i polemik med vissa poststrukturalistiska positioner – med ett sofistikerat och inklusivt textbegrepp göra rättvisa åt de komplicerade, men principiellt åtkomliga mekanismer (eller nivåer om man så vill), som gör sig gällande i skapandet eller tolkningen av litterära texter.

- 11 Per Erik Ljung, ”Peter Madsen, *Semiotik og dialektik*,” (recensionsartikel), *TfL* nr 1 1972/73.
- 12 Per Erik Ljung, ”*Litteraturkritik. Aspekter af det 20. århundredes litteraturkritik*. Redigeret af Morten Giering och Ralf Pittelkow” (recension), *TfL* nr 2–3 1980.
- 13 Atle Kittang, ”For eller imot tolking?”, i ds., *Sju artiklar om litteraturvitenskap i går, idag og (kanskje) i morgon*, Oslo 2001, s. 35.
- 14 Staffan Bergsten, ”Själens balsam eller teoriers drivmedel?”, *Uppsala Nya Tidning* 1.8. 2001.
- 15 Jfr Anders Palm, ”Det heteronoma tillståndet”, *TfL* nr 1 2001.
- 16 Sidhänvisningarna här är löpande till Olle Holmberg, *Inbillningens värld. Senare delen. Poesien. Första halvbandet*, Stockholm 1929.
- 17 Jfr not till s. 192, s. 300.
- 18 Holmberg är inte överväldigande generös med noter; men förtätningsmekanismerna är naturligtvis de som omtalas i kap. VI i Freuds *Drömtydning*, jfr Jørgen Dines Johansen, *Psykoanalyse, litteratur, tekstteori. Bd 2. Psykoanalytiske begreber, kommentar, bibliografi*, København 1977, s. 52 f.
- 19 Jfr Roland Barthes, ”L'activité structuraliste” (1963), *Oeuvres complètes* I, Paris 1993, s. 1329.
- 20 En användbar och uppdaterad diskussion av förhållandet mellan retoriska och psykologiska dimensioner av bildspråk återfinns i Svend Erik Larsen, *Mutters alene. Ensomhed som litterært tema*, København 2002, s. 218–273.
- 21 Adolf Törneros, *Brev*. Utgivna av Nils Afzelius, Häfte III, *Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet* XX, Stockholm 1952, s. 351.
- 22 *Ibid.*, s. 357.
- 23 Jag bortser från det ”termskrammel” som Magnus Röhl tyckte sig höra i Roland Lysells *Erik Lindgrens imaginära universum*, Stockholm 1982, se recensionen i *Sammlaren*, Årg. 105, 1984, s. 104.
- 24 Delar av tankemönstret utvecklas i ett nyligen publicerat middagstal av Peter Luthersson, ”Om kulturmiddagar”, i Karl Erik Gustafsson, Erik Hedling, Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson, Jenny Westerström (red.) *I ordets smedja. Festskrift till Per Rydén*, Stockholm 2002, s. 83.
- 25 Michel Ekman, ”Gustaf Fröding och leken”, *Svenska Dagbladet* 2.5.2002.
- 26 Vilhelm Ekelund, *Lyra och Hades*, Stockholm 1930, s. 7.

Thomas Götselius

Den teoretiska texten

Han... som nyss tyckte sig kallad att ifrågasätta allt, är en av dem genom vilka traditionen söker tillvaro.

(Horace Engdahl, *Stilen och lyckan*)

I

Det är känt att teorin hade sina järnår i Sverige. Kunde det ha varit på annat sätt? Kanske inte. När teori började introduceras omkring 1970 var det kritiska perspektivet underförstått. Den framväxande teoridrivna litteraturvetenskapen omprövade ämnets traditionella positioner i den mån man fann dem otillfredsställande eller överspelade. Först försiktigt och undersökande, sedan alltmer självsäkert och utmanande. Till sist kom man att förbryta sig mot den allmänt omfattade praktiken – eller åtminstone var det så saken uppfattades. Horace Engdahls ”essä” *Den romantiska texten* – det oundvikliga föremålet för denna föreläsning – är exemplet *par excellence*. Ändå var praktiken knappast avgörande. Sakens kärna var och förblev nog teorins underförstådda ifrågasättande. Teorins aldrig polemiska, alltid indirekta kritik av den svenska litteraturvetenskapens anakronistiska umgänge med litteraturen sårade många och väckte harm hos andra. Den symboliska strid som uppskjutits alltsedan teorin började introduceras var därmed ett faktum. Ett ressentiment sattes i rörelse, ett försvar formulerades i vetenskapens namn och så skedde det som tydligen måste ske: tvivelaktiga bortskrivningar, stäckta kartiärvägar, aristokratiska uttåg ur ämnet. Svensk litteraturvetenskap hade inte plats för en enda dekonstruktör i kollegiet.

Sådana var teorins järnår.

Så annorlunda då i dag! Vi ses sedan länge leva i teorins skördetid. Teori är något varje student förväntas inhämta på ämnets grundnivå. Teori är vidare något alla förutsätts förhålla sig till i sina uppsatser eller avhandlingar. Teori är inte längre kontroversiellt, det är självskrivet, det är normalvetenskap.

Och det låter sig ju sägas. Frågan är förstås bara vad vi menar med ”teori”. Kanske framträder skördetiden som mindre självklar när vi tvingas precisera oss?

Teori i meningen klassisk filosofisk induktion är inte en fråga för litteraturvetenskapen. Det är däremot teorin som – amerikanskt och tautologiskt talat – *theory*: den kritiska, generellt syftande strömning som huvudsakligen men kanske inte enbart uppstått i spåren på strukturalismen. Teorin, så fattad, är kättersk till sin funktion. Teorin uppdagar det sunda förnuftets ortodoxi och avslöjar det officiella vetandet som ofullkomligt eller otidsenligt. Den gör det genom att resa svåra, grundläggande frågor, som utlöser omvärdering av alla värden och omläsning av alla texter. Ur frågandet föds ett annat, gladare vetande, som inte bara går i takt med tiden och har en levande kontakt med konsten, utan dessutom tycks tala direkt till en ny publik och artikulera dess krav på en ny politisk, moralisk eller intellektuell legitimitet hos dess institutioner.

Så tycks teorin verka, och den svenska erfarenheten bekräftar bilden. Ändå bör man akta sig för att ta teorins trotsiga självförståelse på alltför stort allvar. I ett metateoretiskt perspektiv medför resonemanget trots allt att teorin måste ses som såväl ett symptom som ett svar på en legitimitetskris på de moderna samhällenas kulturella fält – ett symptom i den meningen att den avslöjar det officiella vetandets svagheter, ett svar i den meningen att den åtar sig att åtgärda samma svagheter. Det senare sätter vissa frågetecken för tesen om teorins kätterska natur. När det humanistiska vetandet förlorat sin traditionella funktion träder teorin in för att skänka det en ny uppgift. Teorin, som gärna ikläder sig rollen som traditionens vedersakare, tycks i själva verket vara dess räddare i nöden. Den moderniserar det urgamla talet om konsten och skänker det därmed en framtid.

Att teori för litteraturvetenskapens del är detsamma som *theory* innebär paradoxalt nog att teori inte är detsamma som litteraturteori, även om de båda fälten delvis sammanfaller. För att förtydliga påståendet kan man peka på att litteraturvetenskapen levat samman med litteraturteorin sedan åtminstone Wellek & Warrens dagar utan att det vållat smärtsamma uppgörelser. Annorlunda då med teorin. Till skillnad från litteraturteorin rör den sig över ett vidare fält där den iscensätter en utväxling mellan grovt talat fyra centra, i form av litteratur, filosofi, historia och vetenskaper som lingvistik och psykologi. Frånvaron av ett väl avgränsat fält eller en specifik kompetens är således konstitutiv för teorin. När dess centra eller cirklar kommer i kontakt med eller överlappar varandra uppstår emellertid ett kraftfullt men oförutsägbart vågmönster av makt och vetande, vars räckvidd är global där litteraturteorins förblir lokal. Det gör det möjligt för teorin att fylla sin ifrågasättande funktion.

Är det då verkligen teorin som *theory* den svenska litteraturvetenskapen omhuldar i dag? Är det inte snarare litteraturteori i dess traditionella bemärkelse? Svaret är att båda formerna ingår i det som för närvarande förmedlas som "teori". Kurserna – åtminstone de jag är bekant med – ålägger trots allt studenterna att ta till sig en gång så förkättrade föreställningar som Roland Barthes döde författare eller

Michel Foucaults författarfunktion. Det sanktionerar dem som litteraturvetenskap. Teorin har sin plats inom ämnet. Vår tid *är* teorins skördetid.

Men kanske bara i detta avseende? För samtidigt som teorin i dag inte längre möter öppet motstånd, kan man fråga sig vilken praktisk effekt den har. Teorin upphör aldrig att introduceras, som bekant, men när börjar den arbeta? Teorin, som enligt vad den själv påstår alltid ifrågasätter det givna, alltid formulerar förbluffande insikter, tycks i själva verket alltmer sällan göra vad den säger. Ett talande indicium är att antalet kontroversiella litteraturvetenskapliga studier numera är få. Viljan att (själv)kritiskt bryta med kulturens, traditionens och vetenskapens regelverk är försumbar och när vi senast hade anledning att träta om en ny, experimentell doktorsavhandling minns ingen längre. *Den romantiska texten* är fortfarande – efter alla år! – den djärvaste avhandling som ämnet producerat. Teorins skördetid, som rimligen borde infalla efter introduktionens järnår, är så sett en tid av missväxt. Svensk litteraturvetenskap tycks efter striden om teorin ha etablerat ett modus vivendi där teorin gjorts självklar men till priset av att den i praktiken blivit märkvärdigt konsekvensfri. Ämnets tvetydiga hållning till teori liknar så sett Charcots i hans lika tvetydiga replik till den unge Freud: "La théorie, c'est bon, mais ça n'empêche pas d'exister".¹

Så vill jag alltså karakterisera tillståndet inom svensk litteraturvetenskap: i teorin är teori och praktik ett, men i praktiken har de mycket litet med varandra att göra. Frågan är förstas vad som orsakat den teoretiska missväxten inom en numera teori-bejakande litteraturvetenskap. Hur ska vi förstå det som måste karakteriseras som ett motstånd mot teori där teori inte bara tillåts utan faktiskt påbjuds?

Ett sätt att konfrontera problemet är att läsa om den teoridrivna litteraturvetenskap som en gång mötte så hårt motstånd. Inte för att återigen röra upp det gamla stridsdammet, utan för att undersöka hur den lyckades – och till sist kanske också misslyckades – med att ta teorin på allvar. Men det finns också ett annat skäl att återvända till den. Frågan är om inte den teoridrivna litteraturvetenskapen i ett väsentligt avseende förblivit *oläst*. Visserligen lönades den med riklig uppmärksamhet när det begav sig, men bestod den inte främst i ett professionellt ressentiment och en populär panegyrik? Dessa båda läsarter hade det gemensamt att de undvek *prövningen* av verket – det förutsättningslösa, kritiska överbägandet av vad som kan lämnas därhän, vad som kan vidareföras och vad som är produktivt och utvecklingsbart. Denna prövning, som i praktiken syftar till en konstruktiv assimilation av det enskilda arbetet i ämnet, är avgörande för disciplinens utveckling. Den teoridrivna litteraturvetenskapen kom aldrig att läsas så, förmodligen på grund av striden om teorin. Om vi tycks ha förlorat kontakten med dessa arbeten är det således för att någon kontakt över huvudtaget aldrig kom att upprättas. Vad vi ser när vi vänder oss om i tiden är å ena sidan polemiska angrepp och demonstrativa underkännanden, å andra sidan motståndslösa hyllningar och vänligt sinnade referat.

Någonstans bakom dem vilar de teoretiska texterna, nästan olästa, ännu obearbetade, försänkta i en vetenskaplig Törnrosasömn.

Men introduktörernas arbeten kan väckas ur sin slummer. Också de bör till sist bli föremål för en läsning som varken är ressentimentets eller försvarstalets. En sådan prövning måste vara införstådd med arbetenas teoretiska premisser, men bör samtidigt kunna tänka sig bortom dem med deras egna medel, för att på så sätt driva diskussionen vidare till en ny nivå. Man kunde säga att vad som fordras är en teoretisk kritik av den teoridrivna litteraturvetenskapen. "The real debate of literary theory", skrev Paul de Man insiktsfullt, "is not with its polemical opponents, but with its own methodological assumptions and possibilities."² Det är en sådan diskussion jag vill inleda här med en ingalunda godtyckligt vald introduktion.

II

Horace Engdahls kritiska författarskap tycks vrida sig kring en paradox. Kanske kunde man säga att det iscensätter ett *radikalt restaurationsförsök*. Det är lockande att se honom som svensk litteraturvetenskaps främste dubbelagent, i hemlighet försvuren både till teorins akuta samtid och traditionens levande förflutna. Denna dubbelbindning förklarar kanske svårigheten att ringa in hans position; agenten lämnar inga onödiga spår efter sig och förgäves genomsöker vi hans fotnoter efter bindande teoretiska identitetshandlingar. Den skulle också förklara den ansenliga mängd förtörnade läsare som genom åren bankat på Engdahls port: för de traditionella framstår han som radikal, för de radikala som traditionell och för övriga helt enkelt svårfattligt paradoxal. Ändå finns det ett mönster i hans kritiska operationer. I ett första drag utmanar Engdahl de konventionella sanningarna om konsten och ställer de nedärvda vetenskapliga begreppen på huvudet. Det är teorins kärta-revangelium: den radikala aktualiseringen av konstverkets gränsöverskridande energi som indirekt avslöjar den institutionaliserade vetenskapens fattigdom. Men i nästa drag återför Engdahl bakom ryggen på teorin litteraturvetenskapen till dess *musiska* ursprung. Historiskt sett innebär det ett återupprättande av en umgängesform med litteraturen som såg dagens ljus omkring sekelskiftet 1800. Det är traditionens signum: litteraturen som kanon, litteraturkommentaren som kritik. Detta andra drag är avgörande. Den dubbelbindning vi först tyckte oss se var en synvilla. Engdahls radikala taktik var redan från början underordnad en restaurativ strategi. "Dekonstruktionen", förtydligar han i en minnesvärd sentens, "har i praktiken varit en anticlassisk räddningsaktion för den stora klassiska traditionen."³

Det borde bädda för ett varmt välkomnande i fadershuset. Men restaurationen avvisades och det skedde logiskt nog i vetenskapens och inte i traditionens, bildningens eller den estetiska sensibilitetens namn. Det är talande för ämnets proble-

matiska identitet, sådan den skissas av Engdahl. En litteraturvetenskap som legitimerar sig mot vetenskapen snarare än mot litteraturen kan i alla lägen prestera mätbara resultat, men i slutänden inte presentera övertygande argument varför den sysslar med just litteratur. ”Objektiv kunskap är möjlig endast om det döda i konstverket”, påpekar han inte utan udd.⁴ ”Frågan om vetenskaplighet [är] svårhanterlig inom en disciplin, vars alla väsentliga påståenden ytterst grundar sig på texttolkning och inom vilken en kritisk impuls är eller borde vara oskiljbar från impulsen att utforska”, heter det på ett annat ställe.⁵ Det som konstituerar litteraturen som *litteratur* är en kritisk, värderande akt som ämnets snäva vetenskapsideal på förhand avsvurit sig, kunde man förtydliga. Därmed är det också dömt att alieneras från sitt historiska ursprung. Den *litteraturvetenskap* som hos Engdahl återfann sig själv kunde för hans bedömare bara framstå som ett irrande i blindo.

En vetenskapsteoretisk överflygning av detta frontavsnitt skulle påvisa en paradigmstrid mellan en empiristisk och en hermeneutisk (inte dekonstruktiv) epistemologi. Men en sådan beskrivning fångar knappast särarten i den teoridrivna litteraturvetenskapen. Hellre kunde man då säga att introduktörerna ersatte (nypositivistisk) metod med (kritisk) form. Det vi ser hos Engdahl är *formens radikalisering* och paradexemplet är förstås ”essän” *Den romantiska texten*. ”Beteckningen essä”, skriver han i förordet till boken, ”skall inte markera någon ungefärlighet i arbetet med texterna. Jag uppfattar essän som en sträng form.”⁶ Vad betyder det? Låt oss bläddra vidare till det ”Post scriptum” en uppenbart motsträvig författare fogade till avhandlingsversionen av essän för att beskriva just dess ”metodologiska status”. Strängheten till trots erbjuder essän vissa friheter i relation till avhandlingsgenren, sägs det där. ”Det essäistiska har för mig inneburit rätten att gå direkt på det intressanta och undvika omfattande redovisning av mindre fruktbara aspekter av materialet och frågeställningarna. Det har också givit mig rätten att hålla en personlig ton och öppet uttrycka de estetiska omdömen, vilka här som alltid är en integrerande (och nödvändig) del av tolkningsprocessen.”⁷ Om den utsagan något preciserar essäns form, så tycks utsägelsen samtidigt återta det sagda genom sin knapphet. Vi förväntar oss en förklaring. Vi får en gest.

Den gesten är typisk för Engdahl. ”Låt oss vara aristokratiska läsare”, skrev en gång Roland Barthes i *Le Plaisir du texte* och Engdahl som bekant hörde till de som lystrade. Men hellre än att skriva just denna gest på författarens litteraturaristokratiska konto bör man kanske se den som en följd av tilltron till formen. Den radikala formen utesluter sin egen utläggning: om essän utsäger det den gör, så gör den inte längre det den säger. I ett estetiskt sammanhang kan man inte förfara oestetiskt – läs: utlägga teorier och författa torra begreppsdefinitioner – eftersom man då redan på förhand har fjärrmat sig från saken. Umgänget med litteraturen måste vara litterärt eller inte alls och det gäller i synnerhet de som har till yrke att förstå litteraturen. Adorno skriver: ”Det är inte genom att översätta det till begrepp

som man förstår ett konstverk, [...] utan genom att gå in i verkets egna inre rörelse, så att säga genom att komponera verket ännu en gång i linje med dess egen logik.”⁸ Det kunde ha varit måttet för *Den romantiska texten*. Litteraturvetenskapen måste dra konsekvenserna av sina insikter i litteraturens språkliga egenart. Det förklarar varför Engdahl, liksom Adorno eller Barthes, i sitt skrivsätt måste röra sig mellan begreppet och bilden, mellan filosofi och diktning.

Jag anlägger inte jämförelsen med Adorno av en slump. Engdahls tal om ”sträng form” är en hälsning till Adornos essä om essän, vars titel lyder just ”Essän som form”. Den som letar efter filosofiska argument för radikaliseringsen av formen finner dem här. Jag ska inskränka mig till att diskutera ett, nämligen den centrala frågan om vetenskaplig sanning. Adorno skriver följande om tolkning: ”[F]ör att den objektiva betydelsemättnad som varje kulturellt fenomen inkapslar ska uppenbara sig för mottagaren, krävs just den subjektiva fantasins spontanitet som bestraffas i den objektiva disciplinens namn [= den nypositivistiska metodologin]. Ingenting låter sig uttolkas, som inte på samma gång tolkas in. Kriterierna för detta är tolkningens överensstämmelse med texten och med sig själv, samt dess förmåga att få objektets olika element att tala tillsammans. Därigenom liknar essän en estetisk självständighet, som den dock lätt kan anklagas för att bara ha till läns av konsten. Likväl skiljer den sig från konsten genom sitt medium, begreppen, samt genom sitt sanningsanspråk, fritt från estetiskt sken.”⁹ Essän är alltså *inte* en konstform. Adorno avkräver essäisten en dubbel sanning: tolkningen måste överensstämma med texten och med sig själv. När han dessutom säger att den måste få objektets olika element att tala tillsammans avkräver han den ett gehör. Det gäller, som sagt, att komponera verket ännu en gång, i linje med dess egen logik. Den så skapade formen frambär essäns sanning – för Adorno såväl som Engdahl.

Parallellt med radikaliseringsen av formen genomförs i *Den romantiska texten* en *radikalisering av analysen*. Den är verksam men inte uppenbar. Ett utmärkande drag i romantikessän är att de teorier som driver den i stort hålls utanför framställningen. Denna frihet från explicit teori har självfallet underlättat tillgängligheten, men samtidigt kanske fått essän att framstå som mindre teoretisk, mindre motsägelsefull och mera självklar, än vad den faktiskt är. Man kan trots allt läsa den som en tämligen traditionell framställning om ”det litterära skrivsättets subjektivering” omkring 1800, där en analys av ”stilen” sammankopplas med en analys av ”jagframställningen”. Det är först i nästa steg, när den teoretiska grunden för respektive analysfält preciseras, som radikaliseringsen sker.

För att frilägga den grunden och förtydliga arten av teoretisk drivkraft vill jag dröja vid bokens Almqvist-kapitel. Det inleds med att en säregen trop i *Ferrando Bruno* uppmärksammas. Denna associeras med ett annat tropfenomen, kallat metaforens förverkligande, som därpå efterspanas i ungdomsdramat *Murnis*. Tecknets opålitlighet analyseras så som varande (den romantiska) ironins område, varpå

en läsning av *Amorina* följer, där verkets oändliga meningsförskjutning klarläggs under kritik av tidigare, harmoniserande tolkningar. Därpå är det dags för Almqvists andra stora roman, *Drottningens juvelsmycke*, att genomgå retorisk röntgen, men här visar sig inte meningsupplösningen på utsägelsens nivå, utan i fiktionens framställda värld, där Tintomara såsom "ironisk myt" sägs "irrealisera" texten. Sist och slutligen vänder sig Engdahl till Tintomaras stämma och *Songes*, där ironin tycks upphöra och det outsägliga kanske bli sagt.

Jag vill uppmärksamma två saker. För det första analysen av stilen. Genom att den grundas på en strukturell-lingvistisk språk teori uppstår en möjlighet att framställa ett tekniskt vetande om den litterära textens uppbyggnad som inte låter sig parafraseras till common sense-kunskap. Teorin kan därför synliggöra den omfattande meningsförskjutning hos Almqvist som förblivit osedd i tidigare forskning. Frågan om *litterariteten* rycker i centrum. För det andra analysen av jagframställningen. Finns det en teori för denna i *Den romantiska texten*? I förordet förnekas det. Texter är inte psyken och psykologiska hypoteser måste undvikas, sägs det. Men samtidigt menar sig Engdahl ha misslyckats: "Onekligen är litterära konstverk till sin uppbyggnad på flera sätt analoga med medvetandet, till exempel i det att de rymmer ett "jag" och ett "du" och en introjicerad "värld".¹¹ Här finns en dold teoretisk referenspunkt, nämligen den tematiska kritik i vilken Poulet, Richard och andra fann att det litterära verket med framgång kunde göras till föremål för en fenomenologisk medvetandeanalys. Fenomenologi är nu inte psykologi, ändå fortsätter Engdahl så här: "Den romantiska texten har oemotståndligt inbjudit till en överföring av termer eller kanske till ett återbördande av termer, eftersom de begrepp vi har om psyket ofta återgår på texten som modell."¹² En psykologi tycks trots allt satt i spel, men vilken?

Närmast till hands ligger kanske den strukturella psykoanalysen, och i läsningen av *Drottningens juvelsmycke* går den också i dagen: "Kampen mot kategorierna och kunskapen är Tintomaras dramatiska tema. Hon vill dröja kvar i ett tillstånd före kastrationen, om man med 'kastration' menar att ta sin plats i en meningarnas ordning, där sanningen om dig finns hos de andra."¹³ Vidare heter det att Tintomara "inte har något förhållande till Lagen" och att hon "inte tar position till fallos, till den auktoritet som förvaltar Sanningen", men att hon just därför för det förtrollade aktörer som kretsar kring henne är "det som ska ersätta deras brist, och hennes inflytande gör deras egenskaper instabila".¹⁴ Engdahl avslutar med att påpeka att Tintomara som obestämd måste "uppleva frånvaron av ett förhållande till Fadern".¹⁵ Vad är detta om inte en lacansk läsning *Drottningens juvelsmycke*?

Lacan har nu både större och mindre betydelse för *Den romantiska texten* än man kan tro. Större, eftersom teorin (utan namns nämnande) är där. Den fenomenella analysen av jagframställningen baseras på en – tillbakahållen – psykoanalytisk teori, vilket för med sig att frågan om jaget radikaliseras. Jaget framträder som ett

förlorat objekt och det *irrande begäret* rycker i centrum (uttryckt i temana om det obeskrivbara subjektet och blickens tändande och slocknande). Men rimmar det inte illa med Post scriptumets påstående att "[f]ormspråkets subjektivering innebär att textens strukturering tenderar att bli analog med dynamiken hos ett medvetande"?¹⁶ Vad är det om inte en omkastning av den lacanska formeln att det omedvetna är strukturerat som ett språk?¹⁷ Men snarare än att fattas som dold polemik bör nog utsagan ses som ännu en hänvisning till den tematiska kritikens medvetandeanalys. Det avgörande är något annat, nämligen *hur* detta medvetande avläses. För Lacan har subjektet sin tillvaro i och genom språket och detta språk präglas i sin tur av en oändlig meningsförskjutning.¹⁸ "Medvetandet" blir en signifikantkedja i oändlig rörelse. Som av en händelse är det precis denna tecknets instabila ordning Engdahl iakttagit som den romantiska litteraturens nya "språktillstånd". "Ironin [fattad som oändlig meningsförskjutning] skulle [...] för den Almqvist som skrev *Amorina* vara villkoret för vistelsen i språket", heter det och den som här vill se en hälsning till Lacan tar nog inte miste.¹⁹

Betyder det att *Den romantiska texten* i det fördolda projicerar ett psykoanalytiska mönster på svensk romantik? Kanske ändå inte. Om litteraturen subjektiviseras omkring 1800, vad vore då rimligare än att framställningen av jaget börjar lyda signifikantens logik, för såvitt vi ger Lacan rätt? Det psykoanalytiska är då implicerat i den romantiska texten och ingenting som påförs den utifrån. Men samtidigt måste teorin till för att, som Engdahl uttrycker det, rikta uppmärksamheten. Vi behöver psykoanalysen för att kunna fixera saken även om saken redan är där. Det är i denna mening som den psykoanalytiska teorin betyder mindre än man kan tro i *Den romantiska texten*. Teorin får texten att tala, men den talar med egen röst och inte med lacansk stämma. Det räcker med några enkla termer ("fallos", "blicken", "det reella" ...) för att ställa in siktet.

III

Jag har visat på några radikala, otillräckligt förstådda aspekter av det svenska 80-talets teoretiska text framför andra. Men lika viktigt är att vända på det perspektivet och fråga vad det är den inte förstår om sig själv: vilka inre motsättningar göms i den och vilka konsekvenser har dess blinda fläckar för den teoridrivna litteraturvetenskapen? Den mest uppenbara – men minst intressanta – motsägelsen påtalar Engdahl själv i sitt Post scriptum: de teorier som riktar bokens uppmärksamhet är oförenliga.²⁰ Tolkningen av texten öppnar den som värld och medvetande, men osynliggör den som skrift. Läsningen av texten klarlägger dess retorik och struktur, men förstår inte vad den menar. Den semiologiska textanalysen är således inte koherent med den hermeneutiska medvetandeanalysen. Men det som är en paradox i teorin är ett problem att leva med i praktiken. Engdahl hänvisar till de Mans

DEN TEORETISKA TEXTEN

beskrivning av retorik och hermeneutik som två läspraktiker som både utesluter och förutsätter varandra.²¹ Därmed sagt att det går en dekonstruktiv reva genom *Den romantiska texten* själv. Ändå är det anmärkningsvärda något annat: när dekonstruktionens kalla sol står som högst på litteraturvetenskapens himmel så fortsätter *Den romantiska texten* att tolka litteraturen. Den uppsöker aldrig de aporier som är målet i den fransk-amerikanska dekonstruktionens läsningar.²²

Engdahls förblivande vid hermeneutiken röjer ett *traditionellt kunskapsintresse*. En essä skriven i anslutning till romantikstudien, "Atterboms akustik", förtydligar saken. Det handlar om rösten: "Jag förstår det skrivna först i det ögonblick jag tycker mig höra en röst i det, så att satserna får en ton, ett perspektiv. Men denna röst är förstås en illusion. Bokstäverna ligger stumma på papperet. Likväl är den nödvändig om orden ska förvandlas till ett meningsfullt helt. Jag måste känna att satsernas har med varandra att göra, vilket texten aldrig bevisar. Men det är missvisande att säga att vi hör denna röst. Hörandet är en sinnlig akt som kan gälla allt från bäckens sorl till min nästas tal, när det går mig förbi. I det ögonblick vi förstår, övergår hörande i lyssnandet." Lyssnandet är alltså en metafor för den kritiska akten *förståelse*. Det gör essän till en apologi för hermeneutiken. Det som följer är en tolkning av lyssnandets tema hos Atterbom. Så här kommenteras en strof i *Lycksalighetens* ö: "Allt som erbjuder sig för det inre lyssnandet sammanklingar i ett enda namn: Felicia. Den älskades namn är slussen mellan varats hälfter. Det är ord och musik i ett, det vill säga en ljudande form av tystnad. Det är poesins modell." Här befinner vi oss långt från *Den romantiska textens* semiologiska analys och psykoanalytiskt grundade tolkning. Engdahl utlägger verkets självförståelse med romantikens egna kategorier: den säger oss vad texten *egentligen* säger. När teorin inte längre riktar uppmärksamheten blir kommentaren en vidarekrift på romantiken. Därmed träffas den av Foucaults elaka beskrivning av den litterära kommentaren i *Diskursens ordning*: "Enligt en paradox som den ständigt förskjuter men aldrig undkommer måste kommentaren alltid för första gången säga det som dock redan sagts och outtröttligen upprepa det som trots allt aldrig blev sagt".²³ Ett annat namn för denna paradoxala kommentarform är den romantiska praktiken hermeneutik.

"Atterboms akustik" är inte en teoretisk text. När Engdahl lämnar teorin bakom sig, blir hans läsning traditionell, men denna traditionalitet är inte ett olycksfall i arbetet, utan röjer det latent restaurativa projektet: återupprättande av det musiska umgänget med litteraturen. Litteraturen som en kanon av oändligt betydande mästerverk, litteraturkommentaren som en oändlig omläsning och utläggning av dessa verk. Däri ryms ingen nostalgi, men väl en historisk insikt om att romantikens nya förhållningssätt till litteraturen i grunden ännu bestämmer vårt eget umgänge med den. I essän "För vem skriver litteraturvetarna?" benämner Engdahl detta förhållningssätt "exegesens pakt".²⁴ Han framkastar där hypotesen att de teoretiska revolutioner som skakat litteraturvetenskapen på senare år i ett längre per-

spektiv kanske ska framstå som mindre dramatiska. De har nämligen ägt rum inom ett mera omfattande sammanhang, som hela tiden förblivit intakt: exegesens pakt. Tanken är bestickande, men essän tvertydig. Å ena sidan försvarar Engdahl paktens. Litteraturvetenskapens traditionella kunskapsfält (kanon) och kunskapsintresse (textens betydelse som utsaga eller symptom) är det enda rimliga och möjliga. Den som inte vill tillerkänna texten ett djup "har visserligen utvägen att göra litteraturforskningen till en ny antropologi eller ny retorik, men denna möjlighet är skenbar, ty i ingetdera fallet skulle det finnas något skäl att ägna särskild uppmärksamhet åt de texter vi av hävd betraktar som litterära mästerverk, och då finns det inte heller plats för någon specifik *litteraturvetenskap*, endast för olika arter av textvetenskap." Å andra sidan relativiserar han paktens. Texter har i sig inget djup, de tillskrivs det genom våra praktiker, påpekar Engdahl med Foucault, och i nästa stycke historiserar han sedan saken. "Den exegetiska hållningen, som gör litteraturvetenskapen till teologins främsta arvtagare, har sin förklaring i en mutation hos litteraturen som inträffade för 200 år sedan".²⁵ Alltså har det konstruerade djupet en historia. Därmed relativiseras den enda rimliga hållningen högst betänkligt. Som litteraturvetare ska vi i vår praktik ta en mening på fullt allvar som vi i teorin inser är både teoretiskt och historiskt villkorad.

Vad är det om inte en litteraturvetenskap i ond tro? I den teoridrivna svenska litteraturvetenskapen synliggörs här *ett motstånd mot teori*. Teoretikern Engdahl finner en dörr i tänkandet som restauratören Engdahl omedelbart varningsskyltar med "Textvetenskap". Han gör sig därmed till språkrör för en traditionell ämnesuppfattning. Den fråga litteraturvetenskapen inte bör ställa, om den ska förbli litteraturvetenskap, gäller uppenbarligen villkoren för exegesen pakt. – Vilka är villkoren för att litteraturen ska betyda? Det är en teoretisk fråga. Som Paul de Man skrev: "the turn to theory occurred as a return to philology, to an examination of the structure of language prior to the meaning it produces."²⁶ Men snarare än att slå följe med den de Man som säger oss att dessa strukturer är retoriska – och därmed återupprepa dekonstruktionen – bör vi lyssna till den teoretiske Engdahl som påpekar att villkoren är historiska. Därför lyder den teoretiska fråga litteraturvetenskapen inte bör ställa om den ska förbli litteraturvetenskap: – Vilka är de historiska villkoren för att litteraturen ska betyda?

Denna fråga är det otänkta i *Den romantiska texten* och i den teoridrivna svenska litteraturvetenskapen.

Vad sker om vi ställer den?

I Atterbom-essän konstaterar Engdahl att röst ytterst har att göra med moder för författaren: "Såvitt jag förstår betyder Atterboms idé om en stämma utan avgränsat innehåll att naturen hos honom framkallar minnet av modersrösten, som den klingade innan orden ännu hade skilda betydelser för barnet. Samtidigt är det klart att ett sådant minne inte kan erinras av någon som likt poeten sedan länge tillhör språk-

kets värld. Det kan förverkligas bara i språket, trots språket, i en svävning mellan akustikens ordningar. Diktens ansträngning, att låta ordet återvända till musiken *som ord*, är menad att göra den ursprungliga rösten förnimbar.²⁷ Det är en vacker tolkning av rösten i den romantiska litteraturen. Men hur kan dikten komma att betyda detta? Det är den teoretiska frågan. Vad gör dess mening möjlig? ”Talet blir inte till i ett vakuum utan utgår från en plats och de villkor som platsen ger.”²⁸ Denna plats är omkring 1800 *modern*. Engdahls tolkning av rösten är i själva verket en träffande historisk beskrivning av den praktik reformpedagogen Johann Heinrich Pestalozzi utarbetade åt kvinnorna: att föra barnet in i modersmålets symboliska ordning. Men mödrarna förband inte bara barnet med det talade ordet. Av Pestalozzis kollega Heinrich Stephani gavs de i uppdrag att med den nya ljudmetodens hjälp leka och sjunga in alfabetet i barnen. Skriften kom på så sätt att oraliseras och erotiseras i en aldrig tidigare känd omfattning. Den röst som framträder som den romantiska poesins främsta fantasm, visar sig samtidigt vara dess historiska möjlighetsvillkor. Det hermeneuten misstar som poesins mening är en beskrivning av den historiska praktik som är dess upphov. Den romantiska alfabetiseringen återvänder bakvägen i den romantiska poesin, som ett eko av den sensuella modersröst som möjliggjorde den egna verbalmusikaliteten. Det gör Atterboms skildring *dolce nella memoria* av sin mor till ett vittnesmål om de grundläggande, diskursiva produktionsförhållanden som givit upphov till dikten själv:

Hon höjer aldrig mer, vid brasans skimmer,
Så mången ljuv, förtrolig vinterafton,
Till andakts sång sin ömma silfverröst!
Ej bokstafskonstens första hemligheter
Vid sländan mer sin älskade hon lär²⁹

Dikten sluter en feed back-loop. Poesin omkring 1800 sammanfaller med den diskursiva produktionen av modern som källan till all diskurs.³⁰

Kan man kritisera *Den romantiska texten* för en liknande historisk blindhet? Essän har ju trots allt den historiska ambitionen att skildra övergången från ett literatursystem till ett annat. I Post scriptumet knyts den historiserande ambitionen löst till Adornos begrepp ”produktionslogik”, samtidigt som det sägs att perspektivet delvis övergivits under arbetets gång. Varför får man inte veta, men det finns goda skäl för det. En teoretiskt ogrundad historisering som tar formen av en deskriptiv friläggning av två från varandra skilda formspråk är relativt oproblematiske. En historisering som genomförs på samma teoretiska nivå som studiens textanalyser skulle däremot motverka det restaurativa syftet. Om den teoretiska vändningen samtidigt görs till en historisk vändning – de Man pekar på Foucaults *Les Mots et les choses* för att åskådliggöra ett sådant försök – vore det inte längre möjligt att tillskriva texten ett djup.³¹ Dess mening skulle tvärtom framträda som historiskt

villkorad, varför den oändliga omläsning av kanon hermeneutiken förutsätter skulle avstanna. *Den romantiska textens raison d'être*, aktualiseringen av den romantiska poesins gränsöverskridande energi, vore undergrävt.

Jag ska blixtbelysa detta förhållande med en – antydd snarare än utförd – diskursanalys av meningsförskjutningen hos Almqvist. Engdahls Almqvist-kapitel inleds som sagt med ett försök att dyrka upp en trop i *Ferrando Bruno*. Den lyder: "...sin djupa, heta/ rubingrift tog stiletens blåa udd/ neri Ghismondas barm...". Det rör sig uppenbarligen om en blodsmetafor, men den är omöjlig att 'översätta' från bild- till sakplan, menar Engdahl. Genom att hålla fast vid tecknets bildplan, dess materialitet, kan han visa hur meningen glider undan. Blodsmetaforen dyker sedan upp på nytt i *Murnis* "paradisiska spökpornografi" där den nu betecknar kvinnans kön ("...och en strimma av rubin, geck emellan dessa bägge bräm: men strimman var så fin och så vördnadsbjudande, som den första Ljningsranden för den tviflande försmäktande, hvilken dock börjar ana himmelens mening, och hoppas komma ditinn"). Engdahl kommenterar: "Könets öppning är såsom flytande rubin (blodsmetaforen i ett mera harmoniskt stadium), vilken i sin tur är som en ljningsrand för den försmäktande, som vill in i den himmel, där det perfekta könet finns. Liknelsernas kedja blir cirkulär".³² Återigen fastnar vi på signifikanten, vars materialitet omöjliggör meningens transparens. Låt oss se närmare på Almqvists blodsfantasm i en tredje manifestation.

I företalet till *Amorina* (1839) träder "bibliothekarius" en regnig dag in på sitt arbete. I samma stund ljuder ett förfärligt åskslag och en ljungeld far förbi fönstren. Han finner sig stående framför ett obekant manuskriptskåp, som han läser upp bara för att mötas av ett svart hål: skåpet är tomt. Det ger honom "samma is i blodet som vid åsynen av ett lik", ty "[b]öckerna borta – det är detsamma som själen borta".³³ Förordet fortsätter: "Under det att jag på detta sätt stod och stirrade på ingenting, framför ett skåp, som kanske på femtio år icke varit öppnadt; kom en åsk-knall, en ljungeld, bröt sig förbi mitt närmaste fönster och upplyste i en blink skåpets innersta gömslen. Der blef jag nu varse ryggen av någonting hopvirket. Jag hade mod att sträcka in handen, och taga ut det. Det hade en rygg af rödt saffran."³⁴ I det djupa mörker som redan associerats med död och människolik synliggörs alltså något rött – vad är det om inte en variant av "den djupröda griften" (bara rubinen saknas!)? Färgen får bibliotekarien att döpa autografen till "det röda manuskriptet". Namnvalet motiveras emellertid inte bara i fiktionen, utan även metaforiskt av manuskriptets karaktär. Innehållet är ju *Amorina*, det blodiga släkt drama där mördaren Johannes rent av dränker sig och sin älskade Lotta i en grop fylld med blodet från han senaste offer (Engdahl kommenterar: "den djupröda griften" – bara rubinen saknas!).³⁵

Men metaforens meningsutfällning är rikare än så. Det faktum att vi har att göra med en autograf är inte oviktigt. Redan vid första åskdundret grips bibliote-

karien av en kuslig förnimmelse att osaliga andar, i form av döda författare, hemsöker biblioteket. De är besatta av att få sina efterlämmande manuskript till trycket: "Tryckta böcker äro på långt när icke så dæmoniska, som manuskripten."³⁶ Hans uppträckt och läsning av röda manuskriptet tycks bekräfta aningen: det är en osalig ande, en unik själ, som givit sig till känna: "Jag bar fram fyndet till mitt bord och besåg det. Stilen fann jag ful, ojemn, bokstäfverna än små, än stora, nästan alla spensliga, hvassa och oparallella. Jag förstod häraf, att jag framför mig icke hade en 'copia', utan en 'autografi'."³⁷ Såsom det röda blodet rymmer en levande själ, rymmer det röda manuskriptet författarens individuella ande. Stannar betydelseglidningen där? Antyder inte den spökande anden och "det röda manuskriptet" att arken är skrivna med författarens *hjärteblod*? I så fall skulle också "bläck" eller "skrift" vara en del av metaforens betydelsefält. Metaforens glidning tycks så teckna kedjan: rött → blod → själ = ande = hjärta → bläck = skrift.

Här kunde man säkert, likt Engdahl, driva spelet vidare och efterspana idel nya innebörder hos det röda. Men det vore att blunda för att skriftens uppdykande i kedjan knappast är en slump. Metaforens betydelseglidning har en materiell grund och tecknets materialitet en historisk dimension. *Almqvist skrev med rött bläck*. Vi vet det från hans egna efterlämnade manuskript.³⁸ Men om Almqvists blodsmetafor i sista hand är en skriftmetafor, har det mycket litet med författarens idiosynkrasier att göra. Tvärtom utgår metaforen från en kulturell skriftpraktik som allegoriskt ger sig till känna i texten själv. Ett faktum som Almqvist-forskningen bortsett från är att *Amorina*-förordet exemplifierar ett nytt kontrakt för det fantastiska i litteraturen. Foucault benämner det träffande "un 'fantastique' de bibliothèque". Från och med 1800-talet har det fantastiska inte längre sitt ursprung i natten, i drömmarna eller förnuftets sömn. Tvärtom visar det sig i vakan, i den oförröttliga uppmärksamheten eller den ändlösa fliten. "Den visionära erfarenheten uppstår nu på de tryckta skriftecknens svarta och vita yta som härstammar ur det hopslagna, dammiga band, som när det öppnas, släpper ut en hel svärm bortglömda ord. Den öppnar sig omsorgsfullt i det ljudlösa biblioteket med dess bokkolonner, uppräddade titlar och hyllor som det avskiljer från omvärlden samtidigt som det inåt öppnar sig för de märkligaste världar. Det imaginära är beläget mellan boken och lampan."³⁹

I *Amorina* yttrar det sig det fantastiska i en ändlös oscillation mellan Naturen och böckerna. Först mullrar åskan och ljungelden far över himlen (Naturen), sedan uppträcker bibliotekarien skåpet (böckerna), därpå slår blixten igen (Naturen), varpå manuskriptet kan hittas (böckerna), men i nästa stund identifieras denna skrift som en autograf, det vill säga som ett naturligt snarare än kulturaliserat uttryck. Men det fantastiska i förordet yttrar sig inte bara i oscillationen mellan Naturen och böckerna. Det är även identiskt med en ny teknologi. Den skrift som först allegoriskt uppenbaras i skyn – blixstens vita zick-zackskrift på den mörka himlen – och sedan

omedelbart därpå synliggörs, likt en retinal efterbild, på bordet – manuskriptets svarta, taggiga kråkfötter på de vita arken – antyder inte bara att kulturen har sin grund i Naturen. Den visar att det språk som det omedvetna är strukturerat som i den romantiska texten inte låter sig skiljas från sin materiella infrastruktur. Fantasmen, såsom den yttrar sig i det imaginära, rör handskriftens teknologi, och denna skrift framträder från och med nu som *individuellt uttryck*. Inga författare får för sig att skriva med rött bläck för att förverkliga metaforen ”skriva med sitt hjärteblod” om inte handskriften redan definierats som en hjärtesak, det vill säga som ett utflöde från en unik själ. Det är detta som sker i litteraturens ”mutation” omkring 1800, då den nya historiska funktionen författarskap uppstår parallellt med att en ny skriftpraktik införs som materiell infrastruktur i kulturen. Den individualitetens metafysik som togförs i filosofin vid denna tid kommer också, som Foucault visat, att framträda i relationen mellan text och upphovsman: hädanefter utgör författarens person garanten för det skrivna.⁴⁰ Mindre känt är att en ny kursiv stil samtidigt införs i skolor och kanslier med samma argument: om man förr lärt sig skriva (kursiv fraktur) genom att härma, ska man nu skriva (engelsk kursiv) utifrån sitt eget inre. Handskriften individualiseras av den nya skriftpedagogiken.⁴¹ Därmed förligger infrastrukturen för den romantiska texten: en unik skrift sprungen ur den odelbara individens eget inre.

Amorina-förordet handlar om den. Det handlar, närmare bestämt, om författarfunktionen och dess materiella grund i skriftpraktiken. Det är ingen slump att det första bibliotekarien gör är att avläsa om manuskriptet är en autograf eller en kopia. Visserligen tycks han upptagen av manuskriptens demoni, men i själva verket bejakar han bara pedagogernas ideologi. Själur kan komma in i manuskript bara om handskriften i den pedagogiska praktiken redan konstituerats som sprungen ur interioriteten. ”To perceive handwriting as an index of individual character [...] required not just a new conception of the self but also a new conception of script”, påpekar handskriftshistorikern Tamara Plakins Thornton.⁴² Det skriften på himlen förbådar och grundar i Naturen är skriften som unikt själsavtryck: ”autografen” är klockarsonen A. Morin Anderssons ostentativt oskolade handskrift. Denna skrift representerar en ny föreställning om litteraturen på samma sätt som han själv representerar en ny typ av författare, Natur-geniet, båda otänkbara ännu intill sekelskiftet 1800. Det andra bibliotekarien företar sig är föga slumpmässigt att bestämma manuskriptets referens till såväl världen som författaren. Först när händelsens historicitet rekonstruerats och författarens namn identifierats kan det litteraturestetiska bestyret ta vid. Tydligare än så kan inte de praktiker som konstituerar den nya textsort som kallas ”poesi” demonstreras *av* och *i* den nya textsort som kallas ”poesi”. Återigen handlar litteraturen om sina egna, specifika möjlighetsvillkor. Litteraturen allegoriserar sig själv, men den skrift som framträder är inte dekonstruktionens urskrift, utan de historiska strukturer och tekniker som är primära i förhållande till

den romantiska textens mening. Almqvists röda skrift är en brännande påminnelse om att tecknets materialitet alltid äger en historicitet.

Vad dessa kommentarer till Atterbom och Almqvist vill visa, är att den svenska teoretiska texten har en död vinkel som en diskursanalys förmår såväl uppenbara som analytiskt undersöka. Diskursanalysen frilägger de faktiska historiska villkoren för exegesens pakt som *Den romantiska texten* inte känns vid. Man kan därför se den radikala historiseringen av tecknets materialitet som diskursanalysen genomför som ett teoretiskt svar på den teoridrivna svenska litteraturvetenskapens motstånd mot teori. Men i samma ögonblick som man gör det avtecknar sig den teoridrivna svenska litteraturvetenskapen själv som ett stycke historia. Dess frågor är inte längre våra frågor. Omläsningen av introduktörens arbeten tycks ända med ett farväl till dem. Kanske måste det vara så, kanske är det teorins pris. När teorin kastar sin kritiska blick på litteraturvetenskapen ser den idel otillräcklighet och otidsenlighet. Det drabbar även den med tiden vordna klassiker som bär titeln *Den romantiska texten*, den kanske skarpaste och möjligen också vackraste bok som skrivits om litteratur på modersmålet.

*

Men jag vill inte sluta så. Frågan om teorins ställning förtjänar ett svar och jag tror att läsningen av den teoridrivna svenska litteraturvetenskapens låter oss formulera ett sådant. Är inte den parabel som Horace Engdahls kritiska författarskap avtecknar – underbart sammanfattad av honom själv i mottot till denna föreläsning – märkligt lik en annan kurva? Jag tänker förstås på den teoridrivna svenska litteraturvetenskapens utveckling från 1970 fram till i dag så som vi inledningsvis skissade den. Varför tycks litteraturvetare – Engdahl är bara ett ovanligt åskådligt exempel – gemensamt vandra denna väg från ifrågasättande av traditionen till hörsammande av den? Den som stirrar ner i en avgrund tillräckligt länge ska finna att avgrunden börjar stirra tillbaka påpekar Nietzsche någonstans. Teorin kan vara lika skrämmande som den är lockande. Men vad är det som skrämmer? Essän "För vem skriver litteraturvetarna" kretsar, som jag läser den, kring denna fråga. Trots författarens försäkran att de teoretiska revolutioner som skakat ämnet på sikt kommer att framstå som mindre dramatiska, har man svårt att tro honom. Tvärtom står det ju klart att "den lingvistiska riktningen" upplöser exegesens pakt.⁴³ En renodlat teoridrivna vetenskap kan, påpekade essäisten, bli en "ny retorik" eller en "ny antropologi", men alternativet sades vara "skenbart" eftersom det då inte finns något särskilt skäl att ägna sig åt just litterära mästerverk. Vad vi får är olika former av textvetenskap. Men är det alternativet verkligen skenbart? Är det inte snarare ett högst verkligt alternativ? Är det rent av inte vad som faktiskt har skett? Teorin, det är essäns hemliga insikt, är ett levande hot mot ämnets bärande princip.

Essäisten är inte ensam om att inse det föreställer jag mig. Om litteraturvetenskapen av i dag tvekar att ta teorin på allvar, är det inte för att den, åtminstone intuitivt, anar att teorin hotar upphäva exegesens pakt? Det faktum att teori inte är detsamma som litteraturteori tycks med tiden bli allt mer prekärt för litteraturvetenskapen. Teorin får en tvekydig ställning i litteraturvetenskapen helt enkelt därför att *litteraturen har en tvekydig ställning i teorin*. Moderniseringen av det urgamla talet om litteraturen tycks så sett ha nått en kritisk gräns. Men frågan är om litteraturvetarnas sent påkomna försiktighet är dem till hjälp. Utsikterna att i dag lyckas legitimera en renodlat estetisk vetenskap tycks inte alltför goda. Har man en gång öppnat dörren till den allmänna textvetenskapen är den svår att stänga. Den samtida utvecklingen av exempelvis genusstudier, kulturstudier, mediehistoria och så vidare bekräftar det. Alla är de exempel på nya forskningsfält där litteraturen inte längre intar en privilegierad position och litteraturvetenskapen därför heller inte kan skänkas principiell legitimitet. Att deras försiktigt manövrerande litteraturvetenskapliga företrädare ännu inte öppet reflekterat över detta problem är en annan sak och ändrar ingenting i princip.

Innebär det att pakten gått förlorad?

"För vem skriver litteraturvetarna" antyder att litteraturvetenskapen inte längre mäktar upprätthålla den. Jag tror det är en riktig iakttagelse. Ämnet tycks sedan länge indraget i en motsägelsefull inre strid om sitt eget vara och väsen som medför att det inte kan utgöra en stabil kulturell stödjepunkt för den. Exegesens pakt upprätthålls i stället på annat håll. Det finns en skara kommentatorer som aldrig skulle drömma om att ägna sig åt litteraturen annat än som estetiskt objekt. De läser och skriver sorgglöst och bekymrar sig bara undantagsvis om teori. Denna skara är litteraturkritikerna. En av dem heter inte för inte Horace Engdahl.

Noter

- 1 Sigmund Freud, "Charcot" (1893) i *Gesammelte Werke*, I, Hrsg. Anna Freud, London 1952, s. 24.
- 2 Paul de Man, *The Resistance to Theory*, Minneapolis 1986, s. 12.
- 3 Horace Engdahl, "För vem skriver litteraturvetarna?", *Stilen och lyckan. Essäer om litteratur*, Stockholm 1992, s. 256 f.
- 4 Horace Engdahl, "Atterboms akustik", *Sinneas rike. Till Per Daniel Amadeus Atterbom*, red. Göran Bergengren, Stockholm 1989, s. 90.
- 5 Horace Engdahl, *Den romantiska texten. En essä i nio avsnitt*, Stockholm 1986 (diss. 1987), Post scriptum, opag.
- 6 Ibid., s. 8.
- 7 Ibid., Post scriptum, opag.
- 8 Theodor W. Adorno, "Essän som form" (1958), övers. Anders Johansson, *Glänta*, nr 1/2000, s. 36.

DEN TEORETISKA TEXTEN

- 9 Ibid., s. 33.
- 10 *Den romantiska texten*, Post scriptum, opag.
- 11 Ibid., s. 9.
- 12 Ibid.
- 13 Ibid., s. 208.
- 14 Ibid.
- 15 Ibid.
- 16 Ibid., opag.; jfr s. 269.
- 17 Iakttagelsen är Atle Kittangs, men min slutsats skiljer sig från hans. Kittangs recension är så vitt jag vet den enda existerande kvalificerade kommentaren till studien, vilket belyser tesen att svensk litteraturvetenskap inte har någon relation till introduktörernas arbeten, se "Romantiken som text och skapande medvetande", *BLM* 5/1986, s. 343–345.
- 18 Jfr Engdahl om Lacan: "För Lacan har det betecknande och det betecknade bara en flytande relation, eftersom de är resultatet av en betydelseöverföring vars slutgiltiga betecknade och ursprungliga betecknande alltid är omedvetna", "Tecknets utopi: Roland Barthes och litteraturen", i *Stilen och lyckan*, a.a., s. 188.
- 19 Ibid., s. 205.
- 20 Kittang påpekar detta innan Post scriptumet föreligger, se a.a., s. 345.
- 21 *Den romantiska texten*, Post scriptum, opag.
- 22 "Kanske bör vi motstå frestelsen att oreserverat ta den lingvistiska riktningen parti", skriver Engdahl apropå de Man i "För vem skriver litteraturvetarna?", a.a., s. 254. Jfr även Kittang, som påpekar att Engdahl återvänder till en position (hermeneutiken) som han egentligen velat lämna (för dekonstruktionen), a.a., s. 345.
- 23 Michel Foucault, *Diskursens ordning*, övers. Mats Rosengren, Stockholm/Stehag 1993, s. 18.
- 24 Jfr "För vem skriver litteraturvetarna?", a.a., passim.
- 25 Ibid., s. 257.
- 26 A.a., s. 24.
- 27 "Atterboms akustik", s. 100.
- 28 "Dialog och upplysning", *Stilen och lyckan*, s. 233
- 29 P. D. A. Atterbom, "Minnesrunor", *Phosphoros* 1812.
- 30 Ungefär samtidigt som *Den romantiska texten* utkom i Sverige utgavs i Tyskland en teoridriven romantikstudie av annat slag: Friedrich Kittlers *Aufschreibesysteme 1800/1900* (1:a upplagan 1985). Dess tankeväckande korsställningar av abc-böcker och romantisk poesi har varit avgörande för min kritik av Engdahl. Om Atterbom och modern, se Otto Fischer, "The Voice of the Mother. On Reading, Writing and Femininity in Romantic Poetics and the Poetry of P.D.A. Atterbom", i *Romanticism in Theory*, red. Lis Möller & Marie-Louise Svane, Aarhus 2001.
- 31 A.a., s. 24.
- 32 *Den romantiska texten*, s. 193.
- 33 C. J. L. Almqvist, *Amorina eller Historien om de Fyra*, red. Bertil Romberg, *Samlade verk* 18, Stockholm 2000, s. vi.

- 34 Ibid.
- 35 *Den romantiska texten*, s. 202.
- 36 Almqvist, a.a., s. iii.
- 37 Ibid., s. vii.
- 38 Om Almqvists växling mellan olika bläckkulörer, se Ellen Key, *Sveriges modernaste diktare. Carl Jonas Love Almqvist*, Skrifter utgifna af Ord & Bild 2, faksimiltryck, Stockholm [1897] 1992, s. 13; jfr Lars Burman, *Tre fruor och en mamsell. Om C.J.L. Almqvists tidiga 1840-talsromaner*, *Almqviststudier* 2, Hedemora 1997, s. 20.
- 39 Michel Foucault, "Postface à Flaubert", i *Dits et écrits*, vol 1, red. Daniel Defert & François Ewald, Paris 1994, s. 297 f.
- 40 Se "Vad är en författare?", övers. Henrik Killander, i *Modern litteraturteori*, del 2, red. Claes Entzenberg & Cecilia Hansson, Lund 1991, s. 330–348.
- 41 Jfr Kittler, a.a., s. 102 ff.
- 42 Tamara Plakins Thornton, *Handwriting in America. A Cultural History*, New Haven & London 1996, s. 82.
- 43 A.a., s. 254.

Beata Agrell

Teori och läsning: Till frågan om den teoretiska praktiken

Teori och läsning

Att texter är till för att läsas är förstås trivialt; likaså att läsandet är den litteraturvetenskapliga undersökningens element. Mindre trivialt är kanske vilken roll dessa trivialiteter spelar i dagens litteraturvetenskap. Vi läser, och det vi läser är läsbara artefakter, redan mångfaldigt lästa dessutom, men det låtsas vi i läsande (och skrivande) stund inte gärna om. Läsande begår vi då the *nonreading fallacy* – som en nödvändig strategi för att komma vidare. Men vilka konsekvenser för vår forskning skulle det få om vi tog läsandets villkor på allvar – t.ex. att det specifika undersökningsobjektet konstrueras i läsningen, även om den historiska *texten* är given från början? Det skulle i vart fall kräva mer textteori – men till vad gagn?

Teori står högt i kurs i dagens litteraturvetenskap – i dessa dagar rentav som *anti*-teorins teori.¹ Men vilken relevans har teori och teoretisk reflexion för det litteraturvetenskapliga läsandet? Vad för slags teorier är relevanta? Hur styr de vår läsning? I vad mån får de oss att uppmärksamma texterna själva som lästa eller åtminstone läsbara? Och i vad mån är det perspektivet relevant i och för dagens litteraturforskning?

Litteratur och läsning

I det följande tänker jag alltså diskutera frågan om teorins ställning från läsningens synpunkt. Utgångspunkt är mitt intryck att läsningen inte spelar särskilt stor roll i dagens litteraturvetenskap – om den nu någonsin gjort det. *Texten* har visserligen blivit upptäckt: på 60-talet fick vi ett paradigmbryt som detroniserade Schücker, Lamm, Blanck och deras arvtagare – grundlärdade herrar och några damer (också), som undersökte allt utom texten (vad än man nu må avse med detta begrepp). Men nu har vi fått syn på texten, och får lov att kela med den så mycket vi vill. Och ändå kan jag ibland få för mig att det mest är oss själva vi kelar med och tex-

ten mest är en förevändning för *personal criticism*.² Vi gör våra *läsningar*, som vi säger, gärna med stor teoretisk apparat, så stor att det ibland snarare blir teorin vi kelar med (ja *vi*, för jag är inte annorlunda). Då händer att jag saknar de gamla lärdomsgiganterna: den empiriska sakkunskapen och det breda historiska perspektivet. För det kan kännas lite tomt ibland med de där läsningarna. Frågan är ju *vad* vi läser, och *hur*.

För det som fortfarande kommer i kläm är just texten, det vill säga, just den uppmärksamma *läsningen* av texten.³ Och då avser jag inte texten som estetiskt objekt eller fritt expanderande 'rhizom', utan som *läsbar artefakt*, det vill säga, gjord *av* människor *för* människor – att läsa och kanske rentav leva av (inte bara skriva och leka med). Ytterligare avser jag dessutom texten som historiskt situerad (då) och ändå ständigt pågående tilltal (nu). Texten, påstår jag, är (i vår skriftkultur) på en gång fysisk produkt, semiotiskt faktum, historisk kvarleva, social funktion och interaktiv process – *artefakt* och *arteakt*, skulle väl Anders Palm säga.⁴ Och det är klart att man då måste välja från vilken aspekt man vill nalkas texten: produktens eller processens, fenomenet eller akten. Men om texter är konstprodukter, gjorda för att läsas (inte bara skrivas), som blir till först i läsningen – då vore väl också undersökning från det potentiella läsandets synpunkt motiverad, åtminstone ibland? Men den synpunkten har ännu inte fått något riktigt genombrott, i vart fall inte i svensk litteraturvetenskap. Vem av oss undersöker textens *betydelsemöjligheter* i sitt sammanhang om det finns en möjlighet att argumentera för en betydelse? För i våra forskningar, tycks det mig, *undersöker* vi inte textens möjligheter; vi *realiserar* dem, det vill säga, skär bort så många som möjligt av dem. Vi vill helst klargöra vad texten betyder, uttrycker eller är symptom på; och en öppenhet som inte går att stänga tycker vi inte om i forskningen – erkänn det! Vi tycker om att kunna visa att texten säger ett och menar ett annat eller att den dekonstruerar sig själv eller att den experimenterar med aporier. Men vi tycker inte om texter som laborerar med motsägande tolkningsmöjligheter; eller rättare: som litteraturforskare kan vi inte låta bli att avgöra oss för den ena eller den andra, helst med stöd av en eller annan teori som legitimerar valet.

Vi har för närvarande en teoriboom utan svensk like, som inte förminskas av den post-teoretiska teoribildning som nu håller på att utvecklas, vare sig det nu är med stöd av Gilles Deleuze, Judith Butler, Helene Cixous, Martha Nussbaum eller Jane Thompson. "Nothing stimulates the production of Theory like the proclamation of its own death", som Martin McQuillan skriver i antologin *Post-Theory*.⁵ Efter teorier om Texten, Klassen och Könet på 70- och 80-talet, får vi nu teorier om Kroppen, Känslan och Etiken. Och det är ju gott och väl. Men jag frågar mig: vad slags teori och teoretisk reflexion behövs för att utveckla det litteraturvetenskapliga läsandet?

Teori och litteraturvetenskaplig läsning

Teoretisk reflexion är nödvändig i allt *vetenskapligt* arbete.⁶ Och läsning är nödvändig i allt *litteraturvetenskapligt* arbete. Det borde betyda att teoretisk reflexion kring *litteraturvetenskapligt* läsande är nödvändig i det litteraturvetenskapliga arbetet. Men hur har vi det med den reflexionen i praktiken? Har vi några teorier, som inte är lära eller ideologi? Har vi ens någon metod? För *läsningen*, menar jag – inte bara för analysen och tolkningen, det där som vi skriver ner efter läsningen för andra att läsa; det där som vi något oegentligt kallar *läsningar*. Men *det* är ju inga läsningar. Läsningen är något annat och mer grundläggande.

Vad jag efterlyser är just läsning, men med *inriktning* på texten som läsbar och gjord för att läsas. Att läsa texten med den inriktningen innebär att läsa den som på en gång produkt och process, given och möjlig, svar och tilltal. Jag är ute efter en inriktning på texten som riktad på en läsare, en läsande aktivitet, i stället för på texten som objekt, spegling, symptom, uttryck, exempel, logisk knut. Och jag vill se denna textens riktadhet undersökt i sitt historiska och kulturella funktionssammanhang.

Som litteraturforskare borde vi – åtminstone ibland – läsa texten med inriktning på hur den bereder väg för läsandet och vilka läsarter den är anlagd för. Det bäddar för uppmärksam beskrivning och analys mer än inkännande tolkning och utläggning. Sånt tycker jag om, för då kommer man nära textens eget tilltal. Men vad finns det för teoristöd om sånt?

Märk att det nu är två olika nivåer av läsande som omärkligt aktualiserats: dels det litteraturvetenskapliga läsandet av texten som läsbar artefakt (som jag började med) och dels den läsbara artefaktens egen inriktning på det potentiella läsandet – ett läsande som normalt inte förutsätts vara litteraturvetenskapligt och inte heller inställt på att läsa artefakten (utom möjligen hos Nabokov och Borges). Märk också att dessa två läsanden flyter ihop så snart man försöker klargöra skillnaden: att läsa texten som läsbar artefakt innebär att läsa den som *inriktad* på att *styra* läsandet till läsning av artefakten. Och letar man efter en sådan styrning så hittar man den alltid – också i s.k. triviallitteratur. Vilket författare, som bekant, utnyttjar genom att använda triviallitterära klichéer så att kritiker och litteraturforskare inte vet vad de skall säga.⁷ För vilken är skillnaden mellan en text som använder stereotyper *distanserat* och *ironiskt* och en text som bara *använder* stereotyperna?

Vi tycker kanske att vi ser skillnaden och kan beskriva den, men ligger den i texten eller i våra litteraturvetenskapliga läsarter? Ligger den inte rentav i våra smakkonventioner, konventioner som föreskriver att stereotyper på allvar är sämre än stereotyper på lek? Det blödande hjärtat gör oss generade, särskilt som litteraturforskare, medan stenhjärtat stimulerar oss, åtminstone som litteraturforskare. Hur läser vi till exempel en text som denna:⁸

Var finns en sjö, där man i frid och lugn kan drunkna,
 och det med nöje, utan obehaglig lukt?
 där inga lik förut på botten finnas sjunkna
 och som med otäckheter fylla vikens bukt?
 ej heller någon självdöd fisk, och inga unkna
 kanalje krafter, döda utan sans och tukt?
 Finns väl en sådan sjö, så vill jag utan buller, bråk och vimmel
 gå dit rätt snart, och i dess vackra vatten finna ljuvt min himmel.

Hur har vi det med distansen här? Nu vet vi att den store hyperreflekterande Almqvist är författaren, om än i rollen av pekoralisten Seseman, och det gör oss aktningsfulla, inställda på att läsa dikten som konstnärlig artefakt trots allt. Än mer så eftersom vi vet att den store hyperreflekterande Ekelöf skrev sina *Strountes*-dikter med just denne Almqvist i åtanke. Så vi läser kanske med Riffaterre och säger att här varierar – och inverteras – hypogrammet 'en död i skönhet'. Det kanske rentav är diktens matris.⁹ Men hur mycket blir kvar av kanaljekrafterna vid en sådan läsart? Är den här dikten verkligen bara *ett* tecken, *en* helhet genererat ur *en* tanke, så som Riffaterreläsningen förutsätter? Eller är den kanske många helheter – som pekar i motsatta riktningar? Om den nu överhuvud skall läsas på allvar – och inte som pekoralisten Sesemans övning i svenska rim.

Frågan är alltså: läser vi texten som *läsbar*? Ser vi vad där står? Eller tänker vi på Ekelöfs övningar och läser texten som *skrivbar*, det vill säga, spinner en egen, lite tjugigare tråd ur dikten och går vidare med den? Ja, den som läser får se.

Vad jag vill åt är vår oförmåga att läsa *innantill*, vårt förakt för *bokstaven*, för *mimesis* och diktens referentiella värden – förakt för textens läsbarhet, helt enkelt, för det som står *på* raderna och inte mellan dem. Det föraktet är som ett slags litteraturvetenskaplig analfabetism som yttrar sig i flykt från allt som liknar banalitet: antingen till teoretiska abstraktioner eller till platt ideologikritik. – Nu vill ni förstås ha exempel på de hemska forskare jag måste ha i åtanke; men det tänker jag minsann inte ge, i vart fall inga svenska. Det vore ju enkelt att hänga ut ett antal syndabockar, så kan den icke omnämnde gå fri. Nej, var och en må rannsaka sig själv och sin egen praktik: läser jag verkligen? vad läser jag? hur läser jag? hur ser jag på texten? Självtvettas jag vid blotta tanken på en sådan prövning.

Teoristöd?

Men ändå: vad finns det för teoretisk support att hämta för att tackla den här problematiken?

Läsbarhet

Som framgått har jag redan varit och tafsat på Roland Barthes. Jag har anspelat på hans diskussion om läsbara versus skrivbara texter, och jag har ifrågasatt om inrikt-

ningen på – och den höga värderingen av – det skrivbara är så alldeles nyttig och adekvat för litteraturforskare. Jag vill mena att inriktningen på det läsbara i vart fall är *grundläggande*, och att Barthes själv inte riktigt vill låtsas om det. Den beskyllningen kan synas befängd med tanke på att hans metod i *S/Z* (1970), där distinktionen lanseras, är just närläsning:¹⁰ han tar satserna i Balzacs "Sarrasine" en och en och suger ut varje gnutta betydelse ur var och en av dem tills de blir alldeles tomma och han kan gå till nästa. I slutet av boken har han lämnat dem bakom sig som tomma skal efter en kräftska. Samtidigt har han sorterat in de utsugna betydelsena i fem olika koder, som vid bokens slut gått samman i en ny semiotisk enhet – ett nätverk av decentraliserade betydelser. Det är styvt gjort och verkligheten inte ointressant, men läsning av den läsbara artefakten är det ändå inte fråga om. Balzac tillhör de typiskt läsbara författarna, men Barthes gör honom *skrivbar*, och menar sig därmed ha gjort honom en tjänst. Men jag vet inte jag. För den närläsningssmetoden Barthes tillämpar – uppstyckningen av texten i lexier som läses fristående från varandra – den suger ut läsbara betydelser men skriver samtidigt in nya betydelser som genereras ur de koder han konstruerar; och resultatet blir en måhända skrivbar men framför allt oläsbar text. Den förgrenar sig i alla riktningar och kan betyda i stort sett vad som helst.¹¹ Barthes läser inte texten utan *upplöser* den, och det kan jag, skam till sägandes, inte riktigt förstå poängen med.

Nu skall man ju inte ondgöra sig över ett arbete som är mer än 30 år gammalt. Idag vet vi väl bättre, inte sant? Men Barthes skrifter har idag närmast kanonisk status, trots att det läsande han förespråkar är en tämligen asocial aktivitet. Det är inte den läsbara artefaktens möjligheter som intresserar honom utan möjligheten att skriva en annan text över den givna. Det är luckorna och de vikande gränserna han dras till, den läsbara textens svaga punkter, som han kan göra till sitt territorium. I t.ex. "Författarens död" (1968) är det inte texten och läsandet som lockar, utan läsaren och hans skrivande.¹² Det blir ännu tydligare i *Le Plaisir du texte* (1972): där står läsaren i centrum och hans behov av restlös njutning, *jouissance*, men utan egentlig interaktion med texten. "The 'death of the author' has given birth not to the reader, but to a booming industry of 'discursive practices,' or the production of texts on texts", skriver Donald Keefer 1995.¹³ Och han fortsätter: "The truth is Barthes's attack has much less to do with authors than with a style of reading". Det är fråga om en läsart utan några som helst restriktioner eller förpliktelser,¹⁴ en läsart utan relationer mellan läsare och text.

Ändå är Barthes utgångspunkt i *S/Z* så förträfflig: att tolka en text, säger han, är inte att säga vad den betyder utan att *bedöma vari dess mångfald* består.¹⁵ Här öppnas för det perspektiv jag efterlyser, inriktat på den läsbara artefaktens möjligheter.

Men det är inte Barthes som utvecklat det spåret.

Förberedda läsarter

I sökandet efter passade teoretiska glasögon kan man då gå vidare till klassisk receptionsteori, främst av Konstanz-skolans märke, med Wolfgang Iser och H. R. Jauss som mest kända namn. Båda har de den fenomenologiska och pragmatiska orientering som ger de teoretiska perspektiv jag anspelat på. Båda baserar de sina synsätt på Edmund Husserls teori om medvetandet: dels medvetandets *intentionalitet* – dess riktadhet på ett objekt (medvetandet är alltid medvetande *om* något); dels medvetandets bipolära egenart – som givet *fenomen (noema)* och som riktad *akt (noesis)*. Iser bygger vidare på Roman Ingardens litteraturteoretiska vidareföring av Husserl, där begreppet om textens *obestämdhetsställen [Leerstelle]* är centralt; och Jauss bygger vidare på Gadamers hermeneutik och begreppet *förväntningshorisont [Erwartungshorizont]*. Men Iser är textteoretikern, Jauss är litteraturhistorikern. De är på sätt och vis varandras komplement, och lästa tillsammans utträttar de mycket för litteraturforskningen genom att påvisa receptionsetestetiska strukturer givna i själva den läsbara artefakten. Hos dem är den virtuella interaktionen mellan text-process och läsning grundläggande.

Men det finns vissa problem med deras sätt att hantera sina teorier i praktiken. Iser har ett halkigt sätt att resonera, som öppnar för missförstånd. Han har visserligen lanserat det förträffliga begreppet "implicit läsare" till skillnad från faktisk läsare. Men den implicite läsaren, förklarar Iser, är i själva verket inte alls någon läsare utan en virtuell funktion, inbyggd i textens konstruktion.¹⁶ Det rör sig snarast om en implicit *läsart*, som texten på en gång föregriper och svarar på. Textens konstruktion inbegriper bestämda litterära strategier som förbereder bestämda typer av läsande – texten är s.a.s. *programmerad* för vissa sätt att läsa snarare än andra.

Så själva termen "implicit läsare" är vilseledande, och Iser upprätthåller inte heller själv distinktionen – resonemanget slirar mellan faktisk läsare och implicit läsare, dvs. faktisk effekt och virtuell funktion. I en spridd text, som för övrigt representerar Iser i den svenska antologin *Modern litteraturteori*, får vi veta att 'läsaren' (faktiskt) reagerar på det ena eller andra sättet på en text, men det som uppenbarligen avses är att vissa läsarreaktioner ligger *förberedda* i textens konstruktion och struktur.¹⁷ Samma konstiga sätt att prata om den implicite läsaren som en fysisk person i färd med att reagera har Konstanzkollegan Karlheinz Stierle. Så t.ex. när han diskuterar läsandet av s.k. triviallitteratur:

The reader responds to the stimuli of the text with stereotypes from his own experience. Since [sic!] he is unaware of this process, these self-created illusions seem all the more probable and real. (86)

Stierle borde åtminstone ha skrivit "IF he is unaware of this process ...". Men trots denna iserska sammanblandning kritiserar Stierle samtidigt Iser för att tillskriva läsaren alltför stor frihet i förhållande till textens inbyggda styrmekanismer.¹⁸ Stierle

betonar att textens strategiskt utplacerade luckor inte ger läsandet fritt spelrum utan tvärtom ger texten en form som styr läsandet i oanad utsträckning. I spänningen mellan utskrivet och lucka utformas textens *Relevansfigur* – den strukturella matris eller det dominerande schema som ”predetermines the process of reception, and more specifically, the part of the implied reader”.¹⁹ Och det betyder i sin tur att ”the ambiguous or nondetermined parts of a text can no longer be taken as pretexts for the creativity of the reader”. De fungerar i stället som modifikationer av det övergripande schemat – det som bär läsprocessen. Här avviker Stierle från Iser: Iser räknar inte med tillbakahållande konstanter i läsprocessen, sådan han konstituerat den. Det betyder att text och läsning går skilda vägar.²⁰ Och här har Stierle en poäng.

Empiriskt korrektiv?

Som empiriskt korrektiv till receptionsteorin eller receptionsetetiken (språkbruket är vacklande) har vi förstås *litteraturpedagogisk* forskning – etablerad redan på 60-talet – och vidareutvecklad med stöd av *reader response*-teorier av olika slag, från I. A. Richards till (tidig) Stanley Fish.²¹ Men på det området är det främst faktiska läsarreaktioner som studeras, empiriskt eller receptionshistoriskt (där det går); eller också behandlas texten som helt subjektiv eller möjligen social konstruktion utan egen substans. Men textens egen inriktning på att bli läst studeras inte, dvs., den inriktning som själv kan avläsas t.ex. genom det referenssystem och litterära tilltal texten håller sig med. I praktiken studeras inte ens ”the reader in the text”, som reader-responsteoretiker annars gärna hänvisar till; här är det läsaren *utanför* texten som står i centrum. Och det är förstås ett viktigt undersökningsområde.²² Men det fyller inte den lucka jag talar om: studiet av texten som läsbar artefakt och socialt tilltal, utsänt och mottaget i en given kulturell situation – eller rent av *olika* situationer, i tid eller rum. Texten läses individuellt, men *är* social, vill jag bestämt hävda, både som språkhandling och kulturprodukt.

Visst stöd finns här att hämta från *litteratursociologin*, som undersöker samhälls- omständigheter kring texten och läsandet (hos oss just nu kanske främst förlagssystem och bokproduktion). Också det är en viktig uppgift: för studiet av den läsbara artefakten är textens (och därmed läsningens) *funktionssammanhang* betydelsefullt. Men den sociala interaktion som är inbyggd i den läsbara artefakten i dess funktionssammanhang – den ligger utanför intresseområdet.

Och ändå: i sin presentation av litteratursociologins forskningsområden talar Johan Svedjedal om *sociopoetik*: en inriktning som studerar samband mellan läsvaror eller målgrupper och bestämda textstrategier.²³ Den tydligaste svenska ansatsen i den riktningen är väl Svedjedals egen Almqvistavhandling från 1987.²⁴ Det har visserligen kommit ut förträffliga undersökningar sedan dess, om t.ex. hur plotstrukturer styr könskonstitueringen i B. Wahlströms ungdomsböcker;²⁵ men ansatsen till analys av läsarorienterade textstrategier i sociologiskt perspektiv har inte

vidareförts i senare forskning – och Svedjedal själv är numera inne på helt andra vägar.²⁶

Internationellt har väl mycket av litteratursociologin i svensk mening sugits upp av Cultural Studies och New Historicism, som just nu för övrigt verkar suga in hela disciplinen litteraturvetenskap i sin jättelika smältdegel.²⁷ Men studerar man standardantologier som Greenblatt & Gunns *Redrawing the Boundaries* och Veasers båda om *New Historicism*, ser man inte heller mycket av reflexion över litteraturvetenskapligt läsande.²⁸ Snarare tvärtom: en idag stark tendens är att producera föregivet emancipatoriska läsningar hellre än att undersöka textens egna kulturellt situerade styrmedel – eller som Alice Templeton formulerar det: "Cultural criticism may describe 'literature in use' but it also must critically direct readers' attention toward potentially liberating uses of literary works".²⁹ Och det låter oroväckande, som forskningsuppgift betraktat.

Adressivitet

En förtydligande facett i de receptionsteoretiska glasögonen tycker jag att Bachtins begrepp om adressivitet tillför. I "Frågan om talgenrer" ser Bachtin texten som ett yttrande.³⁰ Utmärkande för yttrandet är dess *tilltalskaraktär* – dess karaktär av språklig handling inriktad på en mottagare, dvs. genomvävd av vad han kallar *adressivitet* (s. 234). Det betyder att yttrandet är ett tilltal som förbereder och även föregriper sitt svar – det utformas med hänsyn till en förväntad "aktivt svarande förståelse" hos en (faktisk eller föreställd) mottagare (s. 211). Arten av förväntad förståelse avgör från vilken talgenre de konventioner som skall formge yttrandet skall tas. Yttrandets adressivitet innebär alltså *alteritet* och *dialogicitet*: det är riktat till den andre som motpart eller medspelare i en – kanhända stridbar – dialog.³¹ Men det går också i dialog med en större diskurs av redan givna yttranden: "Varje yttrande är en länk i en mycket komplex organiserad kedja av andra yttranden" (s. 212). Varje nytt yttrande införlivas alltså i ett nätverk av mellantextliga förhållanden – dvs. genomvävs av *intertextualitet*. Men det är förstas en rätt annan typ av intertextualitet än det opersonliga nätverk av citat som Barthes tänkte sig.

Bachtin betonar, som synes, här också *genrens* betydelse för yttrandets utformning, både i tal och skrift, vardagsspråk och litteratur: alla yttranden förhåller sig till en talgenre, varav litterära genrer är särfall. Talgenrerna är många, men relativt stabila; och de kommer till användning oftare än vi tror: "Även i det mest fria och otvungna samtal gjuter vi vårt tal i bestämda genreformer", skriver Bachtin; och vi behärskar dem i praktiken på samma omedelbara sätt som vi behärskar vårt modersmål, dvs. före det teoretiska studiet. Vi tillägnar oss dem alltså som en *praktisk färdighet* (s. 220). Motsvarande gäller för författare och läsare – skrivande och läsande: genrerna är den språkliga allmänning som möjliggör textuell interaktion.

De är det sociala rum där den litterära interaktionen kan äga rum och artefakten verkligen blir läsbar. Och här kunde undersökningen av den läsbara artefakten börja.

Egna problem: fallet Aurell

Att jag ordar så mycket om den läsbara artefaktens problem och det litteraturvetenskapliga läsandet av den beror naturligtvis på att jag har egna problem med den saken. Det kan ju vara passande att jag till sist säger någonting om dem. Helst skulle jag då vilja säga något om kortprosaforskningens himmel och helvete, men jag skall försöka bli lite mer konkret och hålla mig till Tage Aurell. Vi vet alla att han är en luckornas demoniske mästare. Han har så mycket luckor att hans berättelser kan framstå som oläsbara vid första försöket. Ta till exempel "Gamla landsvägen" i *Nya berättelser* (1949). Berättelsen utgörs av spridda repliker, till synes utan avsändare och adressat, men ändå genomsytrade av adressivitet. Så här börjar texten:³²

– Tinget sa du? Inte för det nötet mitt i alla fall. Hon säger inte vem det är. Jag vet inte säger hon. Vet du inte? har jag sagt och ett slag var jag rent ifrån mig, jag hade tag i hårflokarna hennes och det har inte hänt på denna sidan prästen. Vet du inte! sa jag. För så mycket har hon inte ränt ute. Du har väl något vett i kroppen sa jag. Och fram med språket nu! Jag skall inte dänga dig sa jag, inte nu, det kan vara farligt sa jag. Men du får aldrig en glad dag mer sa jag. Om du inte talar om var du varit sa jag – Det säger jag inte mer, kommer aldrig att säga det. Aldrig i evighet. Hon är rädd, töskraken! Och är det den jag tror så jammen är jag rädd jag också. Nej då får det hellre vara, alltid blir det väl nån råd. Och om han nu får vara i fred så kanske han kniper fram med några kronor i alla fall. Men tänka sig att gå till en sån!

Efter ett par omläsningar (det behövde i vart fall jag) anar man att det handlar om en flickunge som råkat i olycka, och att den talande är någon förälder, ovisst av vilken sort. Men den aningen har man inte mycket hjälp av. För strax kommer en ny replik, till synes från ett helt annat håll.³³

– Se på orgeltramparn där! Nu går han hem till ett middagsmål som inte ens är påbörjat än. Inte kaffe heller. Och kanske har han inte lust på någondera, det är mest bikarbonat han läskar sig med. I denna evinnerliga magsyran. Och så lider han av sömnlöshet säger han. Ligger och tvinnar sig och svettas om nätterna.

Och så håller det på: den ena repliken efter den andra om olika saker. Men titeln ger förstås en ledtråd: samtalen utspelar sig på 'gamla landsvägen' mellan folk som stöter ihop där, skvallrar en stund och går vidare. Mysteriet är löst, tror man: detta är ingen sammanhängande berättelse, utan fragment av oberättade berättelser

utanför den här berättelsens rum. Men nej, så är det inte heller: vissa fragment kommer igen; man börjar känna igen personnamnen och stoffliga flisor ur de redan framsatta fragmenten. Här är ett helt nätverk av pågående berättelser, sammanflätade till en enda. Och bakom dem illuderas ett ännu större nätverk av oberättade historier, kronologiska förlopp och kausalkedjor, som aldrig skall komma in i språket och samtalet. De är förstas skrivbara i Barthes mening. Men det tycker jag inte alls är lika intressant som att de faktiskt till stor del också är *läsbara*: de är luckor inkilade i det utsagda, omgivna av textens dominerande struktur, själva strukturerade av den. De styrs av textens *relevansfigur*, för att tala med Stierle. Och relevansfiguren i det här fallet – är inte det *adressiviteten*: det ständigt pågående samtal som alltid utspelas på gamla landsvägen? Replikerna byts ut men adressiviteten är alltid densamma.

Men nu till problemet. Som en luckornas mästare har Aurell fått rykte om sig att vara modernist – imagist rentav, enligt somliga, som läst sin Hemingway. Men han har också rykte om sig att vara realist, folklivsskildrare och muntlig berättare – både i tal och skrift. Det kunde vi misstänka redan av de citat jag anförde. Båda ryktena har fog för sig, menar jag, men hur går det ihop?³⁴ Aurells realism är lika konstig som hans modernism – han har ingen given plats i de epokhistoriska rullorna annat än i rent kronologisk mening. Så vad är det som är läsbart i de aurellska artefakterna, och vad måste vi skriva till för att kunna tala om dem som litteraturvetare?

Texten själv?

Må vara att den lästa texten är en konstruktion. Men den är ingen fantasiprodukt och inte heller alltigenom privat. För konstruktionen bygger på något för alla läsare givet och gemensamt: den *språkliga artefakten*. Att den är läsbar betyder inte att den kan läsas hur som helst: läsarterna begränsas inte bara av textens bokstav utan också av de litterära konventioner och kulturella referenssystem texten opererar med. Den språkliga artefakten är historisk och social lika mycket som estetisk – det visste redan Schüeck – och den kulturella kontexten (som man säger numera) *genomsyrar texten* – det visste redan Derrida. Det känns nästan genant att påminna om detta som alla väl menar sig veta; men jag gör det därför att den vetenskapen ger så magert utslag i den litteraturvetenskapliga praktiken. Konstnärlig text och social kontext faller isär; och då är det ju inte konstigt att studiet av den läsbara artefakten – eller rättare, arte-akten – kommer i kläm.

Noter

1 Se t.ex. *Post-Theory: New Directions in Criticism*, ed. Martin McQuillan (Edinburgh 1999), samt Thomas Docherty, *After Theory. Postmodernism / Postmarxism* (London & New York 1990).

TEORI OCH LÄSNING

- 2 För *personal criticism* se t.ex. *Getting Personal: Feminist Occasions and Other Autobiographical Acts*, ed. Nancy K. Miller (New York & London: Routledge, 1991) och *Intimate Critique: Autobiographical Literary Criticism*, ed. Diana P. Freedman (Durham: Duke Univ. Press, 1993).
- 3 Se t.ex. Arne Melberg, titelessän i *Läsa läringsamt. Essäer om litteratur och läsning* (Stockholm 1999), s. 9–24, om vikten av att *dröja* i texten.
- 4 Anders Palm, "Att tolka texten", *Litteraturvetenskap – en inledning*, red. Staffan Bergsten (Lund 2002), s. 192f.
- 5 Martin McQuillan, Graeme Macdonald, Robin Purves and Stephen Thomson, "The Joy of Theory", *Post-Theory*, ss. ix–xx.
- 6 NB! Det betyder inte att man ständigt måste vifta med teorier i sina skrifter – teori är ett par glasögon man sätter på sig för att se bättre, men det är sällan glasögonen som sådana är särskilt intressanta. Det är den teoretiska reflexionen i praktiken som är det viktiga, och när teoriglasögonen väl är på gör de väl bäst nytta om man inte jämt förevisar dem. En teori är ett synsätt, inte en lära eller ett recept; och den skall sitta i kroppen, inte i huvudet.
- 7 Se vidare diskussionen i Magnus Persson, *Kampen om högt och lågt. Studier i den sena nittionhundratalsromanens förhållande till masskulturen och moderniteten* (diss., Eslöv 2002), särskilt ss. 53–55, 164–173.
- 8 C. J. L. Almqvist, ur manuskriptet "Om svenska rim", utg. i *Sesemana* (Stockholm 1983), s. 228.
- 9 För hypogram och matris se Michael Riffaterre, *Semiotics of Poetry* (Bloomington & London 1978): "[T]he production of the poetic sign is determined by *hypogrammatic derivation: a word or a phrase is poeticized when it refers to (and, if a phrase, patterns itself upon) a preexistent word group.*" (s. 23) Textens *matris* är "an abstract concept never actualized per se" (13), som fungerar som "the motor, the generator of the textual derivation" (21).
- 10 Roland Barthes, *S/Z. Essä* (1970), övers. M. Höjer ([Staffanstorp], 1975), ss. 10–12.
- 11 Se vidare om den klagörande (om än väl surögda) kritiken i Claude Bremond & Thomas Pavel, *De Barthes à Balzac: fictions d'un critique, critique d'une fiction*, Bibliothèque Albin Michel des idées (Paris 1998).
- 12 Så i t.ex. "The Death of the Author": "Thus is revealed the total existence of writing: a text is made of multiple writings, drawn from many cultures and entering into mutual relations of dialogue, parody, contestation, but there is one place where this multiplicity is focused and that place is the reader, not, as was hitherto said, the author. The reader is the space on which all the quotations that make up a writing are inscribed without any of them being lost; a text's unity lies not in its origin but in its destination. Yet this destination cannot any longer be personal: the reader is without history, biography, psychology; he is simply that someone who holds together in a single field all the traces by which the written text is constituted." (Roland Barthes, *Image, Music, Text*, ed. Stephen Heath ([1977]; London 1984, s. 148.)
- 13 Donald Keefer, "Reports of the Death of the Author", *Philosophy and Literature*, Vol. 19 (1995: 1), ss. 78–84.
- 14 Keefer, a.a.: "In removing the personal touch from author and reader in the momentary cultural commune of reading, Barthes removes the ethical element; he extracts any notion of what an author might owe her reader or what a reader my entrust to an author. This is the key to Barthesian free and liberating reading."

- 15 *S/Z*, s. II. Se försöket till (reformistisk) efterföljelse i Beata Agrell, "Ett papper om ett papper om ett papper. Spår i en Strindbergstext", *Sagt och menat. 17 uppsatser tillägnade Mats Furberg på hans 50-årsdag*. Filosofiska meddelanden, Röda serien nr 3 (Göteborg 1983), ss. 1-28.
- 16 Begreppet *implied reader* "has his roots firmly planted in the structure of the text; he is a construct and in no way to be identified with any real reader" (Iser, *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response* [1976] Baltimore & London [1978] 1980, s. 34). Begreppet avser "a textual structure anticipating the presence of a recipient without necessarily defining him: this concept prestructures the role to be assumed by each recipient, [...]. Thus the concept of the implied reader designates a network of response-inviting structures, which impel the reader to grasp the text." (ibid.)
- 17 Iser, "Läsprocessen – en fenomenologisk betraktelse" (1972), övers. C. Hansson, *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion*, del 1, red. Claes Enzenberg & Cecilia Hansson (Lund 1992), t.ex. ss. 323, 334, 336. Ur första kapitlet i Iser's *The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett* (1972; övers. 1974, Baltimore & London 1990).
- 18 Karlheinz Stierle, "The Reading of Fictional Texts", trans. I. Crosman & T. Zachrau, *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, ed. S. R. Suleiman & I. Crosman (Princeton N. J. 1980), s. 98f.
- 19 "What I have called the text's 'predominant scheme' [*Relevanzfigur*] is the manifestation of a thematic dynamics through the gradual unfolding of a certain number of successive contexts, as in the extensive dynamics of the novel, or through the coexistence of simultaneous contexts, as in the intensive dynamics of poetry. By articulating a predominant scheme, and only through this articulation, the fictional text provides us with an experience that does not have to be derived from some extra textual reality, but which is contained in the aesthetic, meaningfully constructed world of the work itself." (Stierle, a.a., s. 101)
- 20 Stierles kritik av Iser formuleras med utgångspunkt från att "[t]he claim that the text prescribes its own pre-dominant scheme has as a consequence that the ambiguous or nondetermined parts of a text can no longer be taken as pretexts for the creativity of the reader" (98). Stierles ståndpunkt är då denna: "Where I differ is in my concept of the text as constituting for itself a structural matrix to which all secondary structures have to be referred. Iser, on the other hand, considers the construction of meaning to be an original achievement of the reader. He describes it as an essentially creative act in which the reader fills the gaps and blanks of indeterminacy, relying on the power of his imagination. Fulfilling the text by creating everchanging constellations, the reader is drawn into fiction and experiences it as a kind of complex 'reality.' For Iser, the aesthetic experience of fiction consists in the process of creating and destroying illusions, and at the same time of forming and dissolving 'figures' of meaning. Thus starting from moments of indeterminacy or ambiguity, the reader simultaneously experiences his own productive reception as well as a 'textual reality' that never coincides with a given meaning but evolves within the framework of constantly changing perspectives." (99) – "Iser's theory is a theory of the variables of reception, counting on constants only on the side of the text. Since Iser does not discuss the problem of the possible relationships between constants and variables in the process of reception itself, his theory leaves us with a spot of indeterminacy, which accounts for its oscillation between formal and material theory. A theory that considers only the variable factors of reception cannot go beyond the statement that reception, each time, is the result of a complex of variables." (99)
- 21 I. A. Richards, *Principles of literary criticism* (London 1925), samt dens. *Practical criticism. A Study of Literary Judgment* (London 1929); Stanley Fish, *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities* (Cambridge, Mass. 1980).

TEORI OCH LÄSNING

- 22 Lovande empiriska ansatser i anslutning till nyare textteori görs också, bl.a. vid University of Alberta. Se t.ex. David S. Miall, "On the Necessity of Empirical Studies of Literary Reading", *Frame. Utrecht Journal of Literary Theory*, Vol. 14 (2000), s. 43–59.
- 23 Johan Svedjedal, "Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden" (1996), *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*, red. Lars Furuland & Johan Svedjedal (Lund 1997), s. 79f.
- 24 Johan Svedjedal, *Almqvist – berättaren på bokmarknaden: berättartekniska och litteratursociologiska studier i C. J. L. Almqvists prosafiktion kring 1840*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 21 (diss., Uppsala 1987). Ett färskt norskt exempel utgör Tore Rem, *Forfatterens strategier. Alexander Kielland og hans krets* (diss., Oslo 2002), som även studerar layoutens och boktypens receptionsetetiska betydelse.
- 25 Maria Andræ, *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944*, Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet, 73 (diss., Stockholm 2001).
- 26 Se t.ex. det programmatiska avståndstagandet från textanalys som eget vetenskapsområde i Svedjedals "Utanför marginalen", *TfL* 2000: 3–4, ss. 52–59: "Från närläsningens genombrott har tendensen varit tydlig: litteraturforskaren är en person som ägnar sig åt textanalyser. Konsensus kring den tanken är numera närmast kväljande inom ämnet." (54). I artikeln används emellertid "textanalys" som synonymt med "tolkning", vilket inte är ett självklart språkbruk, men förmodligen en bidragande förklaring till de hårda orden.
- 27 Se t.ex. J. E. Elliott, "Paradigms Retained: Cultural theory, Critical Practice", *Comparative Literature*, Vol. 50 (1998: 1), ss. 57–94, samt dens., "From Language to Medium: A Small Apology for Cultural Theory as Challenge to Cultural Studies", *New Literary History*, Vol. 29 (1998: 3), ss. 385–413.
- 28 *Redrawing the Boundaries. The Transformation of English and American Literary Studies*, ed. Stephen Greenblatt & Giles Gunn (New York 1992), samt *The New Historicism* (New York & London 1989) och *The New Historicism Reader* (New York & London 1994), båda ed. H. Aram Veeger.
- 29 Alice Templeton, "Sociology and Literature. Theories for Cultural Criticism", *College Literature*, Vol. 19 (1992:2), ss. 19–30. Se äv. diskussionen hos Elliott enl. ovan, samt Svedjedals kritiska översikt av forskningstraditionen i "Kulturmaterialism – från Raymond Williams till cultural studies", *Ord & Bild* 1998: 6, ss. 10–18.
- 30 Michail M. Bachtin, "Frågan om talgenrer" (1952–53; tr. 1979), övers. H. Bodin, *Genreteori*, red. Eva Hättner Aurelius & Thomas Götselius (Lund 1997), ss. 203–239.
- 31 Jfr de interaktionistiska ansatserna i Anders Tyrberg, *Anrop och ansvar: berättarkonst och etik hos Lars Ahlén, Göran Tunström, Birgitta Trotzig, Torngny Lindgren* (Stockholm 2002), samt Beata Agrell, *Romanen som forskningsresa / Forskningsresan som roman. Om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa* (Göteborg 1993). Båda dessa arbeten är förankrade i en Lars-Ahlinsk kontext, där läsarorienteringen är uppenbar. Men hur vore det med en undersökning av läsarstrategier och funktionssammanhang i till synes mer slutna texter, som t.ex. Olov Jonassons *Parabellum* (1943), Stig Larssons *Autisterna* (1979) eller, förstås, Tage Aurell?
- 32 Tage Aurell, "Gamla landsvägen", *Nya berättelser* (Stockholm 1949), s. 57f.
- 33 A.a., 58
- 34 Några exempel på nyare stipulationer, som visserligen klargör men inte gör uppgiften lättare:
 Modernism: "a practice that works in opposition to rational and realist discourse but that, in its 'negativity,' only preserves its significance and its signifying power against the background of the tra-

dition that produces and legitimatizes that discourse" (Astradur Eysteinnsson, *The Concept of Modernism*, Itacha & London 1990, s. 205f.).

Realism: "first, a period term for the dominant trend of nineteenth-century literature, especially narrative fiction; second, a certain type of mimetic (and usually narrative) processing of objective reality, and third, a fictional or literary embodiment of the communicative language acknowledged by the 'public sphere.'" – "realist discourse in literature is constantly nourished and motivated by the dominant modes of cultural representation in the respective society." (Eysteinnsson, a.a., ss. 191 resp. 195)

"[O]m et forløb virker realistisk afhænger ikke af, om det er i overensstemmelse med logikken eller virkeligheden, men af at det er sådan indrettet, at det korresponderer med, hvad der er publikums forventninger om det følgerigtige og det sande. Med sine tætte tilknytning til retorikken ligger denne betragtningsmåde i Aristoteles' poetik på linie med, hvad der først i de seneste årtiers realismeopfattelse er blevet god tone." (Jørgen Holmgård, "Realisme og narrativitet. Om narrativ kausalitet", *Gensyn med realismen*, red. Jørgen Holmgård, Skrifter fra Center for Æstetik og Logik, Aalborg universitet, vol. 1, Aalborg 1996, s. 136).

"[V]ores vurdering af teksten [afhænger] ikke af forholdet mellem tekst og virkelighed med sidstnævnte som den stabile reference. Det afhænger af forholdet mellem tekstens konstruktion, og hvad der er almindeligt antaget som sandsynligt og virkeligt" (Holmgård, a.a., s. 146).

Michael Gustavsson

Litteraturteorin i teorin och praktiken

Litteraturteorins dragningskraft

Man kan fråga sig varför den moderna litteraturteorin har haft en sådan dragningskraft på så många inom vårt ämne.¹ Ett svar kan ju vara att många har känt en tillfredsställelse i att på ett nytt och förmodat djupare sätt ha fått insikt i hur det förhåller sig med fenomen som text, tolkning och läsning. Komplexiteten i mycket av den moderna litteraturteorin bidrar säkert till uppfattningen, att detta med litteratur inte är så lätt och att traditionella metoder inte har reflekterat tillräckligt över text och tolkning. Man kan lätt tro att just komplexiteten direkt korresponderar till djupet i teorierna. Dessa teorier kan förmedla en nyare, mer utvecklad, mer heltäckande och mer exklusiv kunskap. Dessa teorier är mer avancerade än andra.

Viljan att lära sig hur det förhåller sig med fenomen som text, språk och tolkning är i så fall, kan man gissa, en vilja att bättre och mer djuplodande förstå vad som är fallet. En sådan vilja förutsätter dock, *att man redan har lärt sig* att detta – hur det egentligen förhåller sig – är någonting man på ett mödosamt sätt måste få insikt i och att denna insikt bäst förvärvas genom en utvecklad teoretisk apparat. Förutsättningen är att insikten kräver en komplex teori.

Man kan anta att en stor del av den moderna litteraturteorin hör samman med ett visst förhållningssätt: ett intellektuellt förhållningssätt som inbegriper tron på att teoretiskt tänkande *generellt* sett är vägen till en fördjupad insikt. Antar man ett sådant förhållningssätt undviker man, tror jag, att reflektera över just förhållningssättet som sådant – i alla fall på något annat sätt än vad förhållningssättet självt tillåter (så var det i vilket fall en gång för författaren till dessa rader).

Ett annat problem med detta förhållningssätt är att när man väl intagit det, att när man lärt sig *hur* man egentligen ska nå insikt och *hur* man skall tänka för att nå denna insikt, blir det väldigt svårt att erinra sig någonting man *inte* lärt sig inom detta förhållningssätt, eller vad man visste *innan* man var teoretiskt skolad.

Det förhållningssätt jag talar om får sitt uttryck hos många teoretiker i deras övertygelse att teorin måste vara lika svårtillgänglig som de förutsätter att textens

eller tolkningens väsen är. Att få en djupare förståelse av texten, litteraturen, läsningen måste innebära (det är så att säga på förhand bestämt) att man ser bakom eller under den skenbara ytan, de triviala självklarheter som gemene man tar för givna.

Man måste tillägna sig teoretiska modeller för att med hjälp av dessa kunna se längre än vad vi vanligtvis gör, eller för att komma närmare den fördolda sanningen – även om denna sanning enligt vissa teorier inte kan vara en sanning. Det intellektuella förhållningssätt jag talar om förutsätter en tro på att textens eller tolkningens väsen i allt väsentligt är fördolt. Och det är just denna idé om något underliggande och svårtillgängligt *fördolt* som ger utrymme för teorin, *som gör teorin nödvändig*.

När man väl tillägnat sig de nödvändiga begreppen, och de nödvändiga tanke-sätten, är man skickad för sin uppgift. Man blir en anhängare av och förespråkare för en teori.

En faktor som kan ligga bakom styrkan och attraktionskraften i moderna teorier kan vara *glädjen* över att förstå just teorins begrepp, att förstå hur de förhåller sig till varandra, att kort sagt förstå ett helt komplicerat teoretiskt system. Denna glädje bidrar till att man glömmar att jämföra teorins upptäckter med de erfarenheter man äger som t.ex. läsare, att man glömmar att fråga sig vad teorin *egentligen* speglar.

Glädjen att förstå en teori genereras naturligtvis också av uppfattningen, av tron, att teorin kan säga något väsentligt (eller väsentligare) om litteraturen och dess kontexter, att den kan användas för att upptäcka något fördolt om *dessa mystiska fenomen*.

Denna tro förutsätter ju i sin tur tron, eller övertygelsen om, att text, tolkning, läsning m.m. *är* mystiska eller svåra eller åtminstone väldigt komplicerade fenomen. En väsensegenskap är så till vida redan förutsatt.

Denna övertygelse om att text och tolkning är mystiska eller svåra fenomen tror jag är drivkraften bakom en stor del av modernt teoretiserande. Denna *övertygelse* eller *tro* får därför inte undersökas eller granskas i sig, den får inte prövas mot erfarenheter ur litterär praxis (läsarna t.ex. har ju en trivial eller banal syn på sin egen läsning, man får lära sig att dessa erfarenheter är naiva och vilseledande). Dessutom, vad skulle hända med litteraturteorin, denna institutionaliserade verksamhet, om någon kunde visa att texten exempelvis *inte* är något "mystiskt" eller ens komplicerat?

En annan faktor bakom det teoretiska förhållningssättets dragningskraft kan ju vara begäret att, så att säga, veta bäst inom den teoretiska diskussionen. Att ha förstått en svår teori kan ju skänka en personlig tillfredsställelse som motiverar teoretikern att försöka övertyga, men kanske framförallt, kritisera anhängare av andra teorier. Deltagarna i denna diskussion måste dock, hur oeniga de än är, vara överens om en sak, nämligen att själva *diskussionen* är viktig och väsentlig.

Därvidlag får man inte fundera för mycket över om den akademiska eller intellektuella polemiken utgör en del av ändamålet med och förutsättningen för konstruktionen av teorier. Även om teoretikernas skara är exklusiv, dvs. begränsad, och även om diskussionen inte är tillgänglig för alla, så lever många i tron att teorin själv har närmast universell räckvidd.

Man räknar inte med möjligheten att själva betingelserna för den teoretiska verksamheten också kan utgöra gränserna för teorins räckvidd. Motivet att söka förstå tolkningens mekanismer eller textens natur eller något dylikt, kan ses som betingat av *tron* att dessa mekanismer och egenskaper föreligger på det sätt som teorin redan har bestämt utan att man frågar sig om dessa väsensegenskaper tillhör objektet eller teorin, eller om teorins objekt föreligger utanför teorin.

Men jag tror också att teorin är betingad av viljan att fortsätta en teoretisk diskussion som för sig själv har bestämt att den är viktig. Och just därför får inte betingelserna rannsakas; en alltför långtgående diskussion om teorins tillämpning och räckvidd blir ju destruktiv för teorin och den teoretiska diskussionens ändamål.

Jag tror med andra ord att man, när man är tillräckligt insatt i vissa typer av teori och teoretisk diskussion, när man ägnar sig åt att förespråka sina egna teoretiska ståndpunkter och att kritisera felaktiga och vilseledande uppfattningar, när den teoretiska diskussionen, så att säga, fyller ens tid, glömmer att undersöka om teorin representerar någonting *utanför* teorin.

Teorins avgränsning

Man talar ofta om teorins intåg i den svenska litteraturvetenskapen som en händelse, som ett brott i traditionen. Man talar också om teorins högkonjunktur som vid det här laget har passerats, att vi lever i ett tillstånd efter teorin. Man vill därmed antyda att teorin är, eller var, begränsad till en bestämd tidsperiod. Lika ofta talar man om teorin som något som ligger bredvid den "vanliga" eller "traditionella" litteraturvetenskapen: "På min institution finns det några litteraturteoretiker", kan det heta. Eller: "Hon har skrivit en litteraturteoretisk avhandling". Vi förstår nog alla vad som avses med sådana yttranden, men likväl vittnar sådana formuleringar om en viss oklarhet i frågan om det teoretiska.

En anledning till att litteraturteorin betraktas som något speciellt, är att den ofta ställer sig själv i förgrunden: teorin är intressant som teori betraktad och inte enbart på grund av dess tillämpbarhet. Man kan också gissa att den moderna litteraturteorins inriktning på vissa metafysiska frågeställningar – Vad är en text? Vad är en författare? Vad är läsning? Vad är litterär mening? m.fl. – attraherar många teoretiskt sinnade forskare och studenter inom vårt ämne som plötsligt finner en möjlighet att ägna sig åt riktigt stora frågor, långt utanför den traditionella litteraturvetenskapens domäner.

Men på ett annat plan kan man hävda att den distinktion man vill göra mellan teoretisk och icke-teoretisk litteraturvetenskap är obegriplig. Den är obegriplig eftersom all litteraturvetenskap vilar på *någon slags* teoretiska förutsättningar. Jag tror att det, i stället för att tala om teoretisk och icke-teoretisk litteraturvetenskap, är mer korrekt att tala om *modern teori som skild från äldre*.

Poststrukturalistisk, men även hermeneutiskt influerad teori, och i vissa fall strukturalistisk teori grundas på i förhållande till traditionen radikalt annorlunda kunskapsteoretiska förutsättningar. Om man bortser från den postmodernistiska jargong som på sina håll har blivit populär inom ämnet, vill jag säga att "genuin" postmodernistisk och hermeneutisk (och i viss mån strukturalistisk) teori inte bara skiljer sig från tidigare inom ämnet dominerande teorier utan också medför en avgörande skillnad i synen på ämnets innehåll, undersökningsområde och ändamål.

Den skillnad jag syftar på är inte alltid i praktiken tydlig på den metodiska nivån eller ibland inte ens på den enskilda teorins nivå, utan måste sökas i just de kunskapsteoretiska förutsättningarna. Det finns ju stora kunskapsteoretiska skillnader mellan t.ex. hermeneutik och poststrukturalism men det de har gemensamt är att bägge riktningarna utgör ett brott mot den traditionella litteraturvetenskapens kunskapsteori.

Vad de, så kallade, traditionella litteraturvetenskapliga metoderna, såsom de har utvecklats i Sverige under större delen av 1900-talet, har som gemensam teoretisk grund, oavsett hur mycket de skiljer sig åt för övrigt, är enkelt uttryckt uppfattningen att litteraturvetenskapen har ett avgränsbart (eller flera avgränsbara) objekt och att detta (eller dessa) objekt är tillgängligt (tillgängliga) för undersökning. Man skulle kunna ge den vaga benämningen "traditionell litteraturvetenskap" innebörden att den i all sin heterogenitet förenas av en objektivism i denna bemärkelse, där tron på objektet som något givet är bärande.

Den nuvarande ämnesbeteckningen har snarast skärpt denna traditionella uppfattning: termen litteraturvetenskap implicerat att ämnet, såsom vetenskap, har sina föremål och att ämnet bygger på undersökningar av dessa föremål. Begreppet vetenskap såsom det vanligtvis förstås förutsätter ju en relation mellan ett kunskapsökande subjekt och ett i förhållande till subjektet externt föreliggande objekt.

En traditionell uppfattning är att ett och samma objekt kan undersökas på olika sätt. Talar man om subjektivism i detta sammanhang avser man inget som påverkar objektets ontologi. I den traditionella litteraturvetenskapen ifrågasatts med andra ord inte objektets status av externt objekt, och det subjektiva elementet uppfattats som ett mer eller mindre arbiträrt villkor i kunskapsrelationen. (Det är ju vanligt förekommande att det subjektiva elementet uppfattas som en källa till fel – en uppfattning som är immanent i objektivismen.) Men sällan har objektet som sådant ifrågasatts. I ovan nämnda avseenden kan med andra ord den traditionella littera-

turvetenskapen knyts till en kunskapsteoretisk empirism och metafysisk realism.

I den nyare litteraturteorin däremot är den empiristiska synen på kunskapsrelationen och den realistiska synen på objektet ifrågasatt, från vitt skilda håll dock. Varken inom hermeneutisk eller inom postmodern teori uppfattas objektet som något på förhand givet. Det är t.ex. omöjligt för en "äkta" poststrukturalist att hävda att ett och samma objekt kan undersökas eller tolkas på flera olika sätt, eftersom idén om ett självidentiskt objekt här är dekonstruerad. En allvarligt syftande metodisk pluralism är med andra ord inte förenlig med den poststrukturalistiska teorin.²

Det kunskapsteoretiska brott jag vill peka på mellan traditionell och modern litteraturteori, är centralt för diskussionen om litteraturteorins utveckling, inte minst för att det ofta förbises av såväl belackare som bejakare av modern teori.

Vill man, å ena sidan, hävda att t.ex. dekonstruktionen är en *metod* man kan välja bland många andra för att undersöka en och samma text har man inte förstått dess kunskapsteoretiska grund – det empiristiska identitetskriterium som ligger bakom idén om "en och samma text" är ju här ifrågasatt.

Vill man, å andra sidan, *kritisera* dekonstruktionen för att den är obrukbar, för att den inte kan presentera sannolika tolkningar eller verifiera sina slutsatser har man inte heller förstått dess kunskapsteoretiska grund – man slår in öppna dörrar, man har inte förstått att dekonstruktionen inte är en metod som gör anspråk på att vara "brukbar" som ett vetenskapligt instrument enligt empiriska regler. I bägge fallen utgår man från ett kunskapsteoretiskt synsätt, det empiristiska, för att bedöma ett annat, uttalat icke-empiristiskt.

Men om vi utgår från dem som på allvar tar fasta på den postmoderna teorins kunskapsteoretiska grunder och konsekvenser (vilket troligtvis mest är bejakare) kan man fråga sig vilka de praktiska konsekvenserna är (eller blir) så till vida den nya epistemologin har (eller får) ett reellt inflytande.

Eftersom denna typ av teori inte har sitt på förhand givna objekt, finns det här en, vad många traditionella litteraturforskare skulle kalla, inbyggd fara, eller rättare sagt två faror, som hotar ämnets såväl institutionella som pedagogiska kontur.

För det första: faran att den nyare litteraturteorin bidrar till dess egen autonomi, dvs. att teorin får en ställning såsom icke *nödvändigtvis* beroende av och inriktad på de litterära texterna. En postmodernistiskt influerad litteraturvetenskap kan leda till en verksamhet vari man primärt sysselsätter sig med teori (psykoanalys, lingvistik, feminism, filosofi, ideologi etc.) och där litteraturen i traditionell bemärkelse kommer i andra hand. I stället för att med hjälp av teori belysa litteraturen, används litteraturen som förevändning för att få ägna sig åt teori.

För det andra: faran att den postmoderna litteraturteorin bidrar till en så extrem *kontextualisering* av ämnet att dess identitet hotas. Med detta avser jag tendensen att uppfatta den litterära texten som bara ett vid sidan av många andra studieob-

jekt inom ämnet. Om man nu kan tala om objekt i detta sammanhang: en post-strukturalist skulle snarare benämna den i traditionell mening litterära texten för en av ämnets diskurser. Eftersom olika diskurser, t.ex. ideologiska, vetenskapliga, juridiska, massmediala, genusrelaterad etc., alla har samma språkligt-retoriska kännetecken, går det inte att skilja dem åt i ontologiskt avseende. Inom poststrukturalistisk teori hävdas omöjligheten i att avgränsa den specifikt *litterära* texten, vilket innebär att man förespråkar ett närmast oändligt vidgat textbegrepp, dvs. ett textbegrepp som inkluderar kulturella, ideologiska, historiska m.fl. fenomen.

Om litteraturvetenskapens avgränsning inte längre ovillkorligt grundas på det litterära verket förstått som objekt, riskerar då ämnet att bli ett allmänt kulturkritiskt eller ideologiskt ämne? Jag vet inte. Men ett faktum är att många postmoderna litteraturteorier har ett godtyckligt förhållande till litteraturen, i meningen att hart när hela verkligheten kan "läsas" som "litteratur" eller "text" (en ståndpunkt som om den fick vara normerande i grunden skulle förändra ämnets innehåll och inriktning).

Perspektivfrågan

Jag har talat om det orimliga i att skilja teori från icke-teori inom vårt ämne och försökt att visa att skiljelinjen snarare kan karakteriseras som ett kunskapsteoretiskt brott. Empirismens syn på det externa undersökningsobjektet är ifrågasatt av post-strukturalismen, men också av hermeneutiken. Även om hermeneutiken är utsatt för en häftig kritik från poststrukturalismen vad gäller det subjektiva, vänder sig bägge riktningarna mot den empiristiska objektivismen.

Men är då poststrukturalismen och hermeneutiken befriad från alla typer av objektivism? Jag tror inte det, även om bägge riktningarna vänder sig mot objektivismen, är de som teoretiska riktningar betraktade ändå fast i ett objektstänkande.

Varken hermeneutiker eller poststrukturalister kan tänka sig något annat sätt att tänka än det teoretiska. Men varje teori, fattad som reflektion eller betraktande, har alltid sina föremål; att ha, eller ställa fram, eller konstruera ett objekt är ett nödvändigt villkor för teorin, eller, om man så vill, en konsekvens *av* det teoretiska perspektivet, dvs. betraktarperspektivet.

Jag tänkte försöka visa vad jag menar med objektstänkandet i poststrukturalismen och hermeneutiken för att sedan jämföra med den empiristiska forskningens objektstänkande. Som exempel på teoretiska objekt har jag valt text och läsning.

Såväl hermeneutikern som poststrukturalisten vill ersätta texten som externt objekt med texten som aktivitet, de vill bägge favorisera läsningens interna perspektiv, (även om detta perspektiv har olika innebörder i de olika riktningarna). Men de kan trots detta inte lämna det teoretiska utifrånperspektivet. Tvärtom så

förväxlas ständigt detta externa perspektiv med det interna språkbrukar- och läsarperspektivet.

När denna förväxling sker innebär det att de teoretiska representationerna av text och läsning förutsätts vara identiska med läsarens läsning eller texten som läses. Och då reses också anspråken att vi med hjälp av litteraturteoretiska modeller bättre kan förklara vad som *egentligen händer* när vi läser och förstår en litterär text, att vi bättre kan förstå läsningens väsen och egenart.

Teorin gör alltså inte alltid skillnad på läsningen som föremål för förklaring och läsningen som läsning. Anledningen till denna sammanblandning kan vara att teoretikern förutsätter att text och läsning "är någonting" och att detta någonting har universellt identiska väsensegenskaper. Texten och läsningens hemligheter måste vara desamma inom som utanför teorin.

Inom poststrukturalistisk teori uppfattas litterära texter varken som referentiella eller poetiska uttryck, de ses som språkliga diskurser som endast refererar till andra språkliga diskurser. Den empiriska skillnaden mellan den litterära texten och andra "berättelser" (historiska, kulturella, politiska, didaktiska diskurser t.ex.) är därför sekundär och oväsentlig. All diskurs, oavsett dess uppenbarelsformer, har samma språkliga kännetecken. All kunskap, all litteratur, all filosofi, all etik, etc. utgör texter i den totala intertextualiteten. Och alla dessa texter (som utgör hela vår verklighet) kännetecknas av samma typ av representationsförhållande.

Tankar, idéer, känslor, företeelser, sakförhållanden, ting m.m., är oss givna som alltid redan språkligt representerade. Och den enda referens man kan tala om är följaktligen språkets referens till språket. Både subjektet och objektet är språkligt givna. Därför kan det inom poststrukturalismen hävdas att "allt är text". Det finns alltså ingen "ren", transcendental, mening bakom texten, eller något "ren" sak texten refererar till; det finns inget som kan heta "utanför texten" – detta uttryck refererar inte till någonting.³ Poststrukturalismen vill såtillvida utgöra en kritik av såväl subjektivism (idealism, konceptualism, psykologicism m.m.) som objektivism (empirism, realism m.m.).

Trots att teorin förespeglar att allt tänkande är immanent i språket, trots att teorin inte sägs ha någon plats utanför det språkliga spel den vill representera, visar det sig att teorin ändå står i ett externt förhållande till dess föremål – språket, texten – (ett förhållande som dock tematiseras som ironiskt). Teorin lokaliserar och avgränsar sitt objekt: *Den avgör att allt är text!*

Varför skall man då inom strukturen göra sig bilder av något som inte går att ställa sig utanför, något som inte går att representera? Och varför skall man därutöver förklara och göra sig bilder av denna omöjlighet?

Dessutom kan man fråga sig om poststrukturalismens teoretiska formel – allting är alltid redan representerat – bygger på något som har upptäckts i språket som helhet. Snarare bygger den på *bilder* av språket som teorin frambesvärjer, som i sin

tur bygger på tidigare teoretiska bilder, som teorin måste förhålla sig till – som den vill kritisera – som om dessa tidigare bilder, den traditionella grammatikens språkmodeller t.ex., i princip var giltiga till dess en modernare teori upptäckte hur felaktiga de var. Vad jag vill säga är att poststrukturalismen inte förhåller sig till språket som sådant, vad det nu kan vara, utan bara till teoretiska modeller av språket.

Poststrukturalismen kan inte släppa den teoretiska synen på språk och text och är övertygad om att den språkteoretiska diskussionen måste fortsätta. Vad som är viktigt i denna diskussion är alltså inte det levande språket, med alla dess användningar, utan vad som är viktigt är *andra teoretikers syn på språket*. Nietzsches, Husserls, Heideggers, Saussures, Austins, Searles för att nämna några populära ”diskussionspartners”. Den poststrukturalistiska språksynen är på så sätt till stor del determinerad av den renodlat teoretiska diskussion den ingår i.

En av de viktigaste förutsättningarna för denna diskussion är den nomenklaturistiska språksyn som menar att mening går att skilja från språkliga uttryck. Poststrukturalistisk teori utgår från att den dualistiska språksynen på ett felaktigt sätt förklarar språket, men utgår samtidigt från att den dualistiska traditionens *sätt att representera* språket – uttryck och mening – *i princip* är riktig.

Man förutsätter att språket som helhet – inte bara lingvistikens, grammatikens och filosofins språkmodeller – kan representeras av begrepp som tecken, *signifiant* och *signifié*, uttryck och mening, även om det här sker på ett negativt sätt. Innebörden i de teoretiska representationerna kan ifrågasättas, men den teoretiska representationstekniken som sådan ifrågasätts inte.

Poststrukturalismen förvaltar så denna tradition av teoretisk representationsteknik i t.ex. kritiken av den illusoriska tron på den transcendentala *signifién*. Man tar den traditionella bilden av uttryck (*signifiant*) och begrepp (*signifié*) på allvar. Man måste ta den på allvar för att kunna hävda att meningen *inte* går att nå i sig. För hur skulle man utan denna bild kunna förklara att det inte finns någon *ren signifié* eller att *signifién* egentligen alltid redan är en *signifiant*?

Man ändrar på bilden, men man överger den inte. De traditionella teoretiska språkbegreppen, eller om man så vill, den dualistiska bilden av språket, övertas i kritiken av dessa samma begrepp och bilder. De används för att förklara, bland annat, den principiella omöjligheten att nå någon sann mening, att vi aldrig ytterst kan förstå vad vi läser.

Även om poststrukturalisten *teoretiskt* förnekar teorins externa perspektiv (dess syn på teorins representation t.ex.) är det i själva verket här så gränslöst projicerat som det över huvud taget kan vara.

Att förklara att allt medvetande är språkligt determinerat, att all verklighet är en språklig verklighet, att förklara att all förståelse är omöjlig, är om möjligt den mest universella förklaring man kan ge.

*

I fenomenologisk teori uppfattas det skapande och tolkande subjektet, läsaren och författaren som integrerade delar av textobjektet. Även subjektet blir här objekt i den teoretiska representationen. Detta kan vi se i den intentionsteori som säger att subjektet konstituerar mening, att texten är intenderad. Det är så att säga subjektets blick som realiserar eller konstituerar objektet. Textobjektet blir konstituerat i det transcendentala subjektets medvetande och går därför inte att skilja från detta medvetande. Detta *förhållande* representeras dock i teorin och blir teorins objekt.

Den andra sidan av den fenomenologiska synen är den specifikt hermeneutiska vari textens mening sägs uppstå i mötet mellan läsare och text. Denna bestämning vill ju faktiskt, tycks det, beskriva ett internt förhållande. Problemet är emellertid att det just är detta interna förhållande som antas vara teorins föremål, det interna förhållandet är så att säga objektiverat, det beskrivs utifrån. Det finns alltså ett externt förhållande mellan den teoretiska beskrivningen av ett internt förhållande och förhållandet självt.

Vi kan ju försöka påminna oss hur det egentligen förhåller sig i det interna förhållandet mellan läsare och text: Erfar vi själva som läsare att texten så att säga uppstår i mötet med texten när vi läser? (Den text som uppstår och den text vi möter kan ju här inte vara samma sak.)

Enligt den hermeneutiska synen är inte texten avgränsad i empirisk mening. Men texten representeras ändå metaforiskt som ett rum eller en plats, en mötesplats, som inkluderar både läsare och text. (Återigen två inkompatibla textbegrepp – texten som ena parten i ett möte och samtidigt mötesplatsen eller mötet självt.) Om vi tar bort dessa metaforer, vad finns då kvar av den teoretiska representationen, kan man fråga?

Denna metaforik, som vill vara representation och representerat på samma gång, kan ju heller inte tolkas bokstavligt: Hur möter man en text? Om man med denna bild verkligen menar att läsningen är ett möte, så implicerar bilden dessutom att denna verksamhet trots allt bygger på ett slags externt förhållande mellan läsningen och det som läses. Hur skall man kunna skilja läsningen från texten? I synnerhet som texten, enligt detta synsätt, blir till i läsningen. Vad är texten innan den blir till? Man kan tänka sig att denna bild, av ett möte mellan läsare och text, även den grundas på ett objektstänkande. Mötet mellan läsare och text blir en konkret och påtaglig bild om vi tänker oss det visuella intrycket av läsaren och texten.

Förväxlingen mellan den teoretiska bilden och vad den sägs representera är här nästan fullständig: skillnaden mellan bilden och det avbildade, mellan det teoretiska och det utomteoretiska uppmärksammas inte.

*

Oavsett om teoretikern menar att texten är ett rent idealt objekt eller om "allt är text", är avgränsningarna av textobjektet, hur snäva eller vida de än är, viktiga för teoretikern i den teoretiska verksamheten. Men också bara där! För om denna fråga inte begränsas till den teoretiska verksamheten, om detta ses som ett problem vilket genomsyrar verkligheten utanför teorin, så måste det vara väldigt svårt för teoretikern att läsa morgontidningen: Vad är en text?

Men teoretikern kanske har svårt att läsa morgontidningen, för vad som faktiskt utmärker den moderna litteraturteorin, i kanske högra grad än den traditionella, är just en metafysisk strävan att förklara. Frågorna: Vad är en text? och Vad är läsning? uppfattas som generellt viktiga och riktiga frågor.

Men man glömmer bort att dessa frågor framförallt är viktiga när vi inte läser texter utan när vi tittar på dem. Frågan är om texten någonsin kan vara det samma i teorin och praktiken. Att läsa en text, handlingen att läsa en text, är inget objekt, utan det är en handling vi är involverade i och som vi inte på samma gång kan ställa oss utanför.

Texten är ingenting som betraktas som ett idealt eller strukturellt eller allegoriskt objekt samtidigt som vi läser— då läser vi inte längre. Textens avgränsning, föremålslighet eller ontologiska status är så tillvida oväsentlig i vårt interna förhållande till den.

*

Den empiristiskt inriktade litteraturforskaren lämnar ofta läsarperspektivet därhän och gör sig faktiskt inte skyldig till den förväxling som många moderna teorier gör.

Skillnaden mellan traditionell empiristisk metod å ena sidan och hermeneutisk och poststrukturalistisk teori å andra, är, kan man säga, att empirismen inte förnekar sitt externa perspektiv på objektet emedan detta externa förhållande ständigt förnekas inom de två andra riktningarna.

Men även inom den empiristiska litteraturforskningen kan representationen av texten ges en essentialistisk innebörd. Den textmodell som behärskar den empiristiska forskningen kan ibland uppfattas som en förklaring på vad en text egentligen är. Modellen kan projiceras på texten själv och ges universell giltighet.

Den teoretiska modell jag syftar på är den som representerar texten som om den bestod av två skilda plan: texten uppfattas ha en omedelbar rent sinnlig sida (dvs. den som är empiriskt tillgänglig) och en därifrån härledd icke-sinnlig sida, en mental eller en betydelsesida om man så vill. Det är allmänt förekommande uppfattning inom den empiristiska litteraturforskningen att texter är uppbyggda av dessa sidor och att dessa sidor dessutom går att lokalisera och undersöka.

Modellen är ju faktiskt tillämbbar på många områden, t.ex. i den lingvistik som

abstraherar grammatiska former ur det levande språket eller den grammatik som vill underlätta inlärandet av främmande språk. Denna modell är ju också tillämpbar i exempelvis diktanalys. Den är tillämpbar såtillvida vi uppfattar poesin som ett speciellt språkspel skilt från språket i allmänhet, såtillvida vi uppfattar poesin som en mycket speciell användning av språket, nämligen den att använda språket som material och byggstenar.

Men om vi går utanför dessa praktiska tillämpningar kan man fråga sig om modellen därutöver har en förklarande funktion, om den kan förklara vad text och språk i allmänhet är för slags fenomen? En poststrukturalist skulle genast börja kritisera denna dikotomi i termer av teckenbegreppets metafysiska innebörd, och idéen om den närvarande meningen (*eidōs, logos* etc.) som en i vårt språk inneboende föreställning som samtidigt måste dekonstrueras.

Men frågan är om denna dikotomi måste kritiseras teoretiskt, om den måste ersättas av en bättre och omarbetad teoretisk modell? Om vi lämnar det teoretiskt-objektiverande förhållningssättet kan vi fråga om uttrycks- och innehålls-dikotomin över huvud taget är relevant som *förklaringsmodell*.⁴

Vi kan nog alla erinra oss att denna abstrakta uppdelning knappast är relevant som förklaringsmodell i språkbrukarperspektivet, i en läsande praxis t.ex.:

Pröva att läsa en text med förståelse och sedan utan. Försök då att läsa bara uttryckssidan utan avseende på innehållsidan. Försök sedan att förstå texten utan att tänka på uttryckssidan.

Man kanske skulle kunna säga att när man läser en text, man samtidigt avkodar den, det vill säga att man läser och förstår samtidigt. Man kan fråga sig: Äger då förståelsen rum samtidigt som läsandet? Och om jag inte förstår vad jag läser, vad utgör själva läsningen?

Om jag inte förstår vad jag läser, kan man ju föreställa sig att den riktiga meningen finns någonstans bakom den oriktiga. I så fall kan man anta att när jag förstår vad jag läser så finns det två identiska meningar på samma gång.

Sådana anmärkningar, som i sig inte ingår i något teoretiskt system, tror jag kan påminna oss om teorins och den teoretiska diskussionens begränsningar.

Vad kan teorier vara bra för?

Vad kan då teorier vara bra för, kan man slutligen fråga? Och hur kan man undvika förväxlingen mellan litteraturvetenskapens utifrånperspektiv och läsandets inifrånperspektiv?

Min oglamorösa och lite småtrista synpunkt på litteraturteorins funktion och roll inom litteraturvetenskapen är att den måste lämna frågan om läsningens och textens sanna natur. Litteraturvetenskapen får lämna läsaren i fred, och begränsa sig till sitt eget perspektiv och det som perspektivet kan fånga, dvs. *alla externt till-*

gängliga aspekter av litteraturen och dess kontexter. Litteraturteoretikern måste, utan att låtsas att han eller hon gör något annat, betrakta litteraturen och dess kontexter som objekt.

Missförstå mig inte, jag menar inte att litteraturen eller dess kontexter uttömmande kan förklaras eller förstås som externa objekt. Vad jag menar är att litteraturen och dess kontexter *måste* vara objekt i den litteraturvetenskapliga verksamheten och att man inte skall utgå från att dessa objekt är identiska inom och utanför litteraturteorins perspektiv. Man får t.ex. inte förväxla teoretikerns verksamhet med läsarens eller författarens.

Litteraturteoretikern måste alltså inse det teoretiska perspektivets begränsning och försöka undvika universella förklaringsmodeller. Om vi avstår från att betrakta litteraturteorins objekt som metafysiska eller essentiella objekt, utan helt enkelt betraktar dem som *studieobjekt*, så tror jag man kan undvika många av de problem jag tagit upp här.

Om en litteraturteori syftar till att bättre förstå t.ex. det poetiska hantverket, så är teorin knuten till just detta syfte. En externt tillgänglig aspekt av poesin blir då litteraturteorins *studieobjekt* – poesin som konstruktion – och denna aspekt behöver inte alls sammanblandas med allt annat vad poesin kan innebära. Utifrånperspektivet är här givet och behöver inte alls förväxlas med läsarens eller författarens interna förhållande till texten. Teorin behöver heller inte resa anspråk på att förklara vad texten förmedlar, betyder eller vad dess väsensegenskaper är.⁵

Litteraturteorin bör begränsa sig till att undersöka det som kan undersökas och den kan aldrig uttömmande undersöka eller förklara allt vad text och läsning kan innebära.

Diskussionen om teorins ställning i svensk litteraturvetenskap borde kanske inte handla om för eller emot teori, utan snarare koncentrera sig på frågan: Vilken slags litteraturteori vill vi ha? Eller snarare: Vilken litteraturteori är möjlig så till vida vi vill ha ett litteraturvetenskapligt ämne?

Noter

- 1 Jag tror jag följer konsensus om jag med modern teori avser de teorier som antingen introduceras eller som får ett större genomslag i den svenska litteraturvetenskapen från 70-talet och framåt. Om man med modern teori avser det som inom svensk litteraturvetenskap är *helt nytt* under den aktuella tidsperioden, ligger det kanske närmast till hands att begränsa sig till postmodernistisk och neopragmatisk teoribildning. Men även om både hermeneutik och strukturalism har varit integrerat i litteraturforskningen utanför landets gränser under lång tid, och även om dessa riktningar tidigare på sina håll berörts inom svensk litteraturvetenskap, kan man konstatera att de får ett genomslag i svensk litteraturvetenskap under sent 70-tal och tidigt 80-tal. Med begreppet modern teori avser jag därför i stort följande riktningar: litteraturvetenskaplig hermeneutik och hermeneutiskt inspirerad teori (tematisk kritik, receptionestetisk teori mm.); strukturalism och semiotik; poststrukturalism och

LITTERATURTEORIN I TEORIN OCH PRAKTIKEN

poststrukturalistiskt inspirerad teori (lacansk psykoanalys, s.k. postfeminism, socialkonstruktivistiska teorier, etnokritik, postkolonial kritik, "queer theory" mm.) samt neopragmatiska teorier ("reader-response theory", "new historicism" m.m.; även här kan man inordna en mängd poststrukturalistiskt influerade konstruktivistiska teorier). Visserligen kvarstår en del teoretiska nyorienteringar som inte täcks av ovanstående definition av "modern teori", t.ex. den litteraturteori som utgår från en analytisk eller postanalytisk filosofisk tradition, men dessa nyorienteringar kan förknippas med endast ett fåtal forskare inom ämnet.

- 2 En renodlad poststrukturalist vill ju för övrigt inte bara dekonstruera alla objektiva metoder utan även subjektiva. För poststrukturalisten är subjektivismen och objektivismen två aspekter av samma metafysik; att hävda att objektet äger en oberoende identitet eller att t.ex. subjektet, enligt den fenomenologiska synen, intenderar objektet är två olika uttryck för en likartad metafysisk förvillelse. Man har om man hävdar detta inte förstått att språket icke kan transcenderas, att såväl subjekt som objekt egentligen är språkliga konstruktioner
- 3 Det närmast sloganartade uttrycket "*Il n'y a pas de hors-texte*" förekommer ju som bekant hos Jacques Derrida bl.a. i *De la grammatologie*, Les Editions de Minuit: Paris, 1967, s. 227.
- 4 Om man teoretisk vill kritisera denna modell, t.ex. dekonstruera den, måste den uppfattas som relevant; man använder modellen på ett negativt sätt, men man använder den.
- 5 Detta är ju *ett* exempel. Naturligtvis kan litteraturteorin även undersöka externt tillgängliga aspekter av litteraturens kontexter. Men min poäng är principiell. Även om man inte kan förstå allt som rör litteraturen och dess sammanhang i det externa perspektivet och även om läsningen och tolkningens aktiviteter inte är helt tillgängliga, är litteraturvetenskapen med dess teorier ändå begränsad till detta externa perspektiv.

Lördag 14 september

Kulturstationen

10.00 EVA HETTNER ADRELIUS (Lund):
"Språk, betydelse och skepticism"
Moderator: Cristine Saratto

Hörsalen

11.00 Kaffe

11.30 ULF OLSSON (Stockholm):
"Teorins delning: En kritik av den hermeneutiska gemenskapen"
Moderator: Karin Nykvist

12.30 Lunch

Caféer

13.30 HANS HAUGE (Arhus):
"Teori og marked"
Moderator: Paul Tengart

14.30 Kaffe

15.00 PANELDISKUSION:
"Teorins ställning i svensk litteraturvetenskap"
Med inledning av diskussionens moderator, Rikard Schönström
(Köpenhamn)

16.00 Konferensen avslutas

Eva Haettner Aurelius

Begreppsscheman och skepticism

Teori är begreppsschema

I en inflytelserik artikel från 1984, "On the very idea of a conceptual scheme", argumenterade den amerikanske filosofen Donald Davidson mot tanken att det finns en dualism mellan ett begreppsschema, "a conceptual scheme", och ett innehåll, liksom mot tanken det är begreppsschemat som ger oss verkligheten. Begreppsscheman organiserar erfarenheten. Såsom kategorier ger de form åt sinnesdata. De ger perspektiv med vilkas hjälp individer eller kulturer överblickar tillvaron. Parentetiskt argumenterar Davidson i artikeln egentligen *mot* Quines kritik av de empiricistiska dogmerna – å ena sidan mot dogmen att det är skillnad på analytiska satser (där sanningen så att säga ligger i själva begreppen, "1 plus 1 är 2") och syntetiska satser (sanningen ligger i överensstämmelsen med empiriska data, "denna häst är brun"), å andra sidan mot dogmen eller antagandet att alla meningsfulla satser kan återföras på s.k. protokollsatsen – på så sätt att han menar att denna strikta åtskillnad mellan begreppsschema och innehåll, mellan begrepp och värld, att denna dualism är den sista, empiricistiska dogmen. Quine hade nämligen hävdat att det som står inför erfarenhetens domstol inte är enskilda satser, utan hela begreppsscheman, hela teorier. Quine företräder alltså tanken att all erfarenhet är bestämd av begreppsscheman. Davidsons argumentation (mot Quine och andra filosofer som hävdade likartade ståndpunkter) går i stark förkortning ut på att visa att det *inte* kan visas att begreppsscheman är översättbara, om begreppsscheman fattas som språk. Den argumentationen skall jag inte redovisa här. Det jag skall ta fasta på är att teori kan fattas som ett begreppsschema och att teori kan fattas som ett språkligt fenomen. Så betraktat blir det ingen väsentlig skillnad mellan det begreppsschema som en naturligt språk representerar och det som en vetenskaplig teori eller för den delen som "theory", i den mån den är språkligt uttryckt, uppvisar. Som bekant gör man ofta skillnad mellan å ena sidan "teori", vilket närmast betyder olika sätt att teoretisera om våra objekt, t.ex. psykoanalytisk, marxistisk eller tematisk teori, och andra sidan "theory", som närmast betyder en kritik av dessa teorier, dessa begreppsvärldar, en

kritik utifrån ståndpunkten att dessa begreppsscheman är konstruktioner, dvs. en ståndpunkt som liknar Quines nämnda hållning visavi begreppsschemans relation till fenomenvärlden. En vetenskaplig teori (i den första bemärkelsen) brukar uppfattas som något särskilt i förhållande till vardagsspråket eller för den delen det litterära språket eller "theory", t.ex. i det att termerna i begreppsvärlden i en vetenskaplig teori skall stå i ett systematiskt sammanhang med varandra, i det att en vetenskaplig teori skall beskriva världen på ett principiellt grundat, generellt sätt. Starka filosofiska teorier, t.ex. dekonstruktion och amerikansk pragmatism, dvs. "theory", har mot detta som bekant hävdats att gränsen mellan å ena sidan vetenskapligt språk, vari inkluderas filosofi, och å andra sidan naturligt språk och litteratur, inte är så skarp och självklar. För Derrida, som bland annat utgått från och kritiserat Hegels rationalism, alltså Hegels tanke att det begreppsliga tänkandet, särskilt filosofin och vetenskapen, sammanfaller med objektet eller verkligheten, för Derrida är teori begreppsvärld, en värld bestående bland annat av entydiga definitioner av termer som visar och är identiska med verkligheten. På liknande sätt fattar de Man teori – det är språkligt uttryckta begreppsvärldar som i kraft av språkets retoriska dimension omintetgör språkets logiska och grammatiska dimension och därför alltid omintetgör systematisk begreppsbildning. De Mans teoribegrepp blir sålunda extremt partikulärt: såsom retorik, såsom figurativ, av troper behärskad diskurs, gör teorin motstånd mot sig själv, sina egna begreppsbildningar och systematiseringar. "Nothing can overcome the resistance to theory since theory is itself this resistance" ("Resistance against theory"). För Rorty (*Philosophy and the Mirror of Nature*) är varje sanning relativ till det begreppsschema man använder. Också Rorty menar att gränsen mellan filosofi och vetenskap (det begreppsliga i inskränkt mening) och litteratur är oskarp.

Teori kan alltså fattas som begreppsscheman, och dessa kan fattas som språkliga fenomen. Här förefaller Davidson, Quine, Rorty, Derrida och de Man vara ense. I den mån "theory", alltså det teorikritiska, konstruktivistiska tänkandet, är språkligt, använder sig av begrepp, är metod för att beskriva och analysera fenomen, t.ex. litterära texter eller teorier om litterära texter, är också den begreppsschema eller språk i den här beskrivna meningen. Jag har svårt att se att inte också "theory" också är teori i denna mening, alltså begreppsschema, språk.

Begreppsscheman och (o)översättbarheten

En konsekvens av föreställningen att begreppsschemat på något sätt bestämmer vad som är verkligt, på något sätt präglar våra perspektiv, är som bekant den s.k. relativitetstesens, den som utsäger att den objektvärld och den världsbild som schemat frambringar är något relativt: inget begreppsschema kan hävda att det har något försteg i något avseende framför något annat schema. Vad som framförallt

intresserat filosofer i detta sammanhang är de kunskapsteoretiska konsekvenserna av denna relativitetstes – med vilken rätt kan en teori, ett begreppsschema, hävda sin beskrivning som sannare eller sannolikare än en annan teori, ett annat begreppsschema? De kunskapsteoretiska bekymren gäller i sin tur framförallt de naturvetenskapliga, mindre de kulturvetenskapliga sannolikheterna eller konstruktionerna. Diskussionerna om protokollsatsernas, erfarenhetsatsernas eller de syntetiska satsernas relation till verkligheten har jag inga förutsättningar att referera, än mindre ta ställning till. Men det kan sägas att Davidsons argumentation i den inledningsvis nämnda artikeln varit framgångsrik i den filosofiska diskussionen, och att hans argument att det *inte kan finnas* ett kriterium för radikalt olika begreppsscheman anses ha desavouerat tanken att det finns ett begreppsschema mellan oss och den verkliga verkligheten som bestämmer vad som är verkligt för oss, det argumentet har inte motsagts. Däremot har en annan konsekvens av hans argumentation också framhävts, nämligen den att Davidsons antagande att det kan finnas egenskaper eller områden i verkligheten som inte kan beskrivas i mänskligt språk och därför inte är fattbara, leder till slutsatsen att gränserna för vårt språk är gränserna för vår värld. Richard Rortys slutsats av detta är att Davidson övervunnit dikotomin mellan idealism och realism: den realistiska korrespondensteorin om sanning och den idealistiska koherensteorin om sanning motsäger inte varandra.

Litteraturens funktion begränsad

Diskussionen om begreppsschemans eller teoriernas eller språkens andel i etablerandet av vår erfarenhetsvärld har på flera sätt involverat litteraturen, litteraturbegreppet och litteraturvetenskapen. Först och främst har litteratur blivit ett argument i diskussionen om gränsen mellan språkberoende och icke-språkberoende världar. Framförallt har tre olika typer av definitioner spelat roll härvidlag (jag följer här Erhard Schüttelpelz artikel "Objekt- und Metasprache", 1995) och alla går de ut på att avskilja litteratur från icke-litteratur. För det första den typ som utsäger "litteratur har skrivits på ett litterärt språk", t.ex. med tropor, retoriska figurer, för det andra den typ som påstår att litteratur använder fiktioner, för det tredje den typ som påstår att litteratur måste interpreteras. Enkelt nog kan man visa att strängt taget främträder dessa saker också i litteraturvetenskapen och att därmed ingen gräns går att upprätthålla mellan litteraturvetenskap och litteratur. På liknande sätt kan en filosof som vill driva tesen att språket eller begreppsschemat konstruerar vår verklighet ifrågasätta gränsen mellan fiktioner och icke-fiktioner. Litteraturen blir i hans händer ett redskap för att visa att också vardagsspråket, historien eller vetenskapen är fiktioner. Jag kan urskilja åtminstone tre viktiga konsekvenser för litteraturvetenskapen av detta tänkande. För det första trängs litteraturen in ett hörn där den får representera fiktioner eller konstruktioner eller språk-

kets eller textens inneboende dekonstruktiva mekanismer eller dess ständigt flytande mening. Litteraturen som utsäger med någon sorts sanningsanspråk om människan eller världen försvinner. Litteraturvetenskapen – som då egentligen inte skiljer sig från litteratur – blir förhindrad att tala om litteraturen som påståenden om människan, hennes handlingar, hennes tankar. För det andra blir den traditionella skiljelinjen mellan å ena sidan ideologi och å andra sidan teori (vetenskap) svår att fixera, och litteraturvetenskap som vetenskap får besvär med att gradera mellan absurda, osannolika, rimliga eller troliga påståenden om litteratur, om texter och historien. För det tredje, och detta är väl en följd av det föregående, riskerar man att teoriutvecklingen inom ämnet avstannar: om begreppsscheman endast är en konstruktion av flera möjliga, principiellt utan sammanhang med någon annan konstruktion, så kan det medföra någon sorts solipsism i vår praxis – var och en talar med sin tunga och dessa tungomål är principiellt översättbara.

Två teorier om språklig betydelse

Det är emellertid inte om dessa konsekvenser jag skall tala i fortsättningen, utan om ett centrum i diskussionen om språkets förhållande till världen eller erfarenheten, nämligen frågan om vad språklig betydelse är eller bättre uttryckt hur språklig betydelse bäst kan beskrivas. Att frågan om språklig betydelse är central för diskussionen blir tydligt när man exempelvis uppmärksammar att ett av Derridas argument mot den västerländska metafysiken går ut på att den postulerar närvaron av mening, dvs. begrepp eller essens eller väsensdefinitioner, i de språkliga tecknen, ett postulat som Derrida med all rätt kritiserar. Om så definitionerna, essenserna eller meningarna ingår i ömsesidigt definierande parrelationer – såsom de Saussure tänker sig ett grundvillkor för språklig betydelse – så låter sig inte dessa meningar, essenser eller definitioner bestämmas exakt, eftersom de språkliga tecknen bär spår av andra, föregående eller efterföljande tecken. Här utgår Derrida från den äldsta och mest knäsatta av alla teorier om språklig betydelse – den som kunde kallas den realistiska semantiken.

Den realistiska semantiken

Detta – och jag följer i det fortsatta Franz von Kutscheras *Sprachphilosophie* – är den intuitivt mest självklara teorin om språklig mening. Den tänker sig att språk såsom ljud eller skrift är en sak, betydelse en annan. Ordet eller tecknet betyder något, och denna betydelse är något annat än ordet eller tecknet – ett ting i denna teorins enklaste form. Ordet benämner en sak, Denna teori är uppenbart otillfredsställande – mycket i språket kan inte kallas namn på ting (verb, pronomen, påhitade saker såsom enhörningar, abstrakta substantiv såsom kärlek och hat) och

även om tecknen refererar till konkreta ting i världen är dessa faktiskt notoriskt svåra att klassificera exakt. Den filosofiska lösningen på problemet med att säkra exakta betydelser i tecknen har alltsedan Platon varit att postulera en värld av begrepp – i Platons fall en idévärld – som säkrar tecknens exakta betydelser. I princip är det denna lösning som Saussure omfattar – hans *signifié* är i det här perspektivet en nära släkting till Platons idé eller för den delen Hegels begrepp. Den realistiska semantiken anser sålunda att språkliga uttryck står i vissa konventionella tillordningsrelationer till vissa storheter eller entiteter (ting, attribut, sakförhållanden). Attribut motsvarar så begrepp, sakförhållanden påståenden. Attribut liksom sakförhållanden förekommer i verkligheten, begrepp och påståenden är endast något tänkt – i platoniskt område ett eget verklighetsområde – i modernare varianter av realistisk semantik är de psykiska storheter – som dock inte någon lyckas empiriskt belägga. Att dra en skarp och entydig skiljelinje mellan å ena sidan attribut och sakförhållanden och å andra sidan begrepp och påståenden låter sig nu inte göras – den realistiska semantiken likställer dem i praktiken, och talar om begrepp och påståenden såsom synonyma med attribut och sakförhållande. (Om man inte likställde dem, skulle exempelvis termer för utdöda djur vara meningslösa, termer för abstrakta begrepp som "primitiv" likaså). Då dyker den verkligt besvärligt frågan för den realistiska semantiken upp – vad är verkligt, vad är språkligt? Det är då den ontologiska statusen vad gäller begrepp och påståenden blir oklar, och det är då de idealistiska konsekvenserna av dessa semantiker blir tydlig. För att klara av exakta definitioner, nödvändiga för att veta något bestämt om världen, upprättas storheter av icke-empiriskt slag: idéer, begrepp, väsen. Sammanfattningsvis: de realistiska semantiska teorierna kännetecknas av att de fattar betydelse som konventionella relationer mellan tecken och konkreta eller begreppsliga entiteter. Ordet häst betyder, starkt förenklat uttryckt antingen "de konkreta hästarna eller den konkreta hästen" eller den betyder "det abstrakta begreppet häst". Betydelsen hos ett språkligt uttryck är inte avhängigt uttryckets bruk i konkreta situationer, utan bruket rätar sig efter betydelsen så att man skarpt kan skilja på semantik och pragmatik.

Paul de Mans skarpa skiljelinje mellan symbol och allegori hänger ihop med denna realistiska semantik – symbolen är enligt den romantiska teorin enhet mellan å ena sidan subjekt och och å andra sidan objekt, mellan tänkande (begrepp, språk) och värld, medan allegorin visar på klyftan mellan subjekt och objekt, mellan tänkande (begrepp, språk) och värld. Talet om ord (tecken) såsom metaforer för något beror av samma negation av förknippningen mellan ord (tänkande, begrepp) och värld. Dessa tankar innefattar dock ingen ny teori om språklig betydelse – resonemangen hos de Man och många dekonstruktivister förblir på ett negativt sätt bundna till orimligheterna i den realistiska semantiken.

Den pragmatiska semantiken

De problematiska konsekvenserna av den realistiska semantiken fick Wittgenstein att revidera denna – i *Tractatus* återfinner man som bekant en av de mest uttrerade varianterna av den realistiska semantiken. Språk och ontologi är isomorfa strukturer. Denna revision återfinns som bekant i *Philosophische Untersuchungen* (1953), och denna skrift brukar tillsammans med Peirces och de amerikanska pragmatisternas semantik räknas som grundläggande för den s.k. pragmatiska semantiken, vilken på flera avgörande sätt skiljer sig från den realistiska. Två saker kännetecknar denna pragmatiska semantik. För det första är talet ett mänskligt beteende, inordnat i den kontext som summan av mänskliga livssammanhang utgör. Därför måste talets eller språkets funktion alltid analyseras mot bakgrund av dessa sammanhang. För det andra och viktigast här: abstrakta storheter som begrepp och påståenden – och ännu mer de idealistiska storheterna – försvinner. De är lika lite tillgängliga för empiriska, vetenskapligt intersubjektiva iakttagelser som de psykiska föreställningar och intentioner som enligt de psykologistiska semiotiska teorierna (Saussure, *signifié*) anser vara betydelser. Det enda som är tillgängligt för empirisk observation är språkbruket. Om två uttryck systematiskt skiljer sig åt i bruket, så kan man anta en betydelseskilnad. Med detta kan antagandet om abstrakta betydelseentiteter uppges. I *Philosophische Untersuchungen* visas (den *utsägs* inte) denna teori – (detta i enlighet med Wittgensteins radikala slutsats av det förhållandet att ett språk, en teori, ett begreppsschema inte inom ramen för sina egna begrepp och antaganden kan bevisa sin egen sanning, eftersom man då begår ett svårt logiskt fel) – den visas med en mängd exempel. Grundläggande i dessa exempel är Wittgensteins tanke att världen inte är given före språket, först i den språkliga beskrivningen visar den sig för oss. Det exakthetsideal Wittgenstein företrädde i *Tractatus*, ger han nu upp. När Wittgenstein ger upp föreställningen att det finns välbestämda föremål och attribut i världen, som motsvaras av exakta betydelser i språkliga uttryck, så ger Wittgenstein också upp föreställningen att det finns absolut precision i ordbetydelseerna. Precision eller exakthet är alltid endast en för en bestämd kontext tillräcklig exakthet, absolut finns inte. Ords betydelser är något man inte kan skilja från språket som fenomen – betydelsen är språkimmanent, och konstitueras alltså först i språket. Begrepp och påståenden är inget annat än abstraktioner ur predikat (ord för egenskaper och relationer) respektive ur satser på grundval av synonymi, och begreppen och påståendena kan inte anges som förklaringar till ordens och satsernas betydelser. Men om detta inte låter sig göras, hur skall man då bestämma betydelsen hos språkliga uttryck eller ange synonymi? Det grundläggande här är att betydelsen aldrig finns utanför bruket, och bruket har för det mesta formen av språkspel, dvs. ordet blir inte betydelsefullt om det inte har en funktion i ett bestämt språkspel, där det används på ett bestämt sätt och för ett bestämt syfte. Denna tanke skall inte förstås som en sociologisk sådan – bruk betyder inte en

mängd instanser av detta bruk, utan *sättet* på vilket ordet eller uttrycket används. Detta sätt låter sig bestämmas av allmänna regler för bruket, som utsäger att ordet används i den eller den typen av tillfällen. Ett viktigt inslag i denna teori är idéen om släktrycken, som går ut på att vi använder predikat varken i enlighet med ett givet begrepps måttstockar (i form av t.ex. begreppsrealism eller Saussures *signifié*) eller godtyckligt och utan brukskriterier (i form av nominalism), utan efter måttstocken likhet, en teori som gjort det möjligt att hantera definitioner av klasser eller begrepp på ett mer adekvat sätt än tidigare. Detta gäller i synnerhet de vetenskaper som hanterar språkliga artefakter (texter), vilka ofta har den för den realistiske semantikern obehagliga egenskapen att veta och tala om vilka klasser eller vilka begrepp den tillhör, och därmed på förhand så att säga kunna sabotera alla försök till entydiga begreppsbestämningar eller klassificeringar. Denna teori gör det också möjligt att förstå vardagsspråkets vaga eller porösa predikat, att förklara den starka kontextavhängigheten i betydelsen hos vardagsspråkliga predikat, att förklara fenomen som metaforer utan att tillgripa överföringsmodeller, där frågan om vad som överförs och hur det blir ytterligt problematiskt att hantera för den realistiska semantiken.

Det här är dock inte platsen att utreda de fördelar för vår vetenskap som den pragmatiska teorin om språklig betydelse erbjuder – syftet med denna skiss över två olika teorier om språklig betydelse var att visa på att man har ett alternativ till den realistiska semantikens ståndpunkt, att man har ett alternativ till att nöja sig med att påvisa de underligheter den kan leda till. Det kan vara skäl att här betona att det är den realistiska semantiken som har svårigheter med att dra en skarp gräns mellan ord och värld, att det är när orden skiljs från sina betydelser som allehanda absurditeter uppstår.

Relativitetstesens och skepticismen

Men, för att återknyta till inledningen: Wittgensteins teori om språket och språklig mening i *Philosophische Untersuchungen* är onekligen en variant av relativitetstesens, den som i sin starka form utsäger att eftersom begrepp inte visar sig, inte låter sig beskrivas eller urskiljas utan bruk av predikat, att det inte finns någon kunskap om begrepp som inte är språkligt förmedlade, så kan man anta att ens bild av världen beror av språket, att de olika formerna för tolkning av erfarenheten förmedlas språkligt. Detta problem uppstår i princip inte för den realistiska semantiken – här tillordnas ord begrepp eller ting i tänkandet (begrepp, idé etc.) eller världen (det konkreta föremålet eller de konkreta föremålen), och tanken att *tecknen* (orden) på något sätt skulle påverka, inverka på det betecknade går inte att tänka inom ramen för den teorin. Det är inom ramen för en pragmatisk teori om språklig mening som relativitetstesens är meningsfull, och det är inom dess ram – och därmed också

inom den radikala konstruktivismens ram – som frågan om kunskapens möjligheter eller gränser, som det radikala tvivlet på sanningen, skepticisimen, blir meningsfull. Relativitetstesens *kan* alltså följas av kunskapsteoretisk skepticism. Det är i det här sammanhanget man får svårigheter att upprätta en gräns mellan ideologi och teori (och ”theory” i den mån den är begreppsschema, i så fall begreppsschema om teorier) eller mellan saktexter och fiktionstexter.

Skepticisimen skall i det följande granskas på två sätt: för det första skall frågan om den pragmatiska teorin om språklig mening leder till skepticism diskuteras, för det andra skall frågan om konstruktivismen – åsikten att vetenskapliga begrepp är konstruktioner av verkligheten, inte verkligheten som sådan – förmår skilja mellan vetenskaplig teori och ideologi, diskuteras.

Skepticism följer inte nödvändigtvis av relativitetstesens

Följande skeptiska teser *följer inte* av den pragmatiska meningsteorin och dess relativitetstes och kan anses vilseledande: Den verkliga världen som vår intention riktar sig mot finns inte; – Vår kunskap står under språkets herradöme, och visar oss bara det som språket tillåter oss; – Den riktiga världsbilden finns inte, utan bara olika, likaberättigade världsbilder hos de olika språken.

För det första uppfattar inte den pragmatiska teorin språket som en lek med uttryck, utan som ett system av talhandlingar. Den betonar det nära sambandet mellan talhandlingar och erfarenhet. Ett påstående är inte endast ett yttrande av ord utan omfattar alla de bestämningar som vi företar när vi erfår och bedömer. Det är inte meningsfullt att se talhandlingar och handlingar som två från varandra oavhängiga handlingar. Det är bara om man löser språket från dess nära sammanflätning med vårt gemensamma handlande som relativitetstesens blir problematisk. Det icke-triviala i den pragmatiska teorin är att den betonar – till skillnad från realismen – hur nära förbundna å ena sidan *tala* och å andra sidan *begripa, beskriva* är: det är först via språket som vi lär oss dessa färdigheter såsom talhandlingar. Peirces pragmatiska sanningsbegrepp betonar starkt handlandets sammanflätning med begreppsbildningen, den språkliga konstruktionen av världen. Det här gäller nu bara etablerandet av en livsvärld, invänder någon, det gäller inte de abstrakta företeelser litteraturvetenskapen sysslar med. Men denna via kroppen och dess handlingar i en social gemenskap konstituerad begrepps- och livsvärld måste vi använda när vi läser och förstår texter – fiktionella likaväl som icke-fiktionella. Språket kan nämligen inte utsäga allt, när den konstituerar en fiktiv värld måste den förlita sig på de sammanhang som begreppsvärlden ingår i.

För det andra så måste man hålla isär två aspekter när man talar om språkets herravälde över vår kunskap. En kultur, en vetenskaplig praxis, formar under sin fortlöpande interaktion med omvärlden sitt språk. Här föreligger alltså inget herra-

döme, utan en *enhet* av språkbildning och kunskapsprocess. Däremot tar den enskilde emot detta språk, och *denne* står under ett bestämt inflytande. Men detta inflytande får inte fattas som en struktur eller ett teckensystem – det är en kultur eller tradition eller social praxis vari språket är en del. Det finns inget som hindrar den enskilde att foga till nya ord – eller verktyg. Systemet, i den mån man kan tala om ett system, är inte slutet. Konkret visar sig denna öppenhet i språkets dynamiska sida: språken förändras, betydelseförskjutningar inträffar, metaforer uppstår och dör, barn lär sig språk. Det är denna dynamiska sida av språket som strukturalismen likaväl som post-strukturalismen inte kan härbärgera inom sin teori om språket. Eller annorlunda uttryckt: dekonstruktionen ser det dynamiska, men ger inte upp den realistiska semantikens grundläggande dualism mellan ord och betydelse.

För det tredje får tesen att språket bestämmer vår erfarenhet inte förstås så att språket bestämmer vad som finns. Språket ger oss redskap, predikat, ord för att vi skall kunna göra empiriska iakttagelser. Ta det biologiskt definierade predikatet "kvinna", såsom medel att skilja dessa ting från män eller alla icke-kvinnor. Om ett bestämt föremål är kvinna – i denna mening eller ej – *bestäms* ju inte av språket. Den kulturella tolkningen av detta språkligt beskrivna fenomen är däremot en helt annan historia. Man kan sedan gå ett steg längre och säga att vissa av de språkliga verktygen passar bättre än andra verktyg för att uppfatta eller hantera eller uppträcka något – materialet bestämmer i viss mån verktygen, orden. För det tredje bestämmer också syftet med materialbearbetningen valet av begrepp eller begreppsschema, och för det fjärde kan också, som hermeneutiken och ideologikritiken påpekat, den kulturella horisonten respektive kunskapsintresset bestämmer valet av begrepp.

För det fjärde utsäger relativitetstesen inget om huruvida den verkliga verkligheten, "das Ding an sich", existerar eller ej. Den behöver inte uttala sig om detta (det behöver däremot vissa varianter av den realistiska semantiken), och den kan inte uttala sig om detta eftersom den då begår det logiska misstaget att söka bevisa riktigheten i sin egen teori med hjälp av de i sitt eget språk ingående begreppen. Eller uttryckt på ett annat sätt: varje existensutsaga är bara meningsfull inom ramen för det språk den tillhör. Till varje deskriptivt språk hör en ontologi, dvs. en samling föremål, egenskaper, sakförhållanden som vi talar om. Då spelar det ingen roll om denna ontologi ses som språkoavhängig eller språkförmedlad. Förståelsen av detta språk hör alltid ihop med denna ontologi. Det här betyder inte att man är inlåst i språket – man kan alltid tala ett annat språk, eller försöka översätta. Det finns, som Davidson påpekat, inget kriterium på något i sträng mening oöversättligt. Det kan därför inte heller *visas* att det finns något som ligger utanför våra språkmöjligheter överhuvudtaget – men det kan onekligen tänkas!

För det femte är inte relativitetstesen någon skeptisk tes. När det sagts att verkligheten alltid sammanfaller med vårt språks ontologi, så följer därav inte att vi är inspärrade i språket. Språket är ett öppet system: så långt vår kunskap kommer att

sträcka sig, så långt räcker språket. Satsen ”det finns ingen säker kunskap” är ju meningslös (för att bevisa den satsen måste man ju kunna visa att den är sann). Satsen ”det finns föremål som man inte kan tala om i språket S” är meningslös, talet förutsätter redan detta föremål. Om skepticismen säger Wittgenstein i *Tractatus*: ”Skeptizismus ist nicht unwiderleglich, sondern offenbar unsinnig, wenn er bezweifeln will wo nicht befragt werden kann. Denn Zweifel kann nur bestehen, wo eine Frage besteht: eine Frage nur, wo eine Antwort besteht, und diese nur, wo etwas gesagt werden kann”. (1922, 6 51) Ett lite annorlunda sätt att säga detta är att skepticism och absolutism är varandras spegelbilder – båda uppfattar begreppsscheman som låsta, slutna, som omöjliga att översätta, omöjliga att bygga vidare på.

Kriterier för ideologi och ett negativt sanningsbegrepp

Det är uppenbart att Wittgenstein i sina *Philosophische Untersuchungen* försöker visa något sant om språkets sätt att mena, om dess relation till världen. Men det är en sak att den pragmatiska semantiken och den med denna förknippade relativitetstesen inte nödvändigt och principiellt är skepticistisk, en annan sak är hur sanningsbegreppet skall bestämmas inom en sådan teoriram. Den vetenskapliga praktiken måste inom sådana ramar försöka klara sig utan föreställningen att ett sant språk på något sätt avbildar en verklighet därute. Frågan om vad som är kriterier för sanning blir besvärlig, i all synnerhet som – som jag redan antytt – valet av verktyg, av begrepp, inte bara styrs av materialet, utan av syfte, horisont och intresse. Den besvärliga skiljelinjen är framförallt den mellan ideologi och teori, i varje fall när det gäller en vetenskap som vår, där de två sistnämnda faktorerna (horisont och intresse) sannolikt är mer kraftfulla än i de hårda ämnena.

Något man kan göra – jag följer nu Ernst von Glasersfeld och Paul Watzlawick, båda företrädare för den radikala konstruktivismen, alltså den vetenskapsteoretiska skola som bland annat i den pragmatiska semantikens och Piagets efterföljd hävdar att sanning inte består av att visa ett sammanfall mellan värld och vetenskapens begreppsvärld, utan som menar att de vetenskapliga begreppen i viss mening konstruerar sina objekt – är att ge kriterier för när det kan föreligga en ideologi.

Ett sådant kriterium är att man hävdar att ens begrepp *inte* är antaganden eller konstruktioner, utan visar på egenskaper i föremålet, är objektimmanenta, har något sorts reell existens. Sådana antaganden är särskilt problematiska i kulturvetenskaper, eftersom de för det mesta hanterar starkt teoriberoende begrepp. Man är ju i dessa fall mycket nära Hegel, som i sin radikala idealism hävdade begreppets sammanfall med världen. Exempelen på sådana här tankefigurer överflödar inom litteraturvetenskapen – ett exempel på detta kan paradoxalt nog hämtas från den starkt teorikritiske Paul de Man i *Allegories of Reading*: ”But since a deconstruction always has for its targets to reveal the existence [sic] of hidden articulations and fragmenta-

tions within assumedly monadic totalities" (s. 249). Sådana existensantaganden medför att forskaren inte kan reflektera över sin egen konstruktion, över sina begrepp såsom just konstruktioner, och innebär ytterst att man stänger för utveckling, dialog med andra sätt att begreppsliggöra de fenomen, de materier man intresserar sig för.

Ett annat kriterium på ideologi är anspråk på fullständighet, fullständighet i den meningen att teorins satser är teoriimmanent sanna, dvs. att teorin reser anspråk på att bevisa sin egen sanning, vilket bland annat skulle innebära att den var motsägelsefri. Det är insikten om omöjligheten häri som frambringat Wittgensteins ovan nämnda speciella sätt att argumentera. Vad Gödel och andra visat är att om en teori gör anspråk på att förklara allt, kan den ändå inte förklara sin egen sanning. Om detta är oantagligt, förvandlas teorin till ideologi.

Ett tredje kriterium handlar egentligen inte om när ideologin eventuellt visar sig, utan om det så att säga negativa sanningsbegrepp som konstruktivismen omfattar. Eftersom begreppen enligt detta synsätt inte motsvarar reella föremål – eller essenser – utan är verktyg, hjälpkonstruktioner för att beskriva ett fenomen, lösa ett problem, tolka en text, göra förutsägelser – så är sanningskriterierna här *funktionella*: nyckeln låser upp låset, gåtan löses, texten blir klarare. Men det händer att nycklarna fallerar – svaren uteblir, i vår vetenskap t.ex. i form av olika typer av cirkelresonemang: den begreppsvärld som applicerats på en text eller ett förlopp i historien visar inte annat än sig själv. Texten eller det förflutna svarar inte på teorin. I detta fall – när begreppsschemat så att säga havererar – visar sig föremålet, den verkliga verkligheten, i form av *icke-identitet*, dvs. texten säger "detta är icke-jag". Det är alltså inte så att teoriens sanning (funktionalitet) visar sig i ett slags "survival of the fittest" utan de visar sig negativt i begreppsschemans oanvändbarhet, mera drastiskt uttryckt i deras försvinnande.

Att jag försökt konkretisera skiljelinjen mellan teori och ideologi innebär på inget sätt att jag tror att det är något enkelt. Tvärtom är det nog så att kulturvetenskaperna måste arbeta med begreppsscheman som inte bara beror av materialet, av frågan, utan också av det intresse och den kultur (horisont) frågaren är en del av. Men en attityd och en praxis som erkänner detta och därmed det konstruerade, provisoriska och öppna i dessa konstruktioner, är och förblir enligt min mening något radikalt annorlunda än den attityd och den praxis som hävdar ett absolut vetande – på vilken nivå (teori eller "theory") eller på vilket sätt det görs är i detta sammanhang likgiltigt. Det begreppsschema, den teori som inte reflekterar över sig själv, sina vetenskapsteoretiska premisser, sin begreppsvärlds karaktär av konstruktion löper risk att bli en värld sluten inom sig själv. Riskens är att den blir död ideologi.

Litteraturreferenser

- Davidson, Donald, "On the very idea of a conceptual scheme", i förf.s *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford 1984.
- De Man, Paul, *Allegories of Reading*, New Haven/London 1979.
- , *The Resistance to Theory*, Minneapolis 1986.
- Derrida, Jacques, *L'Écriture et la différence*, Paris 1967.
- , "La Différance" (i *Théorie d'ensemble*), Paris 1968.
- Von Glasersfeld, Ernst, "Einführung in der radikalen Konstruktivismus", i *Die erfundene Wirklichkeit*, hrsg P Watzlawick, 15 uppl. München, 2002.
- Kutschera, Franz von, *Sprachphilosophie*, 2 utv. uppl. 1975, München 1993.
- Rorty, Richard, *Philosophy and the Mirror of Nature*, 1979.
- , "Beyond Realism and Anti-Realism", i *Wo steht die analytische Philosophie heute*, hrsg. L. Nagl & R. Heinrich, Wien/München 1986.
- Soskice, Janet Martin, *Metaphor and Religious Language*, Oxford 1985 och senare.
- Schüttpelz, Erhard, "Objekt- und Metasprache", i *Literaturwissenschaft*, hrsg. J. Fohrmann & H. Müller, München 1995.
- Watzlawick, Paul, "Bausteine ideologischer "Wirklichkeiten", i *Die erfundene Wirklichkeit*, hrsg. P Watzlawick, 15 uppl. München 2002
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus* (1921), deutsch-englische Ausgabe, London 1922.
- , *Philosophische Untersuchungen*, Oxford 1953, sv. övers. av Anders Wedberg 1978, rev. Lars Hertzberg 1992, Stockholm 1992 och senare.

Ulf Olsson

Teorins delning

En kritik av den hermeneutiska gemenskapen

En av de idéer som styrkt mitt följande försök att läsa teorins ställning i litteraturvetenskapen är Foucaults tanke om ett arkiv: hans utgångspunkt i *Vetandets arkeologi* är att "historien är det sätt varpå ett samhälle skänker en status och en utveckling åt en mängd dokument".¹ Dessa dokument finns lagrade i ett gigantiskt arkiv, ett "system av utsagor (händelser å ena sidan, saker å den andra)". Ett av de problem tanken erbjuder, vilket Foucault alltså deklarerar, är det omöjliga i "att beskriva vårt eget arkiv eftersom det är inifrån dess regler vi talar".² Men ibland materialiseras kanske detta arkiv i en allegorisk form: på litteraturvetenskapen i Stockholm finns naturligtvis ett arkiv, där C- och D-uppsatser sparas. Till detta arkiv har de studenter som skriver egna uppsatser tillträde. Tanken är att de genom att titta i äldre uppsatser skall få en idé om hur en uppsats skall och får se ut, och de kan se hur liknande ämnen har behandlats av föregångarna. Detta arkiv har, trots kurser i och handböcker om uppsatsskrivande, och trots handledning, blivit allt mer populärt – så populärt att studenten från och med denna termin får låna högst tre uppsatser per vecka ur arkivet. Uppenbarligen tycks det vara i dessa tidigare godkända uppsatser som reglerna för ett litteraturvetenskapligt arbete finns formulerade. Det är naturligtvis heller ingen slump att arkivet – eller "ämnestraditionen" – sköts av doktorander. Med sin institutionstjänstgöring förlagd dit är de satta att bevaka tillträdet till diskursen: det är ett litet led i säkrandet av en successionsordning.

Men detta arkiv illustrerar också, i en konkret påtaglig form, Foucaults tanke att det är omöjligt att läsa det egna arkivet – trots att det i mitt exempel i första hand rymmer *vetenskapens* snarare än diskursens regler. Att tvingas läsa igenom dessa uppsatser vore tortyr, men framför allt skulle man i dem inte finna reglerna för litteraturvetenskapliga utsagor *formulerade*. Däremot underförstådda: och för att få en aning om dem, men heller inte mer än just en aning, räcker vår erfarenhet av C- och D-uppsatser. De är normalt hårt mallade: förord, syfte, teori, metod, därpå själva analysen och en sammanfattning – variationer finns, men påfallande ofta ingår "teori" som ett led i introduktionen av uppsatsen, och denna disposition av teorin följer ofta med ända till avhandlingen. Poängen är att teori är något som

kan presenteras och hanteras, en typ av omnämmande som jag hävdar är konsekvensen av teorins samtidiga *fetischering* och *disciplinering*. I lika hög grad som teori är ett sätt att ställa frågor om världen, har teorin blivit ett sätt att begränsa dessa frågor till ett mycket litet spektrum, och ett sätt att formulera svar vilka har en given förankring i en tolkningsgemenskap. Teorin är delad – snarare än har en delande eller klyvande funktion.

Mikael van Reis, som varit en av de viktigaste introduktörerna av kritisk litterär teori i Sverige, formulerar problemet i förordet till sin avhandling:

Efter att ha umgåtts med litterär teori under ganska lång tid är det min förvissning att den verkar bäst som ett sökverktyg och inte främst på begreppslighetens mer tröga nivå. Eller annorlunda uttryckt – teorin är bättre när den cirkulerar i den egna textkroppens ämnesomsättning som en förstärkning av den kritiska blicken, än när den ockuperar munhålan som ett sätt att disponera sina anspråk.³

Ungefär en sådan polaritet tänker också jag mig att teorin formuleras i under den litteraturvetenskapliga praktiken: som *kritik* eller som *disposition*. Men också att motsatsställningen knappast kan upplösas med pedagogiska medel: den produceras i en diskursiv ordning som överskrider den litteraturvetenskapliga institutionens ordning.

*

Ett sätt att beskriva teorins ställning är att utgå från kurslitteraturlistorna i ämnet. Går man igenom exempelvis de som finns på litteraturvetenskapen i Stockholm, och jag antar att motsvarigheter finns vid snart sagt alla lärosäten, kan bilden tyckas motsägelsefull: det vimlar av "teori" – men vad skall den vara bra för?⁴ Utgångspunkten är B-nivån, där man läser olika textanalyser och jämför dem med varandra, och via handböcker får man en mer generell bild av litteraturteorin. Syftet är att "studenten skall stifta bekantskap dels med de metoder och teorier som kan bli aktuella i det egna arbetet, dels med de metoder som används av den (ibland äldre) forskning han/hon kommer i kontakt med."⁵ Syftet formuleras alltså i helt pragmatiska termer, och betoningen ligger på att studenten med teorins hjälp skall ta sig igenom sitt arbete: teorin är redan i utgångsläget reducerad till en hjälpreda. På C-nivå sker sedan en enorm expansion, kurslistan omfattar 37 titlar och ett tusen sidor – det är en imponerande mängd teori studenten skall slå i sig, även om listan anger att läraren väljer 75 % av angiven litteratur. Kursen ger en bred överblick över ett fält där, vill jag påstå, all teori är lika värd, alla delar samexisterar med varandra. Kursen skall erbjuda "fördjupade insikter" i ämnets "teoretiska problem" men också de "metodiska möjligheter" som finns för textanalysen.⁶ Teorin kopplas alltså åter samman med läsningens praktik – den bildar en sorts rationalisering av läsningen. På magisternivå erbjuds en kurs i "Litteraturvetenskapliga grundbegrepp", denna

TEORINS DELNING

saknar dock programförklaring att citera ur. Kursen består i 30 titlar, om cirka 1700 sidor. Listan innehåller fyra rubriker, vilka utgör dessa grundbegrepp: litteraritet, tolkning, fiktion, metafor. Någoting har nu hänt: efter den breda C-kursen har perspektivet smalnat, en viss problemcentrering skett. De två första rubrikerna representerar, grovt sett, hermeneutik och poststrukturalism, de två senare narratologi och språkpragmatism. En kanon börjar alltså utkristallisera sig, och man kan notera att exempelvis kön eller samhälle inte ingår i dessa grundbegrepp, inte heller historia eller – teori. Koncentrationen här är motsägelsefull, den pekar dels på teoretiska problem som sådana, under rubrikerna litteraritet och fiktion, medan de två återstående rubrikerna, tolkning och metafor, framstår som, återigen, en rationalisering av teorin, där denna görs hanterlig och omsätts i metodik.

På forskarnivå, slutligen, omfattar kursen i teori och metod, återigen utan programförklaring, 28 titlar, om cirka 1600 sidor. Men i själva verket är den betydligt mindre, eftersom tio titlar redan lästs på magisternivån. Denna kurs delar magisterkursens klyvning i två riktningar, en hermeneutisk-poststrukturalistisk, den andra narratologisk och filosofisk-pragmatisk. Den kunde dessutom fördelas på de begrepp som organiserade magisterkursen – varför kategorier som text, historia, kön och samhälle fortfarande inte givits särskilt utrymme.

Vad denna utbildning i litteraturteori ger till resultat är idealt en teknologi för läsning. Detta pragmatiska mål finns inskrivet redan på B-nivån, följer sedan studenten genom nivåerna, och väl på forskarnivån blir man en fulljädrad läsare av det som kallas "fiktionstext". Man vet däremot mycket lite om andra läsararter, andra "teoretiska problem" – och det finns all anledning att undra över hur isolerad teorin i undervisningen är från historien och de historiska kurserna. Ingenstans på dessa listor erbjuds heller en reflektion över vad läsning är, hur den utvecklats historiskt, vilka dess institutionella villkor är, ingenstans erbjuds en historisk och/eller teoretisk reflektion över ämnet litteraturvetenskap. Istället erbjuds studenten teori – men som metod.

*

Mycken av den teori som förekommer på dessa kurslitteraturlistor förenas av att den inte döljer den egna karaktären av just teori. Man kan alltså tala om en sorts självständighetsförklaring av en viss typ av texter – teorin är autonom. Och den måste vara det för att kunna *verka* som teori. "Genom att den skiljer sig från omedelbar, situationsbunden handling, dvs. genom sin autonomisering, blir teori en omvandlande och praktisk produktivkraft", som Adorno skriver.⁷ För mig symboliseras denna teori i hög grad av Kurt Aspelins första antologier, *Marxistiska litteraturanalyser* från 1970, och *Form och struktur*, från 1971, och vilkas betydelse för svensk litteraturvetenskap knappast kan överskattas. Men dessa fick jag som grundstudent stifta bekantskap med på eget bevåg. När jag började läsa litteratur-

vetenskap var den grundläggande handboken Lars Gustafssons antologi *Forskningsfält och metoder inom litteraturvetenskapen* som utkommit i sin andra upplaga. Nyckelordet i denna är "metod", redaktören och bidragsgivarna talar hellre om "experimentell metod, kvantitativ metod, psykologisk metod osv." än om teori. Det betyder naturligtvis inte att litteraturvetenskapen var utan teori, men denna teori var så empiriskt grundad att man direkt, och mycket rationellt, kunde gå till metoden. Det är väl inget särskilt djärvt påstående att hävda att just frånvaron av öppen teoretisering bidragit till att dessa metoder, "experimentell, kvantitativ, psykologisk metod" knappast överlevt: de finns inte representerade i moderna motsvarigheter till *Forskningsfält och metoder*. Men i två av uppsatserna i *Forskningsfält och metoder* spelar ordet "teori" en viss, eller till och med viktig roll: i Lars Furulands artikel om "Litteratur och samhälle", en relation som Furuland inte teoretiserar men som han redovisar några teorier om, medan Erland Lagerroth själv teoretiserar tolkningens praktik i sin artikel "Närstudium, funktionsanalys, tolkning", vilken erbjuder en av de första svenska introduktionerna till den litteraturvetenskapliga hermeneutiken. Det är naturligtvis ingen slump att ordet teori figurerar i just dessa två artiklar: både kring relationen litteratur-samhälle och den hermeneutiska problematiken fanns det en välutvecklad tradition av teoretisk reflektion, och båda problemfälten hade under sextioalet blivit till litteraturvetenskapliga oroshärdar, och skulle under sjuttioalet bli det också i Sverige. Det är förmodligen heller ingen slump att jag som student, att döma av frånvaron av förstrykningar i mitt exemplar av boken, aldrig behövde läsa just dessa två artiklar.

Själva formen för introduktionen av "teori" i Sverige är betydelsebärande. Det sker i antologiseringens och i introduktionens form. Teorin introducerades inte i form av ett originellt inhemskt arbete – Aspelins egna Almqviststudier illustrerar detta problem, och som Carl Julius Lenström uttrycker det i sin *Sveriges Litteratur- och Konst-Historia* (1841): "Bland Svenskens olater var aldrig skrifflustan, ty ett praktiskt folk har endast så vida sin lust i teorien."⁸ Men inte heller i form av översättningar av betydande utländska arbeten i deras helhet. Antologiseringens form har sedan traderats och har en fortsatt enorm betydelse på grundutbildningarna i form av exempelvis Mikael van Reis antologi eller *Modern litteraturteori* i två delar.⁹ Antologisering och introduktioner är naturligtvis till för att öppna upp och entusiasmera, och det finns ingen anledning att underkänna dessa intentioner. Vi skulle heller inte klara av en vettig grundutbildning, så som den ser ut, utan antologierna – men undervisningen måste kanske inte se ut som den gör idag? Antologierna innehåller åtminstone de ursprungliga tänkarna, betydligt mer problematiska är alla dessa "Companions to Literary Theory" eller populära framställningar som exempelvis Nina Björks två böcker om genusproblematik. Men en samtidig effekt av dessa speciella cirkulationsformer för teorin – antologisering, introduktion, tillämpning – är dess fetisivering: vi möter, precis som på kurslitteraturlistorna,

TEORINS DELNING

teorin i styckad form, ompaketerad och anpassad till institutionernas behov, vilka inte nödvändigtvis sammanfaller med behovet av utförlighet kring de problemställningar som de antologiserade texterna diskuterar. Den styckade teorin är den institutionaliserade litteraturvetenskapens motvilliga erkännande av att vetenskaplighet som sådan fordrar teori.

Teorins fetisivering är samtidigt effekten av en akademisk varumarknad: antologin är säljbar och lönsam, därför också gynnad i produktionsledet.¹⁰ I takt med att universiteten blivit utbildningsfabriker har de också marknadsanpassats. Teorins autonomi blir i detta perspektiv tvertydig: dess självständighetsförklaring är också ett villkor för den varuform den antagit. Teorin har en dubbelkaraktär: själva dess autonomi är ett uttryck för dess samhällseliga beroenden. Också vad som skall vara den mest rationella av verksamheter, vetenskapen, regleras alltså av marknadens irrationalitet. Och som produkt är "teorin" också en vara, antologiseringen det uttryck varuformen tar, och den är lika självständigjord som andra varor från sina produktionsvillkor: vi har alla sett bokhandlarna där det finns en avdelning kallad "teori" eller "theory" – oklart bara vad denna teori handlar om.¹¹ Akademiskt hänger denna varuproduktion naturligtvis samman med att universiteten själva alltmer utsätts för en marknadssituation, vilket intellektuellt och vetenskapligt motsvaras av de olika skolbildningar som avlöser varandra eller konkurrerar med varandra om tjänster, anslag, privilegier, makt.¹² Den självständigjordade teorin, en teori som inte legitimerar sig genom sitt objekt utan i sig själv, riskerar genom fetisiveringen att bli ett motståndslöst offer för hopflätningen av varuproduktionens mekanismer med den administrativa maktens behov. Den formlösa men alltid formbara nebulosa som kallas "cultural studies" exemplifierar detta.

Men tillbaka till grundnivån: hur kan teorin, som i Sverige trots allt mötts av ett sådant hån och sådant motstånd, sägas vara ett led i en normalitet, en normalvetenskap, en disciplinär ordning?

Böcker som *Forskningsfält och metoder* och dess moderna motsvarighet, Staffan Bergstens antologi *Litteraturvetenskap – en inledning* från 1998, utger sig inte för att vara regelsamlingar. Tvärtom betonar bägge redaktörerna respektive boks öppenhet – vilket väl är precis vad vi förväntar oss och själva skulle skriva i motsvarande förord om vi hade möjlighet. Bergsten framhåller den "mångfald, variationsrikedom och pluralism" som präglar hans antologi, och konstaterar:

Några mer djupgående motsättningar mellan de olika medarbetarna i denna bok torde inte föreligga, och i den mån meningarna här och var går isär får det ses som tecken på att det individuella och personliga utgör omistliga element i all humanistisk forskning.¹³

Riktigt samma liberala tolerans präglar inte Gustafssons inledning trettio år tidigare, men inte heller han ser några djupgående motsättningar i metodutbudet: "Lit-

teraturvetenskapens metoder kan inte – annat än undantagsvis – tillämpas i renodling. De tenderar att gå över i varandra.” (13) Denna samverkan beror inte på ”litteraturvetenskapsmannen”, som Gustafsson kallar ämnets forskare, utan tycks ligga i själva sakens natur.¹⁴ På denna nivå delar teorin alltså inte sina utövare, tvärtom är dessa förenade i omsorg om ämnet, som jag tror att det underliggande budskapet lyder. Och hur skulle teorin här *kunna* dela – den är ju objekt och inte subjekt i dessa framställningar.

Men bakom denna tolerans vilar naturligtvis repressionen, och vi väntar oss heller inget annat. Vi har ju gjort till vår livsuppgift – eller till vårt yrke – att undervisa om litteratur, och vet att det förutsätter någon slags ordning. Frågan är bara vilken ordning, hur den formuleras, och av vem.

Dessa två antologier exemplifierar att teorins nutida och tvetydiga självständighetsförklaring gäller också på grundnivå: i den äldre antologin är litteraturen själv närvarande på ett helt annat sätt än i den senare. I den äldre utgör Strindberg ett återkommande demonstrationsobjekt – någon motsvarighet finns inte i Bergstens antologi. Teorin handlar nu till synes om teori, förr om litteratur – men denna (skenbara) autonomi räcker inte som motstånd mot inordningen av teorin i metodiken.

Uppsatserna i *Forskningsfält och metoder* är alla, med något undantag, redovisande – de utlägger en lagtext utan större problematisering. Det främsta undantaget är Erland Lagerroths artikel om tolkning – i den utförs den teoretiska gesten, den är problemorienterad, men genom att den redovisar ett nytt fält var Lagerroth förmodligen också tvungen att omge resonemanget med en rad reservationer. Lagerroth framhåller att eftersom tolkningsakten är problematisk har vetenskapen föredragit atomistiska angreppssätt på dikten, ”metoder som tyckts vetenskapligt säkerställda”. Problemet som då uppstår är att ”meningen med det hela och därmed också med delen” förblir oklar. Här träder nu teorin i funktion:

Vad det ytterst kommer an på är begreppet *tolkning*, och vad som erfordras är en *teori* för tolkning, en teori som talar om vad man egentligen gör, när man tolkar, vad man *bör* göra, och hur man kontrollerar resultatet.¹⁵

Just där en frihet erbjuds, måste också regleringen utsägas. Detta ”böra” som i andra sammanhang är självklart och därför utsagt måste utsägas när tolkningen skall legitimeras vetenskapligt, särskilt som det sker inför en publik av grundstudenter i en vetenskapligt turbulent tid. Därför också betoningen av resultatkontrollen.

Uppenbarligen finns det då saker man *inte* bör göra i tolkningsarbetet. Detta inrymmer ”oroande moment”, tolkningen kan bli självbegränsande och därför ”*självedragande*”. Teorins uppgift blir då att föra oss från den första, ”spontana tolkningen” till ”det vetenskapliga utforskandet av texten”: teorin systematiserar

TEORINS DELNING

vårt arbete som då lämnar det spontana för ett mer "kritiskt och medvetet" arbete vilket består i att man "*kategoriserar* den [texten], *abstraherar* den, *reducerar* den". Teorin reducerar alltså den buljong som är litteraturen, koncentrerar den, och delar samtidigt upp arbetet i spontanism respektive utforskning. Men om teorin skall kunna fullgöra sin reglerande funktion måste forskaren interiorisera inte teorins postulat, men dess disciplinära dimension:

Läsaren, uttolkaren, forskaren måste med andra ord ta sig själv med i räkningen, besinna sig på sina speciella förutsättningar och utgångspunkter och på något sätt deklarerar dessa, låta dem ingå i tolkningen.¹⁶

Tolkning får alltså ske – men under förutsättning att litteraturvetenskaps-mannen tar sitt ansvar och *besinnar* sig. Den reflektion över läsningen som historisk och samhällelig praktik jag efterlyste tidigare, installeras hos Lagerroth åtminstone som ett krav på individen att reflektera över sig själv. Trettio år senare har litteraturvetenskapen besinnat sig, Lagerroths plädering för tolkningsteorins vikt är nu allmänt accepterad och i Anders Palms artikel om tolkning i Bergstens antologi är tolkningens position självklar: "I själva verket är tolkningen av den litterära texten lika fundamental för litteraturforskningen som litteraturen själv."¹⁷ Palms text behöver därför inte, lika litet som övriga bidrag i Bergstens antologi, utsäga vad studenten *bör* göra när han eller hon tolkar: teorin är självklar, den är fundamental, den är sig själv nog.

En strategisk skillnad mellan de två antologierna består alltså i närvaron respektive frånvaron av litteraturen: när denna närvarar som exempel, måste arbetet med den disciplineras, när den frånvarar kan teorin teoretisera utan praktiska regler för arbetet. Regleringen av studenternas arbete sker dock framför allt i ytterligare en typ av böcker, när jag började i ämnet var det Bertil Rombergs *Att läsa epik* som gällde, den är väl nu ersatt av Claes-Göran Holmbergs och Anders Ohlssons *Epikanalys*, motsvarande böcker finns också för analysen av lyrik, drama och journalistik. Böcker av denna typ *omsätter* alltså teorin i praktiken, påtvingar teorin praktik genom att göra den till en modellbildande funktion i en hermeneutisk gemenskap – distributionen i grundutbildningen av modeller av denna typ förutsätter en mer eller mindre uttalad konsensus. Romberg, som jag att döma av rikedomens på understrykningar tvingades läsa ytterst omsorgsfullt, döljer inte att det i hans bok är fråga om "råd och anvisningar för studiet av ett episkt verk". Gången i hans bok för uppställandet av dessa anvisningar är då följande: först ett tjugofem sidor långt sammandrag av litteraturhistorien, med syftet att demonstrera rikedomens på narrativa litterära genrer. Därpå uppställs ett "analysschema" om bara tre punkter: vad handlar romanen om, hur berättas den, och varför har den tillkommit? Dessa tre punkter preciseras sedan under en hundrasidig framställning, och de nyanseras och summeras till sammanlagt sjuarton punkter fördelade på de tre ursprungliga in-

gångarna. Att notera är också att Rombergs analys exemplifieras och utvecklas med mer eller mindre kanoniska författare: Almqvist, Strindberg, Hjalmar Bergman och även Stig Dagerman.

Rombergs text är naturligtvis i sig inte någon teoretisk text, den begrundar inte de problem litteratur kan erbjuda, utan demonstrerar hur man praktiskt och med minsta möjliga blodspillan tar sig igenom episka verk. I detta är dess regulativa karaktär uppenbar, även om Romberg föredrar att skriva "kan" framför "bör". Han betonar också att detta analyschema inte förutsätter någon "ytterligare kunskap" förutom den "föreliggande texten", alltså den roman man valt till analysobjekt.¹⁸ Litteratur, säger denna handbok och det är ju dess grundläggande teoretiska antagande, är ett praktiskt problem fullt möjligt att lösa för var och en som är villig att ägna sina krafter åt uppgiften.

Men om litteraturen skulle vara olöslig finns ändå hjälp: i den tredje punkten på analyschemat blir Romberg öppet regulativ. Frågan om hur och varför ett litterärt verk tillkommit skall besvaras utifrån kategorierna biografi, psykologi, litteraturhistoria som exempelvis genrer, tillkomstsituation, författarens personliga bakgrund, litterärt klimat¹⁹ – min tolkning är alltså att det olösliga alltid kan återföras på eller reduceras till omständigheterna för dess tillkomst. Att någon brist skulle kunna föreligga i modellen antyds inte.

Holmbergs och Ohlssons moderna motsvarighet har i princip helt övergivit modelltänkandet. Man introducerar berättandets problematik mycket elegant genom att referera scener ur *Odysseen* där berättandet skildras, man betonar pluralismen i ämnet, man låter visserligen litteraturforskaren representeras av en man, men denne är Sherlock Holmes vars skarpsinne naturligtvis delas av litteraturvetaren, den litteratur som analysen exemplifieras i är inte den självklart kanoniska, den består i texter av Staffan Söderblom, Jack Kerouac, Edgar Allan Poe, Mary Shelley, Stig Dagerman, Hjalmar Söderberg och Selma Lagerlöf. Men trots dessa och flera andra kvaliteter, särskilt en problematiserande inställning till analysen, hamnar man lite överraskande i modelltänkandet – och det trots att man i förordet hävdar att det som här lärs ut *inte* bör "imiteras av studenterna". Modellen introduceras också med en varningsflagga: den "ska inte ses som en instruktion som slaviskt ska följas utan som uppslag till ingångsvägar."²⁰ Modellen är mer komplex än den hos Romberg, mer teoretiserande med avdelningar som intertextualitet eller fokalisation, och den kvalificeras sedan ytterligare i en resonerande framställning som också drar in andras analyser av den exemplifierade texten, en Lagerlöfnovell.

Men om nu pluralism härskar, om man nu tillåts följa en "spontan" tolkning, som hos Lagerroth, eller "sin egen genius" hos Holmberg och Ohlsson – varför dessa modeller? Vi kan besvara det utifrån pedagogiska och andra kriterier, men jag tror att modellerna representerar teorins omsättning på akademisk grundnivå, och de bygger på en teoretisk delning av världen i en subjektiv, kaotisk och personlig

TEORINS DELNING

massa av litteratur å ena sidan, och å den andra en systematisk, ordnande och lugnande vetenskap. Exempelvis Holmberg och Ohlsson är mer beredda att bejaka kaos än sina föregångare, men förutsättningen är den samma. Modelltänkandet bekräftar förmodligen Paul de Mans antagande att motståndet mot teori är ett motstånd mot *läsningen*, uppfattad som en rörlig och kritisk praxis.²¹ I modellerna disciplineras teorin, görs hanterlig och tillämpbar – och förlorar sin teoretiska karaktär genom att den görs till praktik. Samtidigt regleras läsningen, rationaliseras och kollektiviseras.

*

Teorins ställning i litteraturvetenskapen är också en fråga om historia, och om hur ämnet skriver litteraturens historia. I den svenska litteraturvetenskapliga självförståelsen brukar ingå att vi härleder ämnet åtminstone till Atterbom. Och betraktar man ämnet historiskt-estetiskt verkar detta rimligt. Men betraktar vi litteraturvetenskapen som en mer specifik vetenskap, torde dess rötter vara något yngre: Schücks och Warburgs *Illustrerad svensk litteraturhistoria* från 1896 kan ses som dess symboliska födelsedatum, även om ämnets vetenskaplighet grundläggs tidigare. Som Carl Fehrman påpekar är litteraturhistoriens vetenskaplighet samtida med den nya, naturalistiska litteraturen: Schück och Strindberg läser bägge för Carl Rupert Nyblom i Uppsala, bägge försöker ta farväl av idealismen.²² Denna förnyelse av den svenska litteraturvetenskapen hade europeiska rötter, särskilt franska och tyska.²³ Men intressantare här än den vetenskapsteoretiska bakgrunden är vetenskapens sammanfall med litteraturens utveckling, och Fehrmans bild kan kanske vidgas: litteraturvetenskapen blir vetenskap samtidigt som samhället genomströmmas av en radikalt stegrad flod av texter av nya typer: Strindbergslitteraturen, dags-tidningar, skämttidningar, femöresböcker sprids i *massupplaga*. Frågan om litteraturvetenskapens uppdrag måste ställas mot den bakgrunden: ny litteratur, nya författar- och läsartyper, nya *mängder* av läsare och texter.

När Lars Lönnroth och Sven Delblanc utgav första bandet av *Den svenska litteraturen* hyllade man naturligtvis den "pluralistiska brokigheten" i den egna boken. Denna berodde av forskarnas olika bakgrunder, men också av själva uppdraget: *Den svenska litteraturen* hade tillkommit "på beställning" från en kulturell miljö med bestämda ideologiska behov". Denna miljö var det demokratiska samhället, och den nya mångfald av litteraturer detta producerar: arbetarlitteratur, kvinnolitteratur, barnlitteratur och triviallitteratur räknas upp som delar av "den stigande flod av litteratur" man iakttar. Bildspråket är talande: det hierarkiskt ordnade bokberget från fordom har numera blivit till en "labyrintisk stad". Detta bildspråk antyder att litteraturhistorieskrivaren tillskriver sig själv en reglerande funktion – vilda floder brukar regleras, labyrinter snitslas. Men demokratin fordrar också att alla röster får komma till tals i deras egen rätt – vilket skulle strida mot en strikt regleringspolitik.

Problemet här är naturligtvis att *Den svenska litteraturen* inte alls tillkommit på beställning av det demokratiska samhället. Tvärtom kan man se verket som ett sätt att, genom hänvisning till den stigande floden, de nya medierna, de nya litteraturerna, återförsäkra litteraturvetenskapen som ämne.²⁴ Den "litteraturens sekundära roll" som omnämns som förutsättning för verket, uppvägs av de olika särintressen som formuleras i mer eller mindre litterära former. Kaos kan bejakas – eftersom det garanterar ämnets fortlevnad. Mångfalden av litteraturer alstrar också nödvändigheten av nya teoretiska perspektiv – vilka i sin tur kommer att specificera nya typer av litteraturer.

Man antyder också att det var enklare förr: "Ännu våra närmaste föregångare hade en enklare arbetssituation: de forskade och skrev med gammalmästerlig självklarhet, och för dem var 'litteratur' knappast ett problematiskt begrepp."²⁵ Något ligger det naturligtvis i detta, men man kan notera att det litteraturbegrepp som låg till grund för tidigare historieskrivningar förändrats radikalt fram mot sekelskiftet 1900. Och Schüeck betonade redan i sin tredje, omarbetade utgåva av *Illustrerad svensk litteraturhistoria* från 1926 som en förutsättning för sin historieskrivning att litteratur "förutsätter icke ens det skrivna ordet", och ur samtiden nämner han exempel som film, radio, teatrar, föreläsningar: man kan, skriver han, "föreställa sig en ganska bildad person, som aldrig läser en bok eller en tidning, men som i alla fall tämligen följer med sin tids idéströmningar".²⁶ Också där "litteratur" inte finns, behövs – det visar Schüecks praktik – en litteraturvetare.

Vilket är då uppdraget? För Carl Julius Lenström hade kring 1840 estetiken eller "vetenskapen om det sköna" en "hög bestämmelse" vilken bestod i att göra oss "bekanta med bildningens blomma, det sköna".²⁷ För Schüeck är bildningen av självklart värde, och hans litteraturhistoria är lika självklart av nationellt värde, Schüecks vetenskapliga ideal var att skriva "folkets kulturutveckling, som litteraturhistorikern har att avläsa i litteraturens utveckling",²⁸ och därför utreder han framväxten av de nordiska folklynnena och svenskarnas härstamning. Om litteraturhistorien hos Schüeck är en regulativ vetenskap, så är det som regleras i hög grad fortfarande innebörden i en nationell identitet – "hans insats är lika mycket medveten nationell uppfostran i enlighet med tidens utvecklingsideologi som vetenskapligt pionjärbete", som Tomas Forser beskrivit Schüecks verk.²⁹ Men också själva litteraturen regleras, vilket tydliggörs i Karl Warburgs porträtt av Strindberg, där han dömer Strindberg till att tjäna den biografiska forskningen som underlag eftersom Strindberg som författare bara gav uttryck åt sitt uppslitande liv, men inte åt några idéer.³⁰ Någon pluralism behöver Schüeck och Warburg inte hylla, man skrev hela verket på två personer och värdet av litteraturen var oomtvisteligt. Så är situationen uppenbarligen inte för Lönnroth och Delblanc, och den hade heller inte varit det tidigare.

Carl Julius Lenström utger kring 1840 flera litteraturhistorier. Där finns intensi-

TEORINS DELNING

va försvarstal för konsterna, vilka nödvändiggörs av att konsten är utsatt för kritik. Konsten är en lyx, det sköna är ett sken, konsten tillhör enbart känslans och fantasins område, smak är subjektiv, och inga allmängiltiga begrepp kan appliceras på konstens område – så sammanfattar Lenström kritiken av konsten. För de kritiska framstod konsten alltså som ett subjektivt kaos, men Lenström visste att ingripa:

Konsten är ingen lux, när den bevisat sig vara en nödvändig länk i ideens utveckling från dess lägsta punkt till dess högsta. Den är således ganska nödvändig. Den måste göra mig sedligt bättre, frommare, tankerikare, emedan dessa potenser sammanhänga; den måste stärka, inte förvekliga, själen; den måste föra oss till Gud, ej från Gud, ty Gud är till i skapelsen och menliga handlingar, ej mindre än i människans tanke. [...] Det skönas idee är liksom all idé tanke och vara, såsom i sin mån identiska. Det yttre varat i skenet är ett nödvändigt uttryck af ideens vara. Skenet i och för sig är icke skönt, det blir det först genom ideens skapande kraft. Det väsentliga af konsten, ideen, hör till vetenskapen, alltså äfven dess nödvändiga följd, skenet. [...] det ges ingen företeelse inom anden, eller det lägre medverandets värld, som ej kan och bör bli föremål för Begreppet; alltså äfven fantasiens verksamhet, det subjectiva ej mindre än det objectiva af konsten. Att smaken är subjectiv är ett gammalt förmenande; om också detta till en del skulle vara sannt, så innebor just deri uppmaningen till Begreppet att sträfva att göra den objectiv, ty Begreppet är frälsaren från alla subjectiva hugskott.³¹

Poängen med detta är inte Lenströms epigonhegelianism som sådan, utan den självklarhet med vilken han bedriver vad jag vill kalla en identitetspolitik: i den mån allt blir föremål för Begreppet, för Teorin, blir Allt till Ett. Dess kategorier, som det sedligt goda och det fromma, är kanske förlegade eller uttrycks idag bara annorlunda. Men teorins uppgift är att föra samman, att göra identiskt: teorin används för att lägga under sig den kaotiska verkligheten.

I Lenströms vision av Begreppet har teorin fortfarande en kontakt kvar med ordets etymologiska ursprung, Lenström vill kontempera världen, skåda Anden. Men denna passiva kontemperation övergår i en aktiv uppfostran där den unge läsaren inövas i det sedliga livet och lär sig att *underkasta* sig Anden, vilken nog i sista hand skall utläsas som fäderneslandet. Och i Lenströms identitetspolitik ingår också en reflektion över pluralismen: estetiken är "ett ämne, som af hvarje tänkare vanligen blott ses ifrån en sida, och hvars utredning derföre, bristfällig och otillfredställande hos en föregående, fortgår till allt större mångsidighet och klarhet."³² Mångsidighet har alltså ett värde i denna totaliserande vision, och i en annan av sina böcker fastslår han att den "kronologiska, vetenskapliga, biografiska och bibliografiska methoden skall således här förenas."³³ I identitetspolitiken ingår alltså en vetenskaplig förening inte helt olik den pluralism vi numera hyllar.

Det jag vill föreslå, efter denna alltför hastiga utflykt till Schück och Warburg och till Lenström, är att vår litteraturvetenskap till en del bygger på en hävdvunnen tradition av identitetspolitik, vilken inte tillåter motsättningar. Hyllningen av

den teoretiska pluralismen i moderna handböcker är ett förbud riktat mot teoretiska motsättningar. Och att litteraturvetenskapen till en annan del bygger på en regleringspolitik riktad mot litteraturen, vilken aktualiseras vid slutet av artonhundratalet: litteraturvetenskapen har att hålla ordning på litteraturerna, snarare än skåda den enda litteraturens väsen. Idag har den politiken försvårats genom den explosiva teoretiska utvecklingen, men också av litteraturens egna förvandlingar. Men möjligen är det just därför regleringsaspekten av ämnet blir så viktig och den egenskap hos det som kommer att legitimera dess ställning inom utbildningsindustrin.

Det svar ämnet eller, som det ju faktiskt också heter, *disciplinen* litteraturvetenskap ger på teoretiseringens utveckling är fetiseringen och tuktrandet av teorin – ”disciplin” är ett komplext ord som enligt *SAOB* bland sina betydelser inrymmer såväl ”uppfostran” och ”tukt och ordning” och ”lydnad” som den knutpiska med vilken den troende en gång i tiden gisslade sig själv. (Det förmodligen bästa exemplet på denna disciplinering är intertextbegreppets resa från det öppna, dialogiska begreppet i Bachtins och Kristevas grundläggning av det som ett sätt att undersöka litteraturens specifika existensvillkor, till det rationella verktyg för komparation det idag utgör i samtida litteraturvetenskap.) Teorin används till att utveckla och framtvinga en hermeneutisk gemenskap, vilken ämnesmässigt grundläggs i kurser och handböcker som de jag tidigare anfört – på avhandlingsnivån kan gemenskapen benämnas med namnen Ricoeur, Genette, Riffaterre, Bachtin, obligatoriska inslag i snart sagt varje avhandling med anspråk på att vara en modern läsning.³⁴ All teori är ju lika mycket värd, inga djupgående motsättningar finns – alla samlas i en gemenskap kring hur *läsning* går till i ett vetenskapligt sammanhang. Hermeneutiken låter sig delas, eftersom dess postulat om tolkningens oändlighet legitimerar disciplinens fortbestånd som akademiskt ämne.

Det jag vill plädera för är en teori som förmår klyva identiteten hos denna framtvungade gemenskap.

Etymologin lär oss att teorin har en historia av sådan klyvning, nämligen i form av ordsammanställningen ”kritisk teori” – kritik har en rot i det grekiska *krino*, ”att dela”. Nu är självklart en hel del av den teori som anförs också på grundnivån av i någon mening ”kritisk” karaktär – och med kritisk teori avser jag just nu inte enbart Frankfurtskolan. Men i den form som den förmedlas till studenterna förlorar också denna sin delande och klyvande funktion. – Noterbart är också att en annan översättningspraxis än antologiseringens knappast är någon garanti för ett annat teoretiskt arbete: exemplet Bachtin tydliggör detta.

Förutsättningen, åtminstone den teoretiska förutsättningen, för att teorin skall kunna bevara sin kritiska potential är att den tillåts rikta sig mot den verksamhet i vilken den ingår. Men i ingen av de handböcker jag anfört här sker detta: i ingen av dem finns en diskussion om litteraturvetenskapen och vilken typ av läspraktiker

den konstruerar och distribuerar, i ingen av dem finns en problematisering av läsandet som praktik. Läsning tas för given, den sker förmodligen av individuell lust. Men styrs läsning verkligen av läsaren, eller är den en kulturellt determinerad och samhälleligt reglerad praktik? "Teorins" och "metodens" ställning i ämnet tyder ju på att det man låtsas ta för givet i själva verket är något som systematiskt lärs ut, och som är något alla ämnets företrädare är överens om i den hermeneutiska gemenskapen.

Mångfalden av teoretiska perspektiv, rikedomerna på olikartade frågeställningar är av godo i den mån den antyder att någonting viktigt står på spel i valet av perspektiv. Ansvällningen av fetischerad teori i de former jag här diskuterat bildar däremot en propp i det kritiska blodomloppet. Men jag misstänker att den enda medicin som kan lösa proppen är en förnyad teoretisering. Men denna måste då villkoras: jag vill hävda att bara om teorin är samhällelig kommer den att förmå att dela – i betydelsen *klyva* – sitt ämne och sin publik.

Oavsett om litteraturvetenskapen vill vara en kontemplation över bildningens blomma, eller en analys av folkets utvecklingshistoria, eller en demokratis förmedlande vetenskap – så vill den uppenbarligen inte vara en kritisk vetenskap. Därför respekterar den heller inte teorin, utan påtvingar den praxis, gör den teoretiska reflektionen till en antologiserad metod för studenter att tillämpa. Alternativet är en kritisk teori, vars helhetlighet formuleras som en immanent kritik av också ämnet och institutionen litteraturvetenskap. Redan tidigt identifierar Adorno vad han kallar en "kris för det filosofiska totalitetsanspråket": "Det som idag utger sig för att vara filosofin, tjänar icke till annat än att dölja verkligheten och föreviga dess samtida tillstånd."³⁵ Sådan är också, vill jag hävda, teorins funktion i vårt ämne: vi använder den till att föreviga institutionen. När Adorno talar om "totalitetsanspråk" avsåg han förmodligen hermeneutiken, och att denna verkligen företräder sådana anspråk klargörs i Anders Palms introduktion av tolkningens praktik: "Att förstå litteratur förutsätter tolkning. Bara den dikt som är tolkad är förstådd."³⁶

Teorins uppgift är att klyva sådana förstående gemenskaper. Den kommer aldrig att kunna göra det bara genom att finnas till – den måste ingå i praxis men utan att påtvingas en praktik. Teorin, om den tillåts vara teori, är i sig själv en praktik och tänkandet, som Adorno säger, "ett görande".³⁷ Den dialektiska relationen mellan teori och praktik kan inte upprätthållas genom modelltänkandet: med modellen som dess materiella existensform blir teorin maktlös och praktiken godtycklig. Applicerbar teori är teori påtvingad en praktik som den är främmande för och borde avhålla sig från. Den måste formuleras som en immanent kritik: som en "upplysning av upplysningen", för att tala Frankfurter-mål, eller som en "rationell kritik av rationalismen", för att tala med Foucault.³⁸

Översatt till den lilla värld som här är föremål för vår uppmärksamhet innebär det att litteraturvetenskapen kan förstå sig själv bara i en kritik av sig själv. Litteraturvetenskapen är den falska helhet, den identitet, vilken teorin har till uppgift att dela. Teori skall inte frälsa oss, men tvinga oss att tänka också över oss själva. Teorin skall försvåra, inte förenkla, läsningen. Då ges också en möjlighet för litteraturvetenskapen att undersöka vilket uppdrag ämnet idag har och vilket det självt kan formulera åt sig.

Noter

- 1 Michel Foucault, *Vetandets arkeologi* (övers. C. G. Bjurström, Staffanstorps 1972), s. 12.
- 2 *Ibid.*, s. 147 och 148.
- 3 Mikael van Reis, *Det slutna rummet. Sex kapitel om Lars Noréns författarskap 1963–1983* (Stockholm/Stehag 1997), s. 21.
- 4 Jag vill betona att just Stockholm är ointressant i sig, mitt resonemang är principiellt. Jag vill också tillägga att jag själv utarbetat kurser som de jag här nämner, mitt resonemang inrymmer alltså en självkritik. Och, jo, jag är medveten om att kurslistor är en sak, undervisningen i salen en annan. Men om inte annat så ger kanske mitt följande resonemang en aning om vad den undervisande läraren har att hantera?
- 5 Citerat ur "Kursbeskrivning för studenter i litteraturvetenskap ht 2002", stencil, Stockholms universitet.
- 6 Citerat ur kurslistan i "Litteraturvetenskaplig teori och metod" för C-nivå, Stockholms universitet.
- 7 Theodor W. Adorno, "Marginalia to Theory and Praxis", i *Critical Models. Interventions and Catchwords* (tr. Henry Pickford, New York 1998), s. 264.
- 8 Carl Julius Lenström, *Sveriges Litteratur- och Konst-Historia* (Uppsala 1841), s. 66. – Ett porträtt av Lenström finns i Gustaf Fredén, *Svenska vitterhetens huvudtecknare* (Stockholm 1956), s. 22–26.
- 9 Se van Reis, *Den svindlande texten. Åtta röster om poesianalys* (Stockholm/Stehag 1992), och C. Entzenberg och C. Hansson, *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion 1–2* (Lund 1992).
- 10 Jfr. Anders Johanssons iakttagelse av hur litteraturvetenskapen tenderar att göra klassikerna till en "andra natur" genom den monopolställning antologin *Litteraturens klassiker* har i undervisningen – "Litteraturhistorien som natur", *TfL* nr 2, 2001, s. 84–85.
- 11 Just när jag skriver detta kommer den utmärkta tidskriften *Glänta* med ett nytt nummer. En av de medverkande där presenteras som, bland annat, "teoretiker".
- 12 Marknadssituationen exemplifieras just nu av skivutbildningarnas – det som en gång i tiden kallades "skapande svenska" – återkomst på universiteten, och hur de nischats för att säkra olika marknadssegment åt sig: litteraturkritik, kulturjournalistik, populärvetenskap, skönlitterärt skapande.
- 13 Staffan Bergsten (red.), *Litteraturvetenskap – en inledning* (Lund 1998), s. 17.
- 14 Det ingick uppenbarligen i ämnets självförståelse fortfarande vid denna tid att litteraturvetenskaplig forskning sköttes av män. Och naturligtvis var det i hög grad så, om än inte helt och hållet – men därför behöver exempelvis Carl Fehrman aldrig problematisera undertiteln till sin bok *Forsk-*

TEORINS DELNING

- ning i förvandling. *Män och metoder i svensk litteraturvetenskap* (Stockholm 1972).
- 15 Erland Lagerroth, "Närstudium, funktionsanalys, tolkning", i Lars Gustafsson (red.), *Forskningsfält och metoder inom litteraturvetenskapen* (2a omarb. uppl., Stockholm 1974), s. 79.
 - 16 Citaten ur Lagerroth, s. 86, 88 och 86.
 - 17 Anders Palm, "Att tolka texten", i Bergsten, s. 155.
 - 18 Bertil Romberg, *Att läsa epik* (Lund 1972), s. 40.
 - 19 Ibid., s. 41.
 - 20 Claes-Göran Holmberg, Anders Ohlsson, *Epikanalys. En introduktion* (Lund 1999), s. 104.
 - 21 Se Paul de Man, "The Resistance to Theory", i *The Resistance to Theory* (Manchester 1986), s. 3–20.
 - 22 Fehrman, s. 25ff.
 - 23 Se Carl Fehrman, *Litteraturhistorien i Europaperspektiv. Från komparatism till kanon* (Lund 1999).
 - 24 Därav också den entusiasm med vilken *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* mottagits institutionellt: den är en utmärkt återförsäkring av ämnet litteraturvetenskap.
 - 25 Citaten ur *Den svenska litteraturen I* (Stockholm 1987) s. 9–14.
 - 26 Schück, *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (3e, omarbet. uppl., Stockholm 1926), s. 3.
 - 27 Lenström, *Försök till Lärobok i Ästhetiken* (Stockholm 1836), s. 5.
 - 28 Cit. eft. Fehrman, s. 30.
 - 29 Tomas Forser, "En helig och allmänlig kyrka...", i *Humaniora på undantag. Humanistiska forskningstraditioner i Sverige* (red. T. Forser, Stockholm 1978), s. 133.
 - 30 Se min *Jag blir galen. Strindberg, vansinnet och vetenskapen* (Stockholm/Stehag 2002), kap. 5.
 - 31 Lenström, *Konst-teoriernas historia* (Uppsala 1839), s. 23f.
 - 32 Ibid., s. 3.
 - 33 Lenström, *Sveriges Litteratur- och Konsthistoria* (Uppsala 1841), s. 2.
 - 34 Dessa namn återfinns exempelvis i min egen avhandling, *I det lysande mörkeret. En läsning av Birgitta Trotziqs De utsatta* (Stockholm 1988).
 - 35 Adorno, "Die Aktualität der Philosophie" [1931], *Gesammelte Schriften*, Bd I (Frankfurt am Main 1973), s. 325.
 - 36 Palm, s. 158.
 - 37 Adorno, "Marginalia to Theory and Praxis", s. 261.
 - 38 Se intervjun "Structuralisme et poststructuralisme" i Foucault, *Dits et écrits II 1976–1988* (Paris 2001), s. 1250–1276, där Foucault bland annat redogör för sin syn på Frankfurtskolan.

Teori og marked

Tegnér dolde aldrig sitt förakt för teori.

Horace Engdahl, *Den romantiska texten*

I

I 1948 udkom Edgar Stanley Hymans studie i den moderne litteraturkritiks metoder, *The Armed Vision*. Hyman sagde, at han i stedet for *modern criticism* kunne have sagt *scientific*,¹ for det ny ved kritikken var, at den var et organiseret forsøg på ved hjælp af ikke-litterære teknikker at opnå indsigt i litteratur. De moderne kritikere var for Hyman følgende: Yvor Winters, T. S. Eliot, Van Wyck Brooks, Constance Rourke, Maud Bodkin, Caroline Spurgeon, R. P. Blackmur, William Empson, I. A. Richards, Kenneth Burke. Tre kvinder, bemærker vi, og ingen filosoffer, hvis vi undtager Richards. Ene engelsktalende. Stort set er de alle glemte.

Min første teoribog var Wellek og Warrens *Theory of Literature* (1949). 'Den skal være jeres bibel', sagde vores professor. Den skelnede mellem teori og kritik. Teori var den overordnede term og handlede om principper og kategorier. Teori var universel. Kritik var studiet af enkeltværker. Wellek og Warren præciserede, hvori det videnskabelige ved litteraturteori bestod ved at knytte an til nykantianske – især Heinrich Rickerts – opdelinger af videnskaben i natur- og kulturvidenskaber eller i nomotetisk-generaliserende og idiografisk-individualiserende.

Bogen var lidt af et paradoks i den institutionelle kontekst, som jeg var i, for den var et opgør med ideen om nationallitteratur,² og jeg var netop startet på et nationalfilologisk fag: Engelsk.

Min næste bibel var Northrop Fries *Anatomy of Criticism*. Den var trods titlen ikke *criticism*, men teori. Fries eget titelforslag var "Structural Poetics",³ men det ville forlaget ikke acceptere. Bogen blev mødt med voldsom kritik fra folk som Mike Abrams og Frank Kermode.⁴ Enkeltværket forsvandt fra Fries univers, sagde de. Bogen var også en kritik af *criticism* som *evaluation*. Den byggede ikke længere på forskellen mellem, hvad Wellek og Warren kaldte "generalizing and individualizing methods."⁵ Den generaliserede og kategoriserede kun.

Frye var canadier. Han gjorde noget, der ville være utænkeligt, tror jeg, i Skandinavien i slutningen af 50'erne. Tænk på at den svenske⁶ af alle forfattere, Lars Ahlins *Natt i marknadstältet*, udkom samme år som *Anatomy of Criticism*. Hvorfor denne sammenligning? Fordi Frye ikke et eneste sted nævner sig eget lands litteratur. Ikke et canadisk eksempel. Bogen var blottet for det nationale og dermed for det lokale og partikulære. Jeg gætter, at en skandinavisk litteraturkritiker på samme tid ville bruge masser af nationale eksempler, så jeg kommer ikke med et eksempel.

Northrop Frye og Roman Jakobson var i slutningen af 50'erne ude i samme ærinde. *Criticism* skulle ændres til poetik, poetik skulle være videnskab, og æstetikken skulle væk. Jakobson lavede *structuralist poetics*. Poetik og teori handlede nu om at subsumere enkelttilfældet under en almen regel; det som hedder en *Urteil*; den bestemmende dømmekraft. Igen: Strukturalismen var universalistisk; den poetiske funktion ikke bundet til noget bestemt – nationalt – sprog.

2

Ved 60'ernes begyndelse var *criticism* altså blevet til teori, videnskab eller poetik i al fald i USA og Canada og inden for litteraturvidenskabens avantgarde. Forholdet mellem nationalitet og litteratur var udvisket – allerede nykritikken havde løsrevet litteraturen fra *ethnos*, fordi nykritikken skulle bruges som litteraturpædagogik i det pluralistiske samfund, som USA var. Litteratur var for læseren som *demos* ikke som *ethnos*. Mange havde dog en mistanke om, at en universel litteratur uden historie var den engelske, og i USA og Canada lurede etniciteten og feminismen. I begyndelsen af 60'erne var det slut. Litteratur blev etnisk. I USA: Southern studies, Jewish, Black, Women's, Asian-American, Chicano, Queer osv.

I 1960 etablerede Hans-Georg Gadamer modsætningen mellem sandhed og metode og mellem en moderne opfattelse af teori som et "Konstruktionsmittel,"⁷ som man bygger, i modsætning til *theoria* som det højeste mål for det menneskelige. Her var modsætningen mellem de to kulturer, som Wellek og Warren oprettholdt, ophævet, og W. Dilthey afskrevet, for hermeneutik skulle slet ikke være videnskab. Hermeneutikken var et alternativ til teori i moderne forstand, men ikke i klassisk, hvor *theoros* betød en festdeltager.⁸ Så Gadamer kunne skrive en *Lob der Theorie*. Også hermeneutikken gjorde krav på universalitet, skønt den var europæisk eller, som vi senere lærte at sige det, 'eurocentrisk' og i en vis forstand endog tysk. Men den var ikke længere en metode til at læse litteratur med. Den filosofiske hermeneutik var enden på den litterære hermeneutik; hermeneutikken havde en tendens til at ophæve alt i sig: æstetikken og retorikken gik begge op i hermeneutik.

I min lille historie kom Wellek og Warren først, derefter gik jeg til Frye og dernæst Jakobson. Men i 1970 mødte jeg teorien hos Derrida. Teorien var nu fransk.

Det år udkom Derridas *Om grammatologi* på dansk. Tre år senere var jeg i USA. Jeg skulle have læst Ezra Pound, men jeg kom for sent. Nu gik de mest progressive rundt med en blå bog i lommen: Paul de Mans *Blindness and Insight*. Den handlede bl.a. om, at det generelle aldrig kunne bringes i overensstemmelse med det individuelle; sådan som det havde været muligt for Wellek og Warren. Her lærte jeg, at litteraturen selv var dekonstruktiv, og at teori og dekonstruktion var det samme. Andre gik rundt med en anden blå og lidt ældre bog; Gadammers *Wahrheit und Methode*, som endda blev nævnt i den første blå bog.

Den person, som begejstret fortalte mig om Paul de Man, hed Walter B. Michaels. Han blev mange år senere berømt for sit opgør med både Gadammers hermeneutik og Paul de Mans dekonstruktion i bogen *Against Theory*, der blev et slags manifest for neopragmatismen. Walter Michaels og Stanley Fish var og er endnu kollegaer. Og jeg fulgte trop og lavede introduktioner til dem begge. Teori var for Fish noget, man beskæftigede sig med for sin egen skyld, da det ikke havde nogen indflydelse på praksis. På det universitet, hvor jeg gik i USA, var Jürgen Habermas gæsteprofessor. Jeg husker bedst hans vrede udfald mod hermeneutik, fransk teori og især Althussers teoretiske praksis.

3

Da jeg vendte hjem til Danmark var Habermas og offentlighedsteori det helt store sammen med kapitallogik, men også lidt formalisme, semiotik og strukturalisme. Jeg kom til at undervise i tekstteori og senere i videnskabsteori. Begge betegnelser er nu forsvundet. I videnskabsteori brugte jeg bl.a. Quentin Skinners *The Return of Grand Theory in the Human Sciences* fra 1985.⁹ Den vil jeg godt opholde mig ved som diagnose af situationen i midten af 80'erne.

Den indeholdt en række introduktioner til de førende teoretikere inden for humanvidenskaberne på det tidspunkt. 17 år siden er det. Her er listen og vi bemærker forskellen til Hymans: Althusser, Annales-historikerne, Derrida, Foucault, Gadamer, Habermas, Kuhn, Lévi-Strauss og Rawls. Hvis vi ser bort fra Althusser og måske Annales-skolen, betragter vi vel endnu resten som store teoretikere. Men de er blevet historie. 'Grand theory' var Kuhns paradigmer, Althussers *problématiques* og Foucaults diskurser og regimer, men hvad mentes med 'return' i 1985? Hvor havde teorien været?

Quentin Skinner nævner sociologen C. Wright Mills' *The Sociological Imagination* fra 1959, som den der fik teorien til at forsvinde.¹⁰ For Mills var 'grand theory' identisk med Talcott Parsons sociologi. Og den gjorde han op med. Mills' bog er interessant af en lokal grund. Baggrunden for bogen var faktisk forelæsninger, som Mills holdt i København. Og det er i den samme bog, Mills taler om, at vi befinder os i en postmoderne periode. Skinner gør rigtigt opmærksom på, at Mills ikke

angreb teorien ud fra et videnskabeligt synspunkt, men med begrebet *imagination*. Mills var af den opfattelse, at digtningen ikke var en adækvat beskrivelse af det moderne, det var derimod sociologien som en kunstform. Mills så den som et alternativ til Samuel Beckett. Hvor litteraturkritikken i 50'erne forsøgte at blive videnskab, ville sociologien være kunst. *Science* og *imagination* havde byttet plads.

Lad os springe frem til John Guillorys opgør med teorien i *Cultural Capital* fra 1993. Også han har en liste: Derrida, Foucault, Lacan, Lyotard, Kristeva, eller Nietzsche, Freud, Saussure og Heidegger. Guillory kritiserer ikke de enkelte teoretikere, men selve ideen om en liste, for listens funktion er den samme som den litterære kanons, den skal neutralisere forskellene. Lister homogeniserer, siger han. Eller de generaliserer. Det singulære eller forskellen forsvinder.

Jean-Michel Rabaté har i sit forsvar for teori: *The Future of Theory* fra 2002 to lister: En med de gamle store teoretikere og en mindre med de ny. Hvem er overlevet? Rabaté's første liste indeholder dem, som han har undervist i under rubrikken 'Theory', der hos Rabaté altid staves med stort T: Lacan-Kristeva; Benjamin-Adorno; Bakhtin-Barthes; Heidegger-Derrida; Foucault-Deleuze; Blanchot-De Man; Eagleton-Zizek; Lévinas-Irigaray; Jameson-Bourdieu; Spivak-Said. Den minder lidt om Skinners. Bourdieu er med. Det samme er Deleuze og postkolonialismen.

Dernæst forsøger Rabaté sig med en fremtidsliste. Den kommer her: Giorgio Agamben, Alain Badiou, Hans Blumenberg, Jean-Luc Nancy, Dorothea Olkowsky, Arkady Plotinsky, Peter Sloterdijk.¹¹ Jeg lader listen stå uden anden kommentar end den, at Gilles Deleuze synes at holde stand – han har mindst tre elever med.

4

C. Wright Mills mente, som omtalt, at sociologien var en mere adækvat beskrivelse af det moderne end litteraturen. Minder det ikke lidt om i dag? Skal vi diskutere teori gør vi det med en institutionens sociologi. Skal vi sige noget om modernitet, globalisering, etnicitet, politik eller lignende, går vi til Ulrich Beck, Zygmunt Bauman, Manuel Castells eller Anthony Giddens og ikke til samtidsromanen. Der er sket et skifte fra teori til politik. Fra fantasi til sociologi. Beck kaldes en *Moderniseringspoet*.

The New York Times udnævnte sidste år Michael Hardt og Antonio Negris *Empire* til den ny teori eller afløseren for teorien.¹² Det akademiske marked var træt af Derrida og Lacan; der skulle noget nyt til. *Empire* er et stykke vensterradikal politisk filosofi og ikke litteraturteori. Den tager udgangspunkt i Spinoza, Marx og Deleuze. Den dyrker tidens modebegreber immanens, singularitet og multiplacitet. Den identificerer postmodernisme, postkolonialisme og fundamentalisme som retfærdige protestformer af samme slags: De første to er elitens og den sidste tabernes. Den er, som postkolonialismen, uhyre religionskritisk; den er 'secu-

lar criticism', som Edward Said kalder det. Hardt er professor i litteratur og Deleuze-ekspert, og Negri en italiensk filosof med dom for medvirken til terrorisme. Han er fængslet i Rom. *Empire* er kaldt det ny kommunistiske manifest.¹³

En af bogens hovedteser deler den med utallige politiske iagttagere: Nationsstaten er under afvikling. Den er en ydre fremtrædelsesform, hvis væsen eller indre allerede er globaliseret, som Ulrich Beck har udtalt. Den siger dermed det stik modsatte af, hvad Johan Ehrenberg gør i *Globaliseringsmyten*, der fastholder nationalstaten med en stærk offentlig sektor.

I Herman Rapaports kortlægning af dekonstruktionismens nedgang – *eclipse* – udnævnes en vending mod 'social studies' som den nyeste mode inden for litteraturvidenskaben, såfremt det ord giver mening. Rapaport forsvarer Derrida med, at han også er politisk.¹⁴

I dette forår var jeg opponert på en disputats om Chicano-litteratur; den anden bedømmer hedder Francisco Lomeli; en begavet og belæst litteraturkritiker, som jeg nævner, fordi han i sin undervisning i litteratur lægger vægt på, at de studerende skal deltage i *community work*. Teori skal være praksis eller aktivisme.

Denne binarisme eller modsætning mellem teori og aktivisme har den postkoloniale superstar Homi Bhabha erkendt og forsøger i essayet med den eksistentialistiske titel "The Commitment to Theory" at komme hinsides. Han forsvarer teori mod dem, som kalder det "Eurocentric theoreticism" og i en parentes kommer Bhabhas liste " (Derrideanism, Lacanianism, poststructuralism...)"¹⁵

Teori, videnskab og metode kom ind i litteraturteorien for at hæve den over det nationale, det partikulære og lokale, men den samme teori bliver nu anklaget for et være imperialistisk, partikulær og provinsiel. "Theory is white", som Joyce A. Joyce engang sagde. "Provincializing Europa" siger Dipesh Chakrabarty.¹⁶ Bhabha kommer hinsides binarismen mellem politisk aktivisme og teori ved at sige, at både den politiske pamflet, der skal organisere en strejke og den spekulative artikel om ideologiens teori, er diskurser, der producerer og ikke afspejler "their objects of reference".¹⁷ Konstruktivismen løser mange konflikter.

5

Professor i dansk litteratur Anne-Marie Mai nåede netop at udnævne 1990'erne til det 'formelle' gennembrud, men næppe var det sagt, før det var fortid. Det virkede som formalismens sidste krampetrækning. Og det skete i en bog, der dyrker Sainte-Beuves og Brandes' digterportræt altså den biografiske metode og i en bog, der fastholder et nationalt syn på litteraturen. Den hedder *Danske digtere i det tyvende århundrede*, og der er tale om nationalformalisme eller formalisme-light. Men kan vi tale om fremskridt eller tilbageskridt i litteraturteorien, sådan som jeg er på nippet til?

Er Göran Greiders *Arbeterklassens återkomst* retro-mode eller ej med sine citater fra Stig Sjödin og sin nostalgi og sit forsøg på at genoplive klasserne? Marxismen er ingenlunde forsvundet, snarere er den styrket efter 9–11. Han havde ikke grund til bekymring, som da han skrev digtet "Världen efter kommunismen".¹⁸

Göran Greider har fat i noget rigtigt; de intellektuelt mest vitale, siger han, bliver ikke forfattere som i 20'erne og 30'erne: "Dagens Eyvind Johnson är snarare doktorand i idéhistoria än romanförfattare."¹⁹ Det var lidt det Mills sagde i 50'erne. Det er det, jeg siger nu.

Peter Luthersson gør op med en al for Pär Lagerkvist-fikseret formalistisk og essentialistisk svensk modernismeforståelse og sætter et livsfilosofisk-vitalistisk og ikke litterært begreb om menneskelig drivkraft i stedet.²⁰ Er det mere progressivt end den danske lette formalisme? For nylig udtalte Bo Hakon Jørgensen til en avis: "Toneangivende litterater og kulturelledere har fået nok af egne og andres litteraturvidenskabsteorier og dekonstruktivisme". Dette skal ses på baggrund af, at der aldrig har været dekonstruktivisme i Danmark, og af at Bo Hakon Jørgensen tilhører den såkaldte 'Aage Henriksen-fløj',²¹ der uanfægtet af al teori har fastholdt den biografiske metode. Da biografien for tiden er den dominerende litteraturform på markedet, er de uden egen vilje kommet i overensstemmelse med samtiden. Realisme, marxisme, kulturradikalisme, biografi og ingen teori. Og frem for alt: Ingen post.

6

Jeg vil tage nogle eksempler, som udgør mulige fremtidsscenerier for litteraturvidenskaben. Wendy Steiner, John Guillory og – måske for svenskere både overraskende, upassende og skuffende – Göran Hägg. Ingen af dem kommer med nye teorier.

Wendy Steiner, professor i engelsk ved University of Pennsylvania, har opgivet litteraturvidenskaben til fordel for smagsdommens 'I like'. Der er tale om et forsvar for det æstetiske ganske som hos Harold Bloom. Da Wendy Steiner begyndte sin karriere, var hun overbevist om, at litteraturkritik (*criticism*) skulle være en videnskab. Hun knyttede an til forskellige former for formalisme: Semiotikken, strukturalismen og Unified Science. "I had little patience with historical or biographical approaches. When people advocated art appreciation, I snottily replied that you could not catch a physicist claiming he did his job because he liked light."²²

Det siger hun i *The Scandal of Pleasure* med undertitlen "Art in the Age of Fundamentalism". Og følger til: "It was naive, no doubt, to look to semiotics for a scientific paradigm of art. The result was a parody of academicism: endless essays coining terms, proliferating typologies, using art merely to justify or exemplify the emergent categories. I have given up being such a scientist. It has taken me a long time to

admit that the thrust of criticism is the 'I like' [...] To like, to find important, at this time and in such-and-such a situation: this is the essence of the critical act."

Vi er gået fra *grand theory* til *I like*, men også fra formalisme til fundamentalisme. Harold Bloom kæmper samme kamp for æstetikken som Wendy Steiner – er det en kamp mellem æstetik og religion, som vi kan se frem til? Billede versus billedstorm? Athen versus Jerusalem?

Sådan indleder Wendy Steiner sin bog: "We live in an odd historical moment. Who would have believed even twenty years ago that it would be necessary to defend aesthetic pleasure, to insist that art is different from life, to champion freedom of speech and thought."

The Scandal of Pleasure handler om bl.a. sagen om Paul de Man og om Salman Rushdie, men også om Andres Serranos *Piss Christ*; om Robert Mapplethorpes erotiske billeder af nøgne børn. Ifølge Wendy Steiner er vi altså vendt tilbage til en før-formalistisk fase. Om den nye, hvad hun kalder "content-oriented criticism" (hun nævner "Marxist, feminist, African-American, and postcolonialist"), siger hun: "These have, in fact, reconnected criticism to its preformalist days."

Det er det første fremtidsscenario for litteraturundervisningen. Kommer fremtidens modsætninger til at stå mellem politik og æstetik? Er vi vendt tilbage til før formalismen? Eller kan vi med et Third Space, som Bhabha taler om, "elude the politics of polarity"?

John Guillory har ophævet teorien og litteraturen i sociologien – Pierre Bourdieu. Guillorys synspunkt på kanondebatten er, at den ikke handlede om, hvilken litteratur der skulle læses, men om der i det hele taget skulle læses litteratur inden for uddannelsessystemet. Også han afslutter sin bog med en uudgrundelig bekendelse til et æstetisk *game*, nu hvor kulturel kapital er den eneste kapital. Det er det andet scenario: Kommer fremtidens modsætninger til at stå mellem sociologi og teori og litteratur – lidt som i 50'erne og 70'erne?

Og endelig Göran Hägg der også har taget konsekvensen af den ny sociopolitiske situation og forsøger at finde ud af, hvordan litteraturen kan finde sig til rette i sine nye omgivelser – hinsides nationalstaten, på det globale marked og vel også i civilsamfundet, og som bekender sig til det subjektive. Han gør, så vidt jeg kan se, et forsøg på at genoplive 'the common reader'. Er det det tredje scenario: Litteraturen forlader skolesystemet – noget både Harold Bloom og Guillory forudser. De skriver elegier, men Hägg er optimist. Privatiseres litteraturen som så meget andet?

Guillory synes ligesom Bourdieu at mene, at nationsstaten endnu er intakt, men at "the social order", hvad det så end er, ikke har brug for litteratur som et distinktivt sprog beregnet for et kulturelt homogent borgerskab, fordi dette ganske enkelt er forsvundet og erstattet af en kulturel heterogen "New Class", som er fuldstændig integreret i massekulturen. Hans tese er, at den dekonstruktive diskurs ikke selv kan se betydningen af, hvad den gør i en institutionel kontekst. Men det kan Guillory

med sociologiens hjælp. Han kan oversætte den dekonstruktive analyses begreber og modsætninger til sociale eller institutionelle kategorier, hvorved han afmystificerer dem og kommer fri af dem. De svarer til eller er metaforer for bureaukrati og management. Ideen er Bourdieus og kan kort sammenfattes sådan: Teoriens og æstetikens struktur afspejler universitetets struktur. *Kritik der Urteilstkraft* skal forstås med *Streit der Fakultäten* som teori.

Men vi er med Wendy Steiner også tilbage til tiden før Frye og Jakobson. De afskaffede 'I like' – værdidommen – Jakobson med analysen af sloganet 'I like Ike'. Hun genindfører den. Hvordan passer det med litteraturens status på universitetet i en globaliseret verden og med en "nation state in decline"? Fint. Fremtidens universitet skal ikke danne de studerende med en fælles national dannelse, men humaniora og især litteraturstudierne bliver et frirum for den enkeltes selv-dannelse eller *Selbst-Kultur*. Og til den passer netop smagsdommens førebegrebslige 'I like'.

7

Göran Hägg er i *Den svenska litteraturhistorien* påvirket af kanondebatten, og bogen er et bidrag til den. Lina Sandell er f.eks. med i Häggs kanon. Og Häggs bog er i en vis forstand et udtryk for, at litteraturen allerede har forladt universitetet eller skolen og er vendt *tilbage* til det marked, hvor den moderne litteratur opstod. Häggs kanon er læsernes og ikke statens eller skolens. Hans fremtidsdiagnose er ofte optimistisk: "Tillväxten i publik, titlar och upplagor har slutligen också den effekten att litteraturhistorien bliver än mere godtycklig än tidigare [...] Vårt lands exceptionellt breda läsekrets räcker för att bära upp ett imponerande antal litterärt och kommersiellt framgångsrika författare."²³

Hägg er trods mange forskelle til metateoretikerne også retoriker. Retorikken var det nye ved Horace Engdahls analyser af Tegnér i 1986 i svensk grand theorys mesterstykke *Den romantiska teksten*. Og på det tidspunkt var det nyt at lave retoriske analyser.²⁴ Det er det ikke mere. Og hvis vi skulle afmystificere Engdahl med en ny sociologisk mystifikation fra Guillory ville det lyde: Med den retoriske analyse begyndte man at modellere intellektuelt arbejde efter "the technobureacratic labor of the new professional managerial class."²⁵ Var det det, som Engdahl, Melberg, Olsson, Lysell og Fioretos gjorde?

Hvis jeg skulle nævne den absolutte modpol til Hägg i svensk litteraturvidenskab nu, ville det være den eksilerede Arne Melberg. Melberg er teoretikeren par excellence, Hägg praktikereren. Melberg skriver teori som en tysk romantisk digter for os teoretikere, Hägg laver formalisme-light for folket som en Dr. Johnson. Men igen – retorikken har de til fælles. Er forskellen kun tilsyneladende og tidsbestemt? Hägg vil skrive litteraturhistorie med fokus på "berättarteknik och poetik". Han karakteriserer et sted svensk litteraturvidenskab sådan. Emnet er Tegnér: "Han

passade utmärkt för den speciellt svenska sorten av litteraturforskning – idéhistoria kryddad med erotik.²⁶ Sådan taler en formalist. Hägg er opmærksom på markedets betydning, hvad Melberg også var, før han blev teoretiker – jeg tænker på hans litteratursociologiske *Fördömda realister*. Stagnelius, siger Hägg, var typisk for en ny litteratursociologisk situation: Produktion i ensomhed for markedet. Markedet fik ikke øje på ham, medens han levede, men det udvalgte ham i "eftervärlden".²⁷ Alle de sære romantikere er produkter af de nye markedsf forhold, føjer han til. Han ser det, fordi han også selv er typisk for en ny litteratursociologisk situation, der ændrer blikket på fortidens litteratur, ganske ligesom teorien gjorde Engdahls og andres nylæsninger af romantiske tekster mulig. Markedet og ikke skolen – og det vil sige staten – skaber kanon og klassikere, hvorved klassikeren bliver en evergreen, der engang var bestseller.

Kort sagt: Hägg skriver om litteraturens liv og om læsningen af den uden for skolen eller det akademiske system, for i dette system lider den altid klassiker døden. Det ville være fristende at se en lige linje fra Paul de Mans teoretiske til Göran Häggs praktiske retorik. Engdahl udsendte i 1996 en lille smagfuld analyse af Stagnelius – stort set blottet for teori, og hvor idealet for kommentaren var, at den skulle forsvinde.²⁸ Også han har ændret stil. Hägg er dybt påvirket af formalisme, retorik, teori, kanondebat og receptionsæstetik. Han ville være utænkkelig uden den 'teori', som var før ham.

Jauss har ikke levet forgæves, for når Hägg skriver om Atterbom og Geijer, skriver han, at de er tomme navne i dag, fordi de ikke læses. Häggs litteraturhistorie har ladet sig provokere af Jauss' ide om en receptionsorienteret litteraturhistorie. Om de romantiske tekster, som teoretikerne læste, blev læst af nogen, interesserede os ikke. Vi havde endnu ikke recipieret receptionsæstetikken eller læst læserteori.

8

John Guillorys bog om kanondebatten, *Cultural Capital*, udkom før Harold Blooms *The Western Canon* og deler med den følgende ide: Litteraturstudiet vil i fremtiden spille en mindre og mindre vigtig rolle på universiteterne.²⁹ Bloom forudser, at dets rolle vil blive som den klassiske filologis – altså latin og græsk – og at den vil blive læst uden for universitetet. Guillorys pointe er, at theory forblev inden for litteraturkritikken som institution, og at den ikke førte til nogen tværfaglighed, sådan som den selv påstod. Litteraturkritikken inddrog blot flere tekster – især filosofiske. "Theory is last if not first literary theory".³⁰ Og det samme, siger han, er tilfældet med cultural studies, som dermed kun tilsyneladende har erstattet litterære studier. Universitetet og teorien har for Guillory været bestemt af en bestemt ting: de ydre sociale kræfter, "(as everyone also knows) the forces of the

markedet." Ved alle nu også det? Markedet og dets *forces* er en metafor, som Guillory mystificerer og gør almægtig. Han oversætter Paul de Mans lingvistiske determinisme til markedets, men det er at oversætte en metafor til eller med en anden. Det svarer til Paul de Mans definition af ideologi: At forveksle sproglige med naturlige kategorier.

Guillory har dog, så vidt jeg kan se, ret i, at litteraturen ikke er nødvendig som fælles referenceramme længere.

Hvad skal den så? Det har Hägg faktisk en meget spændende betragtning om: litteraturer bliver i fremtiden minoritetslitteraturer uden nationale majoritetslitteraturer. Vi er på vej mod en *mindre* litteratur med Internettet som *Weltlitteratur*, der nu hedder *world literature (written in English)*. Nykritikerne, Wellek og Warren, Frye og Jakobson drømte om en universel litteratur hævet over det nationale, det partikulære og lokale. Fremtidens litteratur synes at blive en, der kommer til at eksistere både *under* det nationale og det lokale og *oven over* det universelle, nemlig på det globale plan. Aller længst nede – under det lokale og regionale – opstår nu også en individualiseret litteratur, nemlig den litteratur enhver kan producere som personlig home page, der er med til at skabe det, der hedder *Gesamtkunstwerk Ich*. Denne ny kunst har endnu ikke – mig bekendt – funderet sin tilsvarende litteraturteori eller sin placering i det litterære landskab. Hvordan ser en litteraturteori ud, der hverken er universalistisk eller partikularistisk (national)? Her kan Ulrich Becks ide om en 'kontekstuel universalisme' måske hjælpe. Han ser den som alternativ til den 'universelle kontekstualisme', dvs. den konservative eller progressive ide om, at alt kun kan forstås i en ganske bestemt, konkret, situationel kontekst. Den kontekstuelle universalisme anerkender eksistensen af mange universalismer, og dermed mange universelle litteraturer, men det gælder ikke om at forstå disse andre, derimod om kreativt at misforstå dem. Dermed opstår nye ideer. T.S. Eliot havde faktisk samme ide i sin tid.

Svensk litteratur vil bestå, siger Hägg. Klassikere vil opstå, fortsætter han, men ikke på den måde som kulturlivet vil det eller venter det. "Som altid". Det samme kan vi sige om dansk litteratur. Men hvordan vil de nationale litteraturer bestå eller fortsætte?

Hvordan vil integrationen i Europa påvirke litteraturen? Litteraturen vil blive brugt til at udvikle en svensk *egenart* med, siger han, og så kommer det: "ungefår som den svenska minoriteten i Finland och islänningarna under danskt välde alltid gjort. Närbkontakt med främlingar har tyvärr inte alltid medfört djupare förståelse folken emellan. Men den har alltid utvecklat förståelse för den egna kulturella särarten."³¹ Litteraturen regionaliseres. Dansk litteratur bliver som grønlandsk; norsk som samisk. Det vil i samme bevægelse marginalisere undervisningen i dansk og svensk litteratur.

Den retoriske analyse eller opfattelsen af litteratur som retorik knyttede igen

forbindelsen tilbage til dengang, litteraturen i moderne forstand opstod sammen med markedet, ytringsfriheden og demokratiet. Og det er, som om vi er fremme ved eller tilbage i det 18. århundrede, idet den kosmopolitiske postnationale epoke, vi går ind i, ligner den prænationale. Altså en ny postmoderne oplysningstid med universelle menneskerettigheder og et utal af mindre regionale litteraturer.

Hvad er P. O. Enquists *Livläkarens besök* andet end en oplysningstekst, der vil gavne og fornøje? Retorik, oplysning, realisme, biografi, demokrati, marked – det passer godt sammen, og det er uromantisk.

Det var i det 18. århundrede, at biografien opstod som reklame for forfatterne. Det var dengang mæcenatet – eller i Sverige Gudsstaten – ophørte, og forfatterne måtte klare sig selv. De blev en overgang igen nyttige i nationalstatens skoler for at skabe en fælles identitet og i velfærdsstaten for at vise, at god litteratur ikke kunne frembringes af markedet, men begge disse statsformer er under afvikling, og litteraturen er tilbage i de rum, den opstod i – markedets og civilsamfundets. Sverige er på det punkt længere end Danmark; Sverige er, som Jonathan Friedman har udtalt til en dansk avis, i dag en ren territorialstat og ikke længere en nationalstat. Overgangen har været lettere for Sverige på grund af mindet om stormagtstiden og fordi, som det blev sagt i en bog om Geijer, Sverige ikke kom med på nationalitetsideen. Det betyder også, som Hägg fremfører, at fremtidens svenske litteratur blot vil være litteratur skrevet på svensk. En ren *sproglig* bestemmelse. Det vil derfor ikke give mening, at integrere indvandrere ved at tvinge dem til at læse Tegnér, Bellman eller Ahlin, men i Danmark synes vi stadig tamilerne bør læse Grundtvig, Kierkegaard og Ribbjerg. Må jeg indskyde, at de første vi dansk-norske koloniserede var tamiler.³²

Hvad bliver så fremtiden for 'teorien' i litteraturvidenskaben og undervisningen?

- Den vil miste status som kanon og som socialiserings- og initieringsmiddel. Den vil blive studeret som historie.
- Teori bliver til teorihistorie. Vi vil fortælle, at sådan sagde de engang noget om forfatterens død i Paris i 1968. Engang var der i USA modstand mod teori. Nogen mente, at litteratur var dekonstruktiv. Osv.
- Rabaté havde en liste over fremtidens teoretikere. Det fremgik af den, at Gilles Deleuze holder skansen. Det viser sig også i forbindelse med *Empire*. Fremtidens litteraturundervisning politiseres; der vil ske en 'social turn' ligesom i USA.
- Formalismen vil fortsætte som kognitiv semantik med fokus på metafoeren.

TEORI OG MARKED

- Den biografiske metode er stærkt på vej tilbage til litteraturforskningen og dermed også i undervisningen og i takt med, at den får mere plads, vil tekstanalyse som teknik og praksis miste betydning og dermed tekstteori. Den nye biografisme vil gå tæt på digteres privatliv og ikke mindst seksualliv. Det er tilfældet med nyere T.S. Eliot-forskning.
- Man skulle i sin tid analysere for at finde frem til, hvad der havde kvalitet (ny kritik). Men i dag behøver smagsdommen ikke støtte sig på tekstanalyse, fordi ingen alligevel inderst inde tror, at tekster har iboende kvaliteter. Man kan sige 'I like' uden analyse.
- Man skulle i sin tid analysere *alle* tekster for at finde et skjult ideologisk budskab. Men ideologibegrebet er endnu ikke vendt tilbage eller rehabiliteret, og ingen mener, tekster har til formål at skjule noget. Det er derfor vanskeligt at begrunde, hvorfor man skal lave nærlæsninger eller analyser.
- Postkolonial teori har på ingen måde udspillet sin rolle, og jeg spår den en stor fremtid især inden for det nordiske område. Den svarer som teori til den nye situation, som vi er i, med migration og europæisk integration.
- Måske vil der ske en genlæsning af de kritikere fra tiden kort efter Anden Verdenskrig, der forsøgte at skabe forudsætning for en *europæisk* litteratur: Erich Auerbach, Ernst Robert Curtius og René Wellek. Den vil blive en ny form for regional litteratur, også fordi et fænomen som EU kaldes regionalisering.

I Frankrig er den filosof, der længe har kæmpet imod 68'ers generationens antihumanisme – altså poststrukturalisterne – blevet undervisningsminister. Det er Luc Ferry. Han *har* forklaret, hvorfor han ikke er nietzscheaner. Det kunne tyde på, at der i al fald ikke kommer flere nye franske teorier, som vi skal forsvare os imod eller indføre i fremtiden. Men så kan der ske noget et andet sted.

Noter

- 1 Stanley Edgar Hyman, *The Armed Vision: A Study in the Methods of Modern Literary Criticism* (Vintage, New York: 1955).
- 2 René Wellek og Austin Warren, *Theory of Literature* (Penguin, Harmondsworth: 1966). De talte om "the obvious falsity of the idea of a self-enclosed national literature" (s. 49). Det kan også læses, som hvad det også var: et argument til fordel for en komparativ litteraturforskning.
- 3 John Ayre, *Northrop Frye: A Biography* (Random House, Toronto: 1989), s. 252.
- 4 Ibid., s. 263.
- 5 Wellek og Warren, op. cit., s. 48.

- 6 Det er Göran Hägg, der har kaldt ham det.
- 7 Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode* (3. Auflage) (J. C. B. Mohr, Tübingen: 1960), s. 430.
- 8 Ibid., s. 118.
- 9 Quentin Skinner (red.), *The Return of Grand Theory in the Human Sciences* (Cambridge U.P., London: 1985).
- 10 Ibid., s. 3.
- 11 Jean-Michel Rabaté, *The Future of Theory* (Blackwell, Oxford: 2002), s. 146.
- 12 Michael Hardt og Antonio Negri, *Empire* (Harvard U.P., Cambridge, Mass.: 2000).
- 13 Af den slovenske Marxist Slavoj Zizek.
- 14 Herman Rapaport, *The Theory Mess: Deconstruction in Eclipse* (Columbia U. P., New York: 2001).
- 15 Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (Routledge, London: 1994), s. 20.
- 16 Se titlen på hans bog *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton U. P., Princeton and Oxford: 2000).
- 17 Bhabha, s. 21.
- 18 Göran Greider, "Världen efter kommunismen" i *Ord & Bild*, nr. 3, 1998.
- 19 Göran Greider, *Arbetarklassens återkomst* (Bonnier, Stockholm: 1998), s. 52.
- 20 Peter Luthersson, "Modernismen – om konsten att skapa meningsfulla sammanhang", *Arbetspapper*, 6, "Betydende former", 1999, Aalborg Universitet.
- 21 Opkaldt efter tidl. professor i Nordisk ved Københavns Universitet. Han bygger på Goethe og Rudolf Steiner og mystikken og har dannet skole i Danmark: Den omfatter Erik A. Nielsen, Klaus P. Mortensen, Poul Behrendt og andre.
- 22 Wendy Steiner, *The Scandal of Pleasure* (Chicago U.P., Chicago: 1995), s. 7.
- 23 Göran Hägg, *Den svenska litteraturhistorien* (W&W: Stockholm: 1996), s. 432.
- 24 Selvom William Wimsatt kaldte sin læsemåde retorisk. Frye gjorde det også.
- 25 John Guillory, op.cit. s. 219.
- 26 Hägg, s. 217.
- 27 s. 227.
- 28 Horace Engdahl, *Stagnelius Kärleken* (Nya Doxa, Stockholm: 1996).
- 29 I det 12. århundrede klagede litteraturlærerne (retorikerne) – John of Salisbury f.eks. – også deres nød. De mente, at logikerne efterhånden havde fået retorikerne drevet ud fra universitetet i Paris. E. R. Curtius har historien i *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*.
- 30 John Guillory, *Cultural Capital* (University of Chicago Press, Chicago: 1993), s. 177. Guillorys 'tese' er, at den retoriske læsning gør litteraturens forudsætninger i det 18. århundrede, hvor retorikken integreredes i poetikken, til litteraturens essens, s. 214.
- 31 Hägg, s. 652.
- 32 Nemlig kolonien Trankebar i Sydindien. Dertil blev flere danske forfattere forvist. En af dem, Jacob Worm, der var stedsøn til salmedigteren Thomas Kingo, oversatte efter sigende Bibelen til tamilsk.

SAMTAL I PLENUM: Det visionära i teorin

Konferensens avslutande plenardiskussion leddes av Rikard Schönström, Københavns Universitet. I panelen ingick konferensens sju föreläsare, Beata Agrell, Michael Gustavsson, Thomas Götselius, Hans Hauge, Eva Haettner Aurelius, Per Erik Ljung och Ulf Olsson. Efter en inledande runda med inlägg från panelens talare var konferensens övriga deltagare välkomna att yttra sig.

Texten återger ett lätt bearbetat utdrag av det samtal som fördes.

RIKARD SCHÖNSTRÖM:

Det grekiska ordet *theoria* kommer från ett verb – *theorein* – som betyder *att se* eller *att betrakta*. En *teori* var alltså ursprungligen något som hade med synen att göra. Det kunde röra sig om sinnligt och helt vardagligt betraktande, men det kunde också – som hos Herodotos och Thukydidés – vara fråga om den visuella upplevelsen av en fest eller ett skådespel. I själva verket är *theoria* besläktat med ordet *teater*, grekiskans *theatron*, som fritt översatt betyder *skådeplats*, en plats där något blir sett eller visas fram. Redan hos Platon får termen dock en mer filosofisk och abstrakt innebörd. *Theoria* kommer att stå för en högre form av seende, en sorts gudomlig vision av tillvarons helhet och tingens eviga idéer. Mot den bakgrunden skulle skolastikerna under medeltiden gärna förknippa *theoria* med *theos* och följaktligen beskriva Gud som ett allseende väsen. Aristoteles var den förste som använde ordet på ett sätt som kan påminna om dess moderna och vetenskapliga innebörd. Den teoretiska vetenskapen bestod enligt Aristoteles av matematik, fysik och teologi, tre discipliner som samtliga hade till uppgift att klarlägga varats yttersta orsaker eller principer. Höjd över allt världsligt nyttotänkande var denna vetenskap också kopplad till en särskild livsform, en *bios theoretikos* (latinets *vita contemplativa*), som stod i motsättning till det politiska och praktiska livet, å ena sidan, och den kroppsliga eller sinnliga njutningen, å den andra.

Theoria hade emellertid även en annan mening för de gamla grekerna, en innebörd som troligen hängde samman med den första men som i våra öron kan förefalla något avlägsen. Verbet *theorein* är sammansatt av två ord, varav det första – *theoros* – betyder *den som ser* eller *den som har en syn*. En *theoros* var en person som sändes iväg från en ort till en annan för att delta i en religiös ritual eller

konsultera ett orakel och som därefter kunde vittna om den esoteriska upplevelsen. När det handlade om en grupp av sådana sändebud, sådana vandrande och ställföreträdande åskådare, talade man om en *theoria*. På franska lever den här betydelsen av ordet faktiskt kvar än i dag, låt vara oftast i litterära sammanhang. *Une théorie de femmes*, för att välja ett av exemplen i min franska ordbok, behöver alltså inte syfta på något slags feministisk teori utan kan lika gärna beteckna en procession av kvinnor, eventuellt på väg mot en hemlig kultplats.

Etymologiska utredningar blir gärna en smula spekulativa eller tendentiösa, men i det här fallet kan ordets historia möjligen belysa en tvetydighet som också förekommer i det nutida begreppet. En god teori i vår mening av ordet bör givetvis förmedla en klar föreställning eller *vision* av sitt objekt, men den bör samtidigt innehålla en demonstration av premisserna för denna betraktelse. En teori är inte någon omedelbar eller spontan verklighetsupplevelse; den utgör ett sammanhängande system av idéer, begrepp, teser och hypoteser som tillåter oss att betrakta verkligheten från ett ovanligt perspektiv och upptäcka företeelser som vi annars inte hade sett. Däri skiljer den sig kanske inte principiellt från myten eller den religiösa dogmatiken, men i motsats till varje form av gammaldags eller modern mystik avslöjar teorin hur sanningen produceras. Teorin synliggör med andra ord själva seendet. Den beskriver tankens vandring eller argumentens procession mot en klarare insikt.

Risken är givetvis att denna procession ibland kan bli så lång och slingrande – eller rituellt pompös – att visionen slocknar. Flera av de föredrag som har presenterats på den här konferensen vittnar om att det är någonting sådant som har skett med litteraturteorin under de senaste tjugo åren. Därför skulle jag vilja inleda denna avslutande diskussion med att fråga deltagarna i panelen hur ni tänker er att litteraturteorins visionära moment skall kunna bevaras i en tid som uppenbarligen präglas av en viss leda vid abstrakta och ideologiska tankebyggen. Låt oss börja med Per Erik för att sedan gå hela varvet runt...

PER ERIK LJUNG:

Jag tycker att det är en vacker formulering du gör. Det är en värdig uppgift för oss, även om jag känner mig oförberedd inför att artikulera den, hur man kan ha kvar det visionära i teorin. För min del skulle väl det visionära ligga i ett slags idealidé om vårt ämne, och den idealidén är egentligen inte så märklig. Jag skulle vilja knyta an till Ulf Olsson som efterlyste teori i form av självreflektion kring ämnet, alltså i vår praktik – inte att vi nödvändigtvis läser nya teorier eller bildar oss ytterligare på teorins fält, men att vi försöker omsätta det i vårt eget tänkande kring hur vi bedriver undervisning och forskning, och försöker göra det på ett mer fritt och förutsättningslöst sätt, där vissa saker också kan tillåtas att inte vara omedelbart praktiskt genomförbara, och inte behöver omsättas direkt i forskning eller i undervisning. Saker och ting behöver begrundas och reflekteras kring. En

PANELDISKUSSION

aspekt av självreflektionen som är speciellt viktig är att man i undervisningen och verksamheten överhuvudtaget problematiserar det vi har för oss genom att se ämneshistoriskt på saker och ting, alltså att både läsa och prata om hur ämnet ser ut på andra ställen än där man själv är, och hur det kunde se ut under andra betingelser, och hur det har sett ut. Där ska jag passa på och göra reklam för ett tvåbandsverk där Carl Fehrman har skrivit en stor uppsats om nordiska litteraturvetares kontakter med fransk litteraturvetenskap, och en lång rad kolleger i Danmark och Norge har skrivit bitar av ämnets historia i Norden, delvis i form av monografiska porträtt av exempelvis Francis Bull och Wilhelm Andersen, men också mer filosofiskt som den diskussion Thomas Olsson för om förhållandet mellan lingvistik filosofi och litteratur. Jag själv har också varit med och skrivit om litteraturhistoria i Norden efter andra världskriget. *Videnskab og national opdragelse* heter verket. Carl och jag förekommer i band två, om det nu skulle vara så illa att ni inte har råd att köpa båda banden.

EVA HAETTNER AURELIUS:

Jag får anmäla samma tveksamhet som Per Erik inför frågans omfång, men om man ersätter ordet vision med konstruktion så kan jag göra det lite mer begripligt för mig själv. Om det förhåller sig på det sätt som vi har lärt oss, åtminstone jag mödosamt, att den begreppsvärld vi hanterar i våra teorier är en begreppsvärld som vi aldrig kan fly undan, utan har med oss hur vi än gör, om man föreställer sig detta i konstruktioner som prövande verktyg in i en materia om vilken vi inte vet mycket, då kan jag inte förstå annat än att *konstruktionerna aldrig försvinner*. De försvinner, men nya uppstår. Varför det händer är gåtfullt. Jag lanserade den idén i anslutning till radikalkonstruktivisterna att konstruktivismens sanningsbegrepp är negativt – en aspekt av det är den här negativa mekanismen, alltså att när man skickar in ett begrepp eller en vision och den prövade materien inte svarar, då visar sig den verkliga verkligheten i form av ett ickesvar, och det är då en probersten på när teorierna inte är livskraftiga. Då får man använda nya begrepp och nya termer. Men vad man skulle önska nu i anslutning till – och det tror jag vi alla här är överens om – att de konstruktioner vi använder när vi reflekterar över våra begreppsvärldar, teorier, *också* betraktas som konstruktioner, alltså *metanivåns* karaktär av konstruktion, det är att vi verkligen reflekterar över *det*. Och där vill jag egentligen ha *mer* visioner, om jag får fortsätta med det.

HANS HAUGE:

Hvis man skulle svare på, hvad der i dag er den dominerende tænkemåde, filosofi eller teori, eller hvad man nu skal kalde det, er det nok socialkonstruktivismen, the *Social Construction of Reality*, altså SCR som det hedder, og det er der intet underligt i – det passer meget godt med, at vi lever i et imagesamfund, som består af *cyberspace*, *virtual reality*, *virtual state*, *internet*, medier, film... Altså, vi

er omgivet af dette enorme antal konstruktioner, hvor socialkonstruktivismen blot bliver et af de metasprog ved hjælp af hvilket vi kan forstå og omgås denne nye kunstige virkelighed. Men det som er interessant i forhold til litteraturvidenskaben, er, at konstruktivisme jo ikke har været specielt fremherskende undtagen i kønsforskningen (Nina Björk, Diane Fuss). *SCR* er ikke en teori, vi vil nævne blandt litteraturteoriene. En af grundene til det er, som en tysk radikal konstruktivist og litteraturforsker, Siegfried Schmidt, der er med i den bog, som hedder *Diskurs des radikalen Konstruktivismus*, siger, netop dét, at det er, fordi litteraturen altid har været konstruktioner – hvad er den ellers? Det, der sker med konstruktivismen, er faktisk, at alt på en måde bliver litteratur, alt får fiktionsstatus. Litteratur adskiller sig ikke fra andet ved at være fiktion.

Hvis vi nu har sagt det om en general tendens i tiden, så kan vi også kalde *SCR* en ideologi. At vi ideologisk set lever i en social konstruktivisme.

Jeg nævnte Rabaté og hans fremtidsliste, så jeg kan godt nævne dem igen, med filosoferne Giorgio Agamben, Alain Badiou, Hans Blumenberg og Jean-Luc Nancy, Olkowsky, Plotinsky og Sloterdijk. Så nævnte jeg også, at Gilles Deleuze synes at holde stand. Han er den eneste overlevende af alle de franske teoretikere. Mange unge avantgarde-litterater (også i Danmark) bliver deleuzeianere. De snakker ikke om Derrida, det er Deleuze–Deleuze hele tiden. Deleuze er den store mode blandt arkitekter. Hvorfor er det mon Deleuze, der er modefilosof? Jo, fordi han er *antikonstruktivist!* Det er en ny vitalisme, en ny livsfilosofi, det er en ny organisk tænkning, som netop ikke tænker i et forhold mellem en teori, der skal organisere et materiale – det er det, som hos Deleuze kaldes *hylomorfisme*, altså *hyle* der er materien, og *morf* form: det som skal forme materien – men idéen er, at materien, naturen og livet er selvorganiserende. Det vil sige, det er en slags genkomst af livsfilosofien eller vitalismen, og derfor er Bergson (og Spinoza) pludselig blevet en populær filosof igen, og hans forbindelser med nazismen har man glemte, nu står Bergson på alle hylderne hos de unge studenter. Det kan være, at litteraterne nu er blevet deleuzeister, fordi det er deres kritiske potentiale imod det som er den dominerende ideologi: *SCR*. *SCR* mod Deleuze! Og socialkonstruktivisme er en nykantianisme. *SCR* er dominerende; Deleuze mode.

BEATA AGRELL:

Jag har aldrig föreställt mig att man skulle kunna ha en vision om en teori i bemärkelsen utopi eller dröm. Men begreppet vision kan ju ha två innebörder, där den ena alltså är den utopiska som här aldrig har fallit mig in, medan den andra, däremot, *seendet*, som Rikard ägnade sin inledning, pekar på något väldigt centralt, nämligen *det reflekterande momentet*. Det är det centrala i all teori värd namnet. Egentligen tycker att det skulle vara bättre att tala inte om teori utan om teoretiskt *förhållningsätt*. Det borde ha varit temat för den här konferensen: de teoretiska förhållningssättens ställning i litteraturvetenskapen. Teoretiskt förhåll-

PANELDISKUSSION

ningssätt är just detta: reflektion, och eventuellt kritik, även om jag ingalunda vill hålla med Thomas Götselius om att teorin alltid måste vara kättersk. Hellre då fördjupning. Reflektion, grundlig reflektion, som ändå aldrig blir narcissistisk, alltid orienterad emot ett problem, en uppgift, nånting som man håller på med och brinner för att få komma närmare och förstå. Där kan man ju säga att det finns ett utopiskt element i den ständigt fördjupade reflektionens teoribegrepp, men det tragiska i detta är ju som många har nämnt att det nästan är omöjligt idag med det tempo som all universitetsverksamhet är uppdriven i, det stora behoven av externa anslag, trenderna som vi sitter i – det är ju den sanna teorins verkliga död.

Sen kan jag ju nämna att jag bedriver två teoretiska kurser, den ena är introduktionskursen på grundnivån, den andra är i forskarutbildningen. Där får jag tillfälle att fundera över vad vill jag med den här teoriundervisningen. Det grundläggande i båda fallen är då att lära studenterna att *läsa*. De tror att de kan läsa, men de kan inte läsa, och det måste de förstå, tänker jag helt auktoritärt. Så först måste man lära sig läsa. Sen ska man lära sig tala om det, alltså beskriva, analysera, tolka. Och då är frågan: ska man *värdera* också, ingår det i ett vetenskapligt förhållningssätt? Nej, säger jag då, ni får inte värdera. Men däri jag mycket oenig med mina kolleger.

MICHAEL GUSTAVSSON:

Hur skall vi behålla det visionära elementet? Jag vill säga att teorin *är* visionär. Det är inte frågan om hur vi ska få den så. Om man tar fasta på det etymologiska, kan man tala om teorin som *betraktande*, det som jag tidigare talat om som *betraktarperspektiv*, och betraktarperspektivet är väl alltid visionärt. När jag har kritiserat teorier här så har det handlat om perspektiv. Jag har pratat om betraktar- och användarperspektiv, man kan kalla dem för första- och tredjepersonsperspektiv. Min kritik är inte en kritik av teorier som sådana, det är inte en metateoretisk kritik, utan det handlar om att göra oss uppmärksamma på vilka anspråk vi reser när vi säger saker, och göra oss uppmärksamma på när vi förväxlar första- och tredjepersonsperspektivet.

Om jag skulle vara lite konkret och ta ett exempel. Paul de Man, som ju har varit på tapeten, dekonstruerar den metafysiska språkteorins syn på språklig mening. Han tematiserar det som vi har talat om här som en metateoretisk nivå, det vill säga det att titta på själva teorin, under begreppet allegori. Varje kunskap vi kommer fram till visar sig vara en metafor, menar de Man, en kognitiv metafor kan man säga, som i sin tur kan dekonstrueras, och denna dekonstruktion leder till en ny, som i sin tur kan dekonstrueras. Inbyggt i begreppet dekonstruktion finns konstruktion, poängterar han. Och detta verkar vara universallösningen, den enda vägen att behandla teorier: att göra en teori om teorierna, att tematisera teorins ständiga dekonstruktion. Och vad gör de Man, jo, han gör en teori om teorins omöjlighet, en teoretisk modell som han kallar för allegorin. Denna

teoretiska modell som skissas som *teckens relation till föregående tecken i en oändlig infinit regress* kan han naturligtvis inte heller godta. Alltså säger han att den här teoretiska bilden också kan dekonstrueras. Där ligger det ironiska, dekonstruktionens paradox. Men dekonstruktionens paradox är inbyggd, den är en förutsättning för hela teorin, den finns med i teorin om teorins omöjlighet – annars skulle det inte fungera! *Min* poäng är att det finns en verklighet utanför teorin, det finns en verklighet där vi kan påminna oss om hur saker ligger till utan teoretiska eller metafysiska anspråk.

Om jag skulle ta ett annat konkret exempel, feminismen, så bygger ju genusteorin väldigt mycket på det poststrukturalistiska tänkandet – som det heter: *vad dekonstruktionen har lärt oss*. Före dekonstruktionen visste vi inte att vi var socialt konstruerade kön. Nu har vi lärt oss det, nu har vi kastat ut den biologiska essentialismen, den metafysiska förvillelsen. Men vad vi har gjort då är att vi har ersatt en metafysik med en annan metafysik, den senare socialkonstruktivismen, är beroende av den tidigare metafysiken för att fungera. Det är att så att säga enda vägen inom det teoretiska förhållningssättet. Allt jag vill säga är det att det finns ett annat förhållningssätt än det teoretiska. Det finns *något* vi kan påminna oss om, erinra oss, som vanliga levande människor.

THOMAS GÖTSELIUS:

Det visionära, som jag uppfattar det, är att teorin alltid börjar om, att den alltid ställer nya frågor. Det tror jag är oerhört viktigt. Igår nämnde Michael, ja tryckte starkt på, att filosofin är ett sökande efter klarhet: filosofin börjar med att söka efter klarhet. Då vill jag invända och säga att teorin börjar med att ställa frågor. Själva tanken att ställa en fråga uppstår ju på grund av att det någonstans inte ligger till så som det synes göra. Teorin ser *något* annat än det vedertagna – det kan ju också gälla den egna positionen – och när den gör det så börjar den *avvika*. Det är på den vägen som jag talar om teorin som kättersk. Jag tror Beata missförstod mig på den punkten. Detta är ju inget krav som *jag* ställer, utan detta är teorins funktion, så som den framträder i ett historiskt perspektiv. Det är så den har fungerat sedan åtminstone 1960-talet, i den mening som jag har velat tala om i alla fall, där teorin inte sammanfaller med litteraturteori, som kanske är något mycket snävare, utan där teori fattas som ett bredare projekt. Så det visionära i teorin det är dess påstridiga frågande, att den hela tiden börjar om, och ställer annorlunda frågor, radikala frågor, som vi inte redan har ställt. Därmed uppstår hela tiden trubbel, eftersom det alltid redan finns föreställningar om hur det hela ligger till. Det visionära momentet är redan inbyggt i teorin.

ULF OLSSON:

Frågan är om litteraturvetenskapen som institutionaliserad praxis har någon rätt att tala om den visionära teorin – den teoretiska utvecklingen har i Sverige i hög

PANELDISKUSSION

grad haft sin bas *utanför* institutionerna. Vad frågan innefattar är också en vädjan till oss att skriva vidare på ögats historia. Martin Jay har ju gjort det i en bok som heter *Downcast eyes. The denigration of vision in twentieth-century French thought*. Teorin har upphört att se, är en av hans poänger. Teorin har blivit vad Barthes hävdade, nämligen produktivitet, produktion, och det är någonting annat än seende. Teorin tycks i hög grad bidra till överflödet, till överskottet på information, men inte skapa klarhet. Jag tycker flera föreläsningar här har visat på teorin som förvirring – sedan kan sådan i sig vara väldigt nyttig. Jag tror att ur ögats historias synvinkel så har litteraturvetenskapen blivit voyeuristisk, den kisar mellan stängda ögonlock på nånting. Jag tror att den längtar efter att få se något slags perversitet. Teorin, det håller jag med om, är antiutopisk. Teorin är praktisk, ett görande, den är någonting som pågår. Teorin längtar inte efter någonting annat, teorin händer, och är därför inte visionär i den utopiska meningen. Teorin behåller sin legitimitet, tror jag också, genom att ställa frågor, det vill säga som negativitet. Den måste alltså drivas av den strindbergiska motsägelsens tagg.

Men hur kan den då göra det? Jag tror att den kan det genom att försöka omformulera uppdraget. Litteraturvetenskapen måste definiera vad det är den vill göra, men inte genom att fortsätta tradera institutionaliseringen, utan tvärtom genom att pröva kopplingen till samhället. Den måste utforska sina samhällseliga beroenden, den måste våga ta den ideologiska utmaningen som ligger i teoretiseringen, våga bejaka att teori är ett förhållande mellan subjekt och värld, våga gå in i det förhållandet, våga vara aktiv i det. Det är alltså en etisk och en politisk fordran som teori ställer vetenskapen inför. Och det sker via historiseringen av ämnet, tror jag, alltså genom en kritik av institutioner, en kritik av de villkor under vilka vi pratar, alltså även de villkor vi pratar under här och nu. På det sättet tror jag att teorin och litteraturvetenskapen skulle kunna få syn på en perversitet, nämligen att ämnet – spår jag återigen – skulle kunna bli *passionerat*. Det är den innebörd jag vill lägga i *visionär*.

ERLAND LAGERROTH:

Det första jag skulle vilja säga om det visionära momentet i litteraturteorin är: lämna den akademiska diskursen! Den akademiska diskursen är inget som befordrar visioner, utan den hämmar dem, är en tvångströja. Lämna den. Och gäller det befordringsärenden så kan man ju alltid försöka rekonstruera den i efterhand, sen man har fått sina visioner, och därmed åstadkommit nånting som inte åstadkoms inom den akademiska diskursen. Sen tror jag också man ska lämna teorin. Man blir mest visionär inom litteraturteorin genom att lämna den, men då för dess grundbetydelse: för att se. Att lämna inte bara den akademiska diskursen utan också den teoretiska apparaten, för att se, för att söka, för att söka fritt, för att hänge sig åt sökandet. Det är kanske en teori så god som någon, att hänge sig åt sökandet. Och då kanske man finner författarens eget sökande. Då

kanske man kan göra rättvisa åt inte bara den här från den akademiska diskursen frigjorda akademikern, utan åt denne som sökare, som fattar att de verk som intresserar honom kanske just är produkter av ett sökande. Och med sitt eget sökande kan han då kanske följa litteraturens och författarens sökande, och kanske nå fram till något som en av de stora tänkarna på området litteraturen, nämligen Eyvind Johnson, har kallat *den klarnade erfarenhetens förvärv*. Det har för mig varit en oerhört lärorik sammanställning av ord, den klarnade erfarenhetens förvärv. Det räcker inte med att göra erfarenheter i livet, att leva, man måste också genom en dialektisk rörelse gå tillbaka till sina erfarenheter, gå igenom dem gång på gång, lära sig av dem. Då kan man kanske, genom den här feedback-slingan, bevara, fortfarande, visionen, och göra sina erfarenheter rättvisa i det avseendet.

BEATA AGRELL:

Om man tänker sig att ett teoretiskt förhållningssätt inbegriper reflektion, så kan man också tänka sig att det inbegriper valet av ett perspektiv, ett synsätt, och i det synsättet ligger föreställningen om ett raster som man lägger över det material man *ser på*. Där kan jag tänka mig att vissa raster kan vara lämpligare än andra, naturligtvis då för olika typer av uppgifter, men jag kan också tänka mig att somliga typer av raster som är gångbara, trendiga, *aldrig* är lämpliga, och dit hör vissa poststrukturalistiska teorier som förnekar sådana erfarenheter som Michael och andra här har pekat på, som att vi lever i en vanlig värld och faktiskt kan tala med varandra, det går att kommunicera, och liknande. Somliga raster är djupt problematiska. Ja, nu blev jag ideologisk.

HANS HAUGE:

Jeg tror, vi har blandet to ting sammen. Vi har også forsøgt at adskille de to hovedformer for teori. Nemlig det som vi omtaler som teori i almindelig forstand både etymologisk og begrebsanalytisk, og så den anden teori: Theory som er eller var det fag eller den bevægelse, der fandtes i USA og som har det her bestemte navn. Vi har alle gjort os lidt skyldige i at blande de to sammen, og vi har også prøvet at holde dem uden for hinanden – og vi har altså være vidne til en kritik af *Theory, from the point of view of...* teori. Når jeg selv taler om teoriens fremtid så er det fremtiden for *Theory*. Teori - det som Gadamer kalder et Konstruktionsmittel - det er noget andet, som man kunde diskutere for sig selv.

MICHAEL GUSTAVSSON:

Jag håller med dig. Vi bör skilja dem åt. Om vi fortsätter att tala om teori som *betraktande*, så ser vi också skillnaden. Titta på Nykritiken till exempel. Vad betraktar Nykritiken? Dikten. Den avgränsade dikten. Det externa perspektivet blir inget problem i Nykritiken, för dikten är där *mitt studieobjekt*, och jag gör

PANELDISKUSSION

inte anspråk på att säga nånting om religion, klass, kön, livets mening eller vad det nu kan vara. Titta sen på *Theory*. Där åskådar vi världen. Då blir världen vårt studieobjekt. Det blir en lära och en världs-åskådning, nånting vi ska leva efter. Och det är en – jag ska inte svära – *himla skillnad*.

DZIDRA VEVERIS-ÅKESSON:

Jag vill ställa en fråga till er alla i panelen, och det är: om en student bad att led-sagas av er till den teori som leder längst och som är mest fruktbar, visionärt sett, för denna students fråga *Vad skiljer en skönlitterär text från andra texter*, vad skulle ni svara då?

PER ERIK LJUNG:

Eftersom du ställer frågan så, med en frågande student som exponent, skulle jag prova med att säga: då ska du läsa litteratur! För där finns alltihop. Litteraturen har en så stor potential, och så mycket av *undersökning* av allt möjligt, av människan och av texten och vad litteratur är för något. Jag skulle i första hand rekommendera den här studenten att börja läsa *mycket* litteratur, och *länge*, och *långsamt*. Det är kanske en förenklad figur jag gör här, men jag tänker på Hans ord om *Social Construction of Reality* – det är ju det litteraturen gör hela tiden! Vi kan också vända på det och säga: vad är det för nån specifik kunskap som du får i litteraturen? Den frågan är avgörande när vi ska undervisa.

BO SVENSSON:

Vi har varit inne, implicit, ett antal gånger på att det litteraturvetenskapliga ämnet, framför allt i dess universitetsform, håller på att ändra en rad parametrar i sitt sätt att fungera. Man har inte tid att forska, man har inte tid att undervisa ordentligt, och jag citerar vad Ulf sa ur mina anteckningar: teorin måste formulera uppdraget genom att pröva kopplingen till samhället. Ja, hur ser kopplingarna ut till samhället idag? Vi har ju fått en stark förändring av ämnet sen 1960-talet. När jag jobbade i Berlin på Freie Universität på 70-talet så var fortfarande Germanistik ett autonomt ämne. Devisen var hämtad från Alexander von Humboldt: "De lärdes republik". Det betydde att politikerna och byråkratin inte kunde bestämma över forskning och undervisning. Istället var det professorer, assistenter och studenter som gemensamt fattade besluten över ämnet. Germanistik var ett ämne som stod för mycket av det som en av talarna här menade var ett bildningsuppdrag. Och det bildningsuppdraget märktes väldigt tydligt på de professorer som undervisade där, de var kulturbärare, det de sa kunde gå ut i samhället som angelägen kunskap i nästan den bemärkelse man förknippar med Georg Brandes och 1880- och 1890-talens generation i Danmark. Vad man sen genomförde i Berlin i slutet av 70-talet var en universitetsreform med stora drag gemensamma med Olof Palmes PUKAS-reform, och resultatet blev att alla de stimule-

rande diskussioner mellan studenterna, som också stod i dialog med professorerna som ännu förenades i uppdraget att forska och undervisa i det de forskade om, alltså en återkoppling, de diskussionerna som hade förts bland studenterna försvann från universitetet och hamnade ute i Berlin, i diverse subkulturer istället.

Beträffande ramfaktorerna och den eventuella tömning av ämnets substans som litteraturvetenskapen genomgår nu, är det kanske möjligt att knyta an till vad Hans Hauge tog upp om regionaliseringen: istället för en nationell litteratur har vi regionala litteraturer, och med exemplet som gavs om Göran Hägg så verkar det som om litteraturen får en ny koppling som en säljbar vara direkt till marknaden även i form av historieskrivning. Är det här en historisk process vi iakttar? Är det något som föranleder att man inom universitetet börjar fundera över vilka ramfaktorer som styr undervisningen och forskningen, och begrunda om dessa ramfaktorer är förenliga med det uppdrag som statsmakterna ger? Eller om man måste dra kritiska konsekvenser av institutionell art när det gäller relationen till statsmakterna, genom att på nytt ställa krav på autonomi, vilket man fortfarande gjorde innan PUKAS-reformen genomfördes!

ULF OLSSON:

Jag tror alltså att litteraturämnet är onödiggjort, vilket i själva verket skapar ett väldigt fruktbart klimat för en omprövning av det. Det innebär att det finns ett tomrum där vi faktiskt kan göra oss till subjekt och fylla ämnet med det innehåll som det borde ha. Det är inte föreskrivet oss längre. Jag tycker föreläsningarna drog en vacker cirkel. Per Erik Ljung började med 1960-talets teori och kopplingen till emancipationsprojektet, och i Hans Hauges föreläsning dyker emancipationsprojektet upp igen. Däremellan har det prövats begreppslogiskt, begreppsanalytiskt.

Men 60-talets litteraturteori, uppfattar jag det som, har en koppling till emancipationsprojektet som ett kritiskt uppdrag. Alltså: det är en kritisk teori, den är inte lojal med detta projekt, utan den är fristående, vilket förmodligen har att göra med att bildningsuniversitetets roll fortfarande fanns som ett ledande ideal. Men nu, säger Hans Hauge i sin föreläsning, är *Theory* politik. Det är inte längre kritik, utan politik. Och då blir det problematiskt, särskilt som det politiska här är regionaliserat och partikulariserat. Nu kan vetenskapen inte ansluta sig till eller bilda ett eget energicentrum i något pågående emancipationsprojekt, som är politik och inte kritik, det vore livsfarligt att söka stöd och legitimitet i en politik som regionaliserats och partikulariserats i olika särintressen. Uppdraget är fortfarande att ställa frågor, som Thomas säger, negativa frågor: den kritiska vetenskapen befinner sig fortfarande i en upplysningens dialektik.

MARIANNE THORMÄHLEN:

Jag vill gärna återkomma till frågan om den sökande studenten, för jag tycker att

PANELDISKUSSION

den dröjer kvar här i rummet, liksom det Erland Lagerroth sa på ett gripande sätt för en stund sen. Hur olika våra utgångspunkter än är, förenas vi i ett budskap till den här studenten, och det är: Läs, läs mycket, lugnt, och långsamt, tänk själv, känn, lyssna – så får du kanske se. Och det påminner mig om vad som sägs i Goethes *Faust* till en sökande student: *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, Und grün des Lebens goldner Baum* – Ja, det var Mephistopheles som sa det!

THOMAS GÖTSELIUS:

Jag tror precis som Ulf att ämnet befinner sig i en situation som visserligen är annorlunda men inte så ny. Om vi backar ett steg och historiserar litteraturvetenskapen, vilket jag tror är oerhört viktigt och det enda sättet att ställa kritiska frågor till ämnet, vad vi då först ser är att ämnet uppstår för omkring 200 år sen. Ungefär så länge har vårt samhälle hållit sig med statsanställda litteraturinterpretörer. Varför uppstår det där och då? Om vi går till Humboldt och hans universitet så består ju det i att skapa ett utbildningssystem som ska bilda själarna, som man säger, men i praktiken handlade det om den expanderande preussiska statens behov av läs- och skrivkunniga tjänstemän. I det projektet fick litteraturen en strategisk position, eftersom den kunde fungera som ett exercisfält för den alfabetiska kompetensen. Utvecklingen av ett vetande om litteraturen sammanföll med ett danande av statliga tjänstemän.

Men en bit in på 1900-talet har energierna ebbat ut ur det humboldtska universitetet. Dels för att samhället förändrats, dels för att tjänstemannautbildningen professionaliserats. Vad som sker då, tror jag, eller vill jag åtminstone föreslå er, är att man inte längre riktigt vet vad man ska ha litteraturvetenskap till. Vi lärarutbildar förstås fortfarande. Men vid sidan av det? Låt mig anlägga ett metateoretiskt perspektiv. Jag tror man kan se teorin under 1900-talet – och då menar jag inte bara *Theory* – som olika försök att legitimera litteraturvetenskapen. Ämnet är *underlegitimerat*. Teorin uppträder i olika former, i olika nya försök att legitimera litteraturvetenskapen, att göra just det som Ulf talade om, att anknyta den till samhället, det akuta nuet, att försöka ge den den relevans som den tycks sakna, att fylla den med ett innehåll. Därför måste vi ställa oss frågan: varför finns litteraturvetenskapen? Vad ska vi ha den till? Det blir den fundamentala frågan.

RIKARD SCHÖNSTRÖM:

Jag kan möjligtvis lägga till nåt på den punkten, för jag tycka mig märka i samtalet här om litteraturteori en motsättning mellan å ena sidan de som anser att teorin handlar om disciplin och disciplinering, och å andra sidan de som ser dess uppgift som legitimeringen av ämnet. Båda synsätten har förstås sin riktighet. Men något jag delvis har saknat här i de båda dagarnas diskussion är ett historiskt perspektiv. Vi har fått en glimt av litteraturvetenskapens utveckling och vi

fick också ett visst historiskt perspektiv av Hans när han talade om den amerikanska utvecklingen, men det vore intressant att mer i detalj undersöka hur teorin egentligen uppstod i litteraturvetenskapen, och då inte främst kom in för att legitimera litteraturvetenskapen utan också kom från *litteraturen*.

Vi minns att konsten och litteraturen under 1900-talet har kännetecknats av en ständigt pågående revision av sina egna betingelser, och i en bemärkelse kan man säga att litteraturen själv har varit oerhört teoretisk. Jag tror att det var nästan där som litteraturteorin ursprungligen kom in, och då tänker jag främst på T. S. Eliot, I. A. Richards och över huvud taget förhållandet mellan den modernistiska lyriken och *New Criticism*, eller mellan ryska modernister och ryska formalister för att ta ett annat exempel. De sambanden skulle vara det vara intressant att närmare belysa. När man ser den utvecklingen så kommer man fram till en situation idag, då teorin har frigjort sig från det sammanhanget, och blivit detta som Hans så riktigt urskiljer som Theory, vad det nu än innebär. Här har vi ytterligare ett viktigt problem att diskutera.

THOMAS GÖTSELIUS:

Visst är litteraturen teoretisk och teorigenererande. Men frågan om teorins härkomst är kanske mindre intressant än frågan om teorins funktion. Genom att ta fasta på den kan man synliggöra sammanhang som inte är helt givna men som ändå är väsentliga för vår förståelse av teorin. Ta exemplet Lars Lönnroth och *Litteraturforskningens dilemma*, som ju kommer som en brandfackla och anklagar all äldre litteraturforskning för att vara ovetenskaplig och värdelös. Den är en nypositivistisk apologi som inte tycks ha något med vår teoretisk diskussion att göra. Då vill jag säga att även den är ett försök att legitimera ämnet i en helt ny historisk situation, nämligen efterkrigstidens socialstat. Jag tror vi kan se hur Lönnroth och nypositivismen hänger samman med vetenskapens nya roll i detta nya samhälle, där socialvetenskaperna på olika sätt blir modellbildande. I sin föreläsning nämnde Ulf ju den experimentella och den psykologiska litteraturforskningen som exempel på nypositivistiska inriktningar som uppstod vid denna tid men som är försvunna idag. Varför händer då allt detta i litteraturvetenskapen? Varför övertar man det här paradigmet? Det är ett försök att legitimera ämnet som en *hard science*, skulle jag säga, när man inte kan legitimera sig på annat sätt. Detta i motsats till det av Lönnroth så kritiserade äldre paradigmet, som naturligtvis var en borgerlig litteraturvetenskap, som uppenbarligen inte passade in i den nya socialstaten. Så skulle Lönnroth själv naturligtvis aldrig formulera saken. Men man kan se honom som en teoretiker *avant la lettre*, i kamp för att legitimera det underlegitimerade ämnet.

MICHAEL GUSTAVSSON:

Det finns säkert äldre ämnesföreträdare som kan bringa klarhet i vår fråga här, vad

PANELDISKUSSION

som är litteraturvetenskapens uppgift. Möjligtvis är det så att man åker på konferens och pratar om vad litteraturforskningen är bra för, vad ändamålet är för vår verksamhet – jag var på ämneskonferens i Karlstad för två år sen där vi pratade om just detta – sedan åker man hem från konferensen, hem till institutionen, och där kör verksamheten på i full fart, det går som på räls. Men om man tittar lite bakåt så kan man ju konstatera att litteraturvetenskapen har varit i kris åtminstone sen 1975, jag tror det var en *TfL*-debatt om ämnets kris 75–76, alltså samtidigt som nya teorier började importeras. Litteraturvetenskapen kanske alltid har frågat om sin uppgift, men jag inbillar mig att litteraturvetenskapens *självförtroende* var mycket större före 75, och att den här frågan, det här vacuumet som uppstår, har blivit mer påtagligt i och med den moderna litteraturteorin. Jag vet inte vad som är orsak och verkan, man kan vända på det och säga att teoriernas intrång verkligen kan legitimera ämnet. Nu behöver vi inte längre hålla på med att undersöka Strindbergs frukostvanor, nu kan vi hålla på med annat, nu kan vi i nykontextualiseringens namn hålla på med allt mellan himmel och jord *utom* kanske just Strindbergs frukostvanor. Om detta innebär en ämnets kris skänker denna kris samtidigt en glans åt detta gamla småtråkiga ämne, det blir glassigt och häftigt och studenterna strömmar till – här kan de få lite *Theory!*

HANS HAUGE:

Rikard nævnte I. A. Richards. Her kan man jo afmytologisere litteraturteorien. Hvis man dengang i 20'erne ville studere det nye fag engelsk i England, syntes alle, at det var en tåbelig idé, for det var alt for *let*. Man var bekymrede for, at engelsk skulle blive et rent kvindefag. *Chatter about Shelley*, kaldte Evelyn Waugh engelskstudiet. I Oxford gjorde man det, at man indførte oldengelsk og middelengelsk grammatik, og derved gjorde man engelsk lige så vanskeligt som græsk og latin. Hvad skulle de gøre i Cambridge? Jo, der sagde de: vi ansætter I. A. Richards til og udfærdige en meget vanskelig litteraturteori, med *Principles of Literary Criticism, Practical Criticism...*, med nervetråde og psykologi og psykologisk sprog og det hele. Alt blev meget indviklet. Sådan blev Cambridge markedsført, og på den måde blev det svært at læse engelsk. Til sidst kunne man endda tage en doktorgrad i faget.

Det blev svært i Oxford, og svært i Cambridge, og det blev modellen. Også dét ligger i *Theory*, at det giver anerkendelse til det litteraturstuderende – fordi det er svært! Man skal have noget, der er vanskeligt. Når vi ikke læser græsk længere, så skal vi have noget andet vanskeligt, og det er noget især drenge godt kan lide, for der er jo også et kønsaspekt i det her. Sådan rigtig *High Theory* er for de høje drenge. Og så lige en enkelt ting om ansættelse: der skal man huske det, Max Weber siger, jeg tror, det er i *Wissenschaft als Beruf*, at det er altid den anden bedste, der får stillingen, nummer to. Den bedste får aldrig stillingen.

EVA HAETTNER AURELIUS:

Men nu börjar Hans tala bort från det som vi nästan samfällt sagt, nämligen att det finns en egen energi i reflekterandet över oss själva och över våra begrepp. Det ligger i sakens natur, höll jag på att säga, i varje intellektuell sysselsättning, att man är självreflekterande, ägnar sig åt teori. Att det sen finns andra, bidragande orsaker till att detta får framgång är klart, men att uteslutande hänföra det till marknadsekonomiska krafter och liknande, det vore, som man brukar säga, *reduktionistiskt*.

BEATA AGRELL:

Det var väldigt bra att Thomas ställde den här frågan om ämnets legitimitet. Nu skulle man kunna tro att litteraturvetenskapens legitimitet ligger i teorin, eller i reflekterandet. Det tycker jag inte alls. Legitimiteten ligger fortfarande i att vi sysslar med ett fenomen som det är viktigt att utforska. Problemet är bara att det börjar bli alltmer oklart vad det är för ett fenomen. Men om vi antar att det finns en företeelse som vi kallar för litteratur, som uppenbarligen har stor betydelse för väldigt många människor, så finns det ju anledning att undersöka detta och man kan då undersöka företeelsen i det historiska perspektivet. Då har vi samma legitimitet som historievetskaperna – såvida man inte anser att all humaniora saknar legitimitet. Man kan också studera gestaltning, för att ta ett annat exempel. Vad innebär litterär gestaltning av en diskurs? Detta låter ganska banalt, men vi får inte glömma att det är sånt vi håller på med – och *bör* hålla på med, enligt min mening. Jag menar att teori, metod och reflektion får *sin* legitimitet i *relation till* just det vi håller på med.

PER ERIK LJUNG:

Jag vill återvända till frågan om vad man skulle säga till studenten. Jag svarade förra gången lite fejt med att man ska läsa litteratur, och det var förstås inte bara ett fejt svar, men jag skulle vilja göra ett tillägg, och försvara det som här har kallats *Theory* på så sätt att jag tycker att man till denna student ska tala om att det finns en massa teori, det vill säga åtskilligt med ytterst inspirerande reflektion kring de texter du är intresserad av, till exempel hos Nietzsche, Schopenhauer, eller Olle Holmberg för den delen. Det har tänkts och sagts mycket kloka saker bak i tiden, och jag skulle speciellt sticka en text i handen på den här studenten, den finns på norska, nämligen Roland Barthes inträdesföreläsning till Collège de France. Där besvarar han faktiskt en liknande fråga, och säger att litteraturvetenskapen naturligtvis är det mest viktiga av alla studier, för litteraturen rymmer allt vetande – men det är iscensatt som en *fest!*

Bertil Romberg

En nyupptäckt variant i *Amorina* 1822

I hela Almqvists författarskap kan man följa hans tendens att ändra i sina texter. Det kan ske genom att han ger ut en omarbetad version, vilket innebär, att flera av hans verk föreligger i olika tryckta versioner. Det gäller t.ex. *Murnis*, *Jagstlottet*, *Det går an* eller *Den sansade kritiken*. Där är det inte svårt att finna ändringarna; de är vad man kan kalla öppna ändringar. Men Almqvist hade också för vana att ändra i sina verk under pågående tryckning och utgivning, vilket fått till följd att flera av hans originaleditioner finns i mer än en version, något som tidigare inte alltid uppmärksammats. Detta gäller t.ex. *Drottningens Juvelsmycke*, *Skaldens Natt* och *Amalia Hillner*. Här vill Almqvist att ändringarna och omarbetningarna skall vara dolda, och det krävs stor vaksamhet hos utgivaren av den Almqvistiska texten.

Ovannämnda problem skall nu exemplifieras med *Amorina*, där ett tidigare okänt tryckark ger en intressant variant.

Amorina, som är Almqvists första betydande verk, har en märklig tillkomsthistoria. Den första versionen hade titeln *Amorina. Den Förrykta Frökens Lefnadslopp och Sällsynta Bedrifter*. Den var nästan färdigtryckt 1822, då – som Bo Bennich-Björkman visar¹ – en brand förhärjade förläggaren E. A. Ortmans lager av de färdigtryckta arken, vilket fick till följd att förläggaren inhiberade utgivandet och arken såldes som makulatur. Almqvist omarbetade *Amorina* grundligt och verket utkom i ny version sjutton år senare som *Amorina eller Historien om de Fyra* 1839.

Men tillbaka till 1822, då förläggaren avbröt tryckningen som hunnit till och med det 47:e arket. De färdigtryckta arken kom enligt Almqvist ”i en bod”² (troligen för att begagnas som omslagspapper) och därifrån räddades ett antal ark, som kunde sammanställas till mer eller mindre fullständiga volymer. Bennich-Björkman menar, att Almqvist disponerat ett lager ark, ur vilket hans vänner kunde få plocka ihop till exemplar av den ofullbordade romanen.

Ytterligare ett missöde hade drabbat boken. Vid tryckningen hade ark 38 av misstag numrerats 28, och följderna blev att två olika ark fått samma nummer, och endast ett av dem tog man till vara. Det rätta arket 28 saknas i de flesta sammanställda exemplaren.

Eftersom *Amorina* 1822 aldrig blev färdigtryckt och således inte färdig som bok,

existerar originaleditionen endast i form av lösa ark. Vill man hålla samman dem i en bibliografisk analys, blir kollationeringsformeln denna:

$$8^{\circ} \pi^2 1-2^4 3^+ (+3,) 4-47^+$$

Kollationeringsformeln visar, att formatet är oktav, men att arken är halvark, vilket innebär, att varje ark omfattar 4 blad eller 8 sidor. Av formeln framgår också, att det sista bladet i det tredje arket är en s.k. cancellans (se härom s. 118f).

Av bevarade ark har man alltså kunnat få fram ett antal exemplar av *Amorina* 1822 så långt boken blivit tryckt. På sin tid uppgav G. E. Klemming att tolv exemplar på detta sätt tillkommit.³ Av dessa exemplar känner jag till sju, som förtecknas här:

- 1) KB:s exemplar A med det graverade titelbladet.
- 2) KB:s exemplar Sv Praktksamling med det graverade titelbladet.
- 3) KB:s exemplar B, som saknar det graverade titelbladet och det rätta ark 28.
- 4) KB:s exemplar C, som saknar det graverade titelbladet och det rätta ark 28, vidare smutstiteln, samt ark 11, 38 (felnummerat 28) och 47.
- 5) Uppsala UB:s exemplar, som saknar det graverade titelbladet, samt ark 4, 21 och det rätta ark 28.
- 6) Ett exemplar i privat ägo, som saknar det graverade titelbladet och det rätta ark 28.
- 7) Dessutom finns eller har åtminstone funnits ett exemplar, som tidigare tillhört Carl Dahlgren och som såldes i Stockholms Auktionsverk 2/6 1996. Tyvärr har auktionsförrättaren ej velat uppge namnet på köparen eller förmedla frågor från mig till den okände köparen.

Av de sex exemplar som jag haft möjlighet att granska skiljer sig ett från de övriga fem. Det är nr 4 (KB:s exemplar C), där ark 1 (s. 3-4, 7-8) och ark 3 (s. 23-24) har andra ord och formuleringar än i de övriga exemplaren. Skiljaktigheterna är i ark 1 tämligen obetydliga.⁴ Men i ark 3 har sista bladet (s. 23-24) en helt ny text och här blir det intressant. Jag återger här först texten i KB:A (de fem exemplaren nr 1-3, 5-6 överensstämmer), s. 23-24:

HENRIKA

Skynda Herman, mig berätta,
Hvarför är det blåa knoppar
Här på dessa Sippor? skynda.

HERMAN

Och säg, hvarför är denna Buske så stor,
Att fåfängt du här kommer undan för mig -
Jag bjuder dig, Värvind - stadna!

HENRIKA

Svara nu anständigt, svara,

EN NYUPPTÄCKT VARIANT I AMORINA 1822

Hvarför har Jasmin och Narciss
Hvita blad, men icke svarta?

HERMAN

Visst äro de svarta. Men hör mig nu, säg,
Jag tror denna stjelk utaf buxbom är god –
Stå qvar, eller skall du på läppar och kind
En helsning få smaka af stjelken.

HENRIKA

Synd och skam, och tungt det är, att
Ha en vän i döden kär, och
Ej få svar då man begär. –
Säg nu, hvarför är den gröna
Källan icke röd här? alltid
Du försäkrar, att sig kärlek
Färgar röd? berättar också
Ständigt, evigt, hur i källans
Öma klara tysta spegel
Kärleken sig målar? säg då
Hvarför är nu icke äfven
Sjelfva denna Spegel röd?

HERMAN

Den eldiga Vinrankan står vid en vägg,
Och frågar – men Väggen är iskall och stum –
Så stum är ock jag. Du Ranka, nu skall
Jag dig göra frågor i stället.

HENRIKA

Arma gräs vid mina fötter,
Stackars blommor vid min sida,
Icke, då Ni föddes, trodde
Ni, att få examen höra.

HERMAN

Hvad heter den ton, hvori Stjernorna dansa?

HENRIKA

Tystnad är den Dans-Musiken.

HERMAN

Hur låta den eviga Tystnadens Toner?

HENRIKA

Så, som när Henrika tiger.

HERMAN

Hvem är utaf Rosor på jorden den yngsta?

HENRIKA

Trohet – men den plantan är så
Ung, att hon ej än är sådd.

HERMAN

När Solen i hafvet sig speglar, hvad ser hon?

HENRIKA

Ögonen på Herman ser hon.

(KB:s exemplar A, s. 23–24)

Detta parti motsvaras i KB:C av

[HENRIKA]

O Herman, du min brudgum,
Min lefnads hela mening,
Hvar är du, höge Herman?

och det granna qvittret af tusende foglar svarade henne med lustiga drillar; dock det enkla svaret af honom hörde hon icke deribland.

Såsom en knäfallande ängel vid Guds thron lyssnar på hans eviga ord till sin fromhets fröjd, så nedböjde sig Henrika sagta vid ingången till hvarje löfsal, lyssnande; och hon hördes ånyo

O tala, tala Herman,
Ty jag vill evigt tiga –
Hvar är mitt ögas Herre?

och tusenfärgade fromma rosor upphöjde sig alltid mot hennes anlete, när hon så nedböjde sig; dock den enda anblicken af honom mötte henne ingenstädes ibland dem.

Slutligen glömde hon sig sjelf vid lundarnes sus och blomstrens oändliga väl-lukt. Hon nedföll i hvitsippornas öppna famn: hon låg, en stjärna på jorden, ur himmelen fallen, och tufvor stödde hennes kind. Men löfsalens björkar böjde sig i en ring omkring henne, förvånade öfver änglinnan. Var hon vaken? var hon sofvande? – Hon var salig, som det eviga tysta.

Emedlertid hade Herman upphört att ropa, vred öfver skogens begabbande svar. I stället sköt han blickar, såsom klara pilar, in i hvar grotta och löfsal och snår. – Nu kom han till denna nejd, och upptäckte henne, hvar hon låg bland konvaljer. .

HERMAN

O Amorina, min Enda, jag ser –
Du glömska, du Sofverska vakna!

HENRIKA reser sig.

Evigt sökte jag min himmel,
Evigt Din Gestalt framför mig

EN NYUPPTÄCKT VARIANT I AMORINA 1822

Säg jag, och dig aldrig fann!

HERMAN

Dig ropade jag öfver äng, öfver dal,
Beständigt jag tyckte ditt vänliga svar
Jag hörde, och alldrig jag fann dig!

HENRIKA

Dessa ord jag läst i en min
Moders bok:

I min inre klarhet skådar
Jag den höge Christus ständigt,
Mig hans anblick ständigt når, dock
Alldrig honom Sjelf jag når:
Evigt närmare jag kommer,
Evigt skönare han strålar,
Evigt saligare går jag –
Går, men hinner alldrig Gud!

Så, dig Herman, ock jag sökte,
Gudalik du ock mig flydde
Fast min ande ständigt såg dig;
Dock – du Jordson – dig jag fann!
Dig i detta nu jag eger,
Dig, du ändlige, jag famna
Famna kan, min Gud på jorden;
Du är här min Christus, du!

(KB:s exemplar C, s. 23–24)

Hur kommer det sig nu, att KB:s exemplar C, s. 23–24 skiljer sig så starkt från motsvarande sidor i KB:s exemplar A och de fyra övriga exemplaren? Almqvist måste av någon anledning ha varit missnöjd med detta parti. Att trycka om hela arket skulle bli för dyrt och därför har han ersatt de två sista sidorna med nya. Det är alltså fråga om en kancellering, vilket innebär, att det sista bladet i arket avlägsnats och ersatts med ett nytryckt blad, som klistrats fast på stumpen av det bortklippta bladet.⁵ Kancellansen i ark 3 förekommer i alla de ovan uppräknade exemplaren av originaltrycket som jag sett, med undantag av KB:s exemplar C. Där finns nämligen det ursprungliga trycket kvar, en kancelland, som man tidigare inte uppmärksammat.

Amorina ger i flera avseenden prov på hur Almqvist arbetar och omarbetar. I stort: han kom att 1839 ge ut en starkt omarbetad version av hela *Amorina* 1822, som visar hur Almqvists språk och stil utvecklas och förändras. Men också en jämförelse av två sidor i version A med motsvarande i version C visar hur Almqvist

tvekar och kan ångra sig. Eftersom inget manuskript finns bevarat, är ovannämnda jämförelser av största intresse.

Den viktiga kancelleringen s. 23–24 infaller i Femte Taflan. Vad händer i detta parti? Kärleksparet Henrika och Herman, som blivit medvetna om sina känslor för varandra, talar om hur de söker finna och vinna varann. Denna scen har tidigare föregåtts av Hermans monolog om Henrika i Andra Taflan, när han väntar på henne och i lyriska vändningar prisar henne. Där ingriper Echo ideligen med upprepningar, vilka först kommer Herman att vredgas, eftersom han tror att det är Henrika, som driver gäck med honom (SV 4, s. 13). Men de försonas snabbt, och i Femte Taflan finner vi nu den ovan nämnda kancellanden (C, s. 23–24), vilken – som redan framhållits – är den tidigaste versionen. Där slutar arket med att den svärmiska Henrika oförbehållsamt kallar Herman ”min Gud på jorden” och jämför honom med Kristus. Men i kancellansen (A, s. 23–24) är jämförelsen Herman/Kristus struken. Varför har Almqvist ändrat så ingående här? Jag kan tänka mig, att han funnit jämförelsen allt för överdriven, kanske rentav hädisk. Även om Almqvist gärna uttrycker sig oförblommerat, är han försiktig. Han kan också ha funnit framställningen här något spridd och osammanhängande.

Vidare har berättarens prosapartier i C, där Henrika bl. a. liknas vid en knäfallande ängel, strukits och i stället för framställningen ur berättarens perspektiv kommer en sofistikerad dialog mellan de älskande ur deras perspektiv. Detta ger också en omväxling stilistiskt sett.

Över huvud förefaller det som om Almqvist haft svårt att bestämma sig för denna växling av perspektiv. Man kan tillägga att Almqvist i *Amorina* 1839 (SV 18, s. 16–17) omarbetat detta parti, men i stort bibehållit ”Arma gräs vid mina fötter” t.o.m. ”Ögonen på Herman ser hon” (SV 4, s. 23, r. II t.o.m. s.23, r. 31). Det är uppenbart, att tvekan har dröjt kvar genom årens omarbetningar.

Almqvist har som bekant ofta visat osäkerhet och haft behov att ändra och förbättra i sina texter också under tryckningsprocessen. I *Amorina* 1822 är ändringsbehovet mest markant i ark 3 med dess kancellering. Men också den finputsning som förekommer genom smärre ändringar, visar hur han oavlatligt vill ändra och förbättra.

Noter

Denna uppsats har tillkommit i samband med ederingen av *Amorina* 1822 i Almqvists *Samlade Verk*. Jag tackar mina vänner professorerna Lars Burman och Johan Svedjedal för engagerade och uppslagsgivande diskussioner.

- 1 Bo Bennich-Björkman, ”Makuleringen av Almqvists *Amorina* i ny belysning”, i *Bokvännen* 31 (1986), s. 59f.

EN NYUPPTÄCKT VARIANT I AMORINA 1822

- 2 Theodor Tufvesson, "Ur en Almqvistbeundrares papper", i förf:s *Ur sekretärer och kistelädikor. Anteckningar från skilda tider*, Malmö 1918, s. 123.
- 3 I en anteckning i KB:s exemplar A av originaltrycket.
- 4 Dessa så kallade pressvarianter finns noterade och kommenterade i den textkritiska upplagan av *Amorina 1822* i *Samlade Verk* 4. – Om pressvarianter se Rolf E. DuRietz, *Den tryckta skriften. Termer och begrepp. Grunderna till bibliografin*, Uppsala 1999, s. 74f.
- 5 Om kancellanser och kancellander se Lars Burman, "Kancellanserna i C.J.L. Almqvists *Amalia Hillner* (1840)" i *TfL* 1995: 2.

HENRIKA

Skynda Herman, mig berätta,
Hvarför är det blåa knoppar
Här på dessa Sippor? skynda.

HERMAN

Och säg, hvarför är denna Buske så stor,
Att fåfängt du här kommer undan för mig —
Jag bjuder dig, Värvind — stadna!

HENRIKA

Svara nu anständigt, svara,
Hvarför har Jasmin och Narciss
Hvita blad, men icke svarta?

HERMAN

Visst äro de svarta. Men hör mig nu, säg,
Jag tror denna stjelk utaf buxbom är god —
Stå kvar, eller skall du på läppar och kind
En helsning få smaka af stjelken.

HENRIKA

Synd och skam, och tungt det är, att
Ha en vän i döden kär, och
Ej få svar då man begär. —
Säg nu, hvarför är den gröna
Källan icke röd här? alltid
Du försäkrar, att sig kärlek
Färgar röd? berättar också
Ständigt, evigt, hur i källans
Öma klara tysta spegel
Kärleken sig målar? säg då
Hvarför är nu icke äfven
Sjelfva denna Spegel röd?

O Herman, du min brudgum,
Min lefnads hela mening,
Hvar är du, höge Herman?

och det granna qvittret af tusende foglar svara-
de henne med lustiga drillar; dock det enkla sva-
ret af honom hörde hon icke deribland.

Såsom en kväfallande ängel vid Guds thron
lyssnar på hans eviga ord till sin fromhets fröjd,
så nedböjde sig Henrika sagta vid ingången till
hvarje löfsal, lyssnande; och hon hördes änyo

O tala, tala Herman,
Ty jag vill evigt tala —
Hvar är mitt ögas Herre?

och tusenfärgade fromma rösor upphöjde sig äf-
tid mot hennes anlete, när hon så nedböjde sig;
dock den enda anblicken af honom mötte henne
ingenstädes ibland dem.

Slutligen glömde hon sig sjelf vid lundar-
nes aus och blomstyens oändliga vållukt. Hon
nedföll i hvitsippornas öppna famn; hon låg, en
stjärna på jorden, ur himmelen fallen, och tuf-
vor stödde hennes kind. Men löfsalens björ-
kar böjde sig i en ring omkring henne, förva-
nade öfver ängslan. Var hon vaken? var hon
sofvande? — Hon var salig, som det eviga
tysta.

Emedlertid hade Herman upphört att ropa,
vred öfver skogens begabbande svar. I stället
sköt han blickar, såsom klara pilar, in i hvast
grotta och löfsal och små. — Nu kom han till
djupa resjd, och upptäckte henne, hvar hon låg
bland kovaljer.

HERMAN

Den eldiga Vinrankan står vid en vägg,
Och frågar — men Väggen är iskall och stum —
Så stum är ooh jag. Du Ranka, nu skall
Jag dig göra frågor i stället.

HENRIKA

Arma gräs vid mina fötter,
Stackars blommor vid min sida,
Icke, då Ni föddes, trodde
Ni, att få examen höra.

HERMAN

Hvad heter den ton, hvari Stjernorna dansa?

HENRIKA

Tystnad är den Dans-Musiken.

HERMAN

Hur låta den eviga Tystnadens Toner?

HENRIKA

Så, som när Henrika tiger.

HERMAN

Hvem är utaf Rosor på jorden den yngsta?

HENRIKA

Trohet — men den plantan är så
Ung, att hon ej än är sådd.

HERMAN

När Solen i hafvet sig speglar, hvad ser hon?

HENRIKA

Ogonen på Herman ser hon.

HERMAN

O Amorina, min Ende, jag ser —
Du glömska, du Sofverska vakna!

HENRIKA reser sig.

Evigt sökte jag min himmel,
Evigt din Gestalt framför mig
Säg jag, ooh dig aldrig fann!

HERMAN

Dig ropade jag öfver äng, öfver dal.
Beständigt jag tyckte ditt vänliga svar
Jag hörde, och alldrig jag fann dig!

HENRIKA

Dessa ord jag läst i en min
Moders bok:

I min inre klarhet skådat
Jag den höge Christus ständigt,
Mig hans sublikt ständigt när, dock
Alldrig honom Sjelf jag när:
Evigt närmare jag kommer,
Evigt skönare han strålar,
Evigt saligare går jag —
Går, men hinner alldrig Gud!

Säg dig, Herman, och jag sökte
Gudalik dessomhelst till
Fast min ande ständigt såg dig;
Dock — du Jordsön — dig jag fann!
Dig i hätta nu jag äger,
Dig du ädliga, jag ämnar
Ämnar ken, min Gud på jorden;
Du är här min Christus, du!

HENRIKA

Läsarorienterad teori och dekonstruktion

En artikel som undersöker hur de grundläggande teoretiska premisserna för läsarorienterad teori kommit att ifrågasättas av dekonstruktionen kan tyckas handla om något som redan är överspelat av den teoretiska diskussionen. "Reader-response criticism" stod i centrum för den teoretiska debatten under 70- och 80-talen och dekonstruktionen har redan hunnit assimileras av de nya riktningar som kommit i förgrunden sedan dess. Frågan om vad ett litterärt verk är och hur det går till att förstå det tillhör emellertid de teoretiska grundfrågor som har ett slags evig aktualitet och som, utan att stå i centrum, har fått nya belysningar genom feminism, nyhistoricism, postkolonial teori eller queerteori. Inte minst i litteraturpedagogiska sammanhang torde olika läsarorienterade perspektiv fortfarande spela en viktig roll och det kan därför ha sitt intresse att något reflektera över på vilket sätt dekonstruktionen griper in i och förändrar förutsättningarna för de resonemang som då förs. När det i fortsättningen talas om läsarorienterad teori är det i fullt medvetande om att det inte rör sig om något enhetligt begrepp utan om tankar med ganska olika utgångspunkter i fenomenologi och strukturalism. Emellertid finns det från Rosenblatt och Iser till Culler och Fish ett slags gemensam nämnare som består i att det litterära verket definieras med utgångspunkt från läsaren och läsarens upplevelse av texten. Det är i denna vida betydelse begreppet här används, och tankegångarna exemplifieras med resonemang hämtade från olika håll inom denna gemensamma tankesfär. Med en sådan utgångspunkt kan även en intentionstänkarer som E. D. Hirsch sägas ha rört sig med tankegångar som hör hemma inom läsarorienterad teori. En särskilt central person i sammanhanget är emellertid Jonathan Culler som genom sin teori om litterär kompetens, först formulerad i *Structuralist Poetics* (1975), framstår som en av de viktigaste företrädarna för ett läsarorienterat betraktelsesätt men som också i *On Deconstruction* (1983) givit en inträngande och klagörande presentation av dekonstruktionen som filosofiskt projekt och då särskilt uppmärksammat dess implikationer för litteraturteori och litteraturanalysen. Culler kommer på båda dessa sätt att finnas i centrum för resonemanget, som dock inledningsvis kommer att uppehålla sig vid en mer allmän beskrivning av hur det litterära verket betraktas inom läsarorienterad teori.

När det gäller frågan hur den litterära texten skiljer sig från andra texter brukar

framför allt två drag framhållas. Det ena är att den måste fullbordas av läsaren i en kreativ akt. En rent informerande text eftersträvar entydighet, fullständighet och ger därmed litet utrymme för läsarens subjektiva aktivitet. Än viktigare är den skillnad som föreligger när det gäller referensen till den yttre verkligheten. Den informerande texten uttalar sig om en yttre verklighet och är i princip kontrollerbar i relation till denna. Den litterära texten framskapar i läsaren fiktiva bilder av en yttre verklighet i syfte att uppnå en estetisk effekt. Vad texten säger ligger i viss mening bortom textens ord. Betydelsen uppstår snarare i textens mellanrum, i de samband som läsaren upprättar mellan textens olika delar och perspektiv alltefter som läsningen fortskrider. Eftersom läsaren är medveten om att de verklighetsbilder som orden frammanar är fiktiva, kommer läsningen, utöver den rent naiva tilläggnelsen också att rymma en reflexion över bildernas utformning och konstnärliga funktion. Det ligger i den litterära läsningens natur att läsaren intuitivt vet att det han läser styrs av en konstnärlig logik, att ingenting finns där av en slump, att i princip allt bidrar till att bygga upp någonting som är skapat i konstnärlig avsikt. Medvetandet om detta gör att läsningen av en litterär text på ett avgörande sätt skiljer sig från annan läsning. Man kan i sammanhanget erinra om Louise Rosenblatts termer "efferent" och "estetisk" läsning.¹ När vi läser kan syftet primärt vara praktiskt, att inhämta kunskap av något slag. Detta kan även gälla litterära texter, t.ex. då vi är intresserade av att genom en författares verk belysa hans biografi eller studera rent språkliga förhållanden i hans verk. Men sådana aktiviteter tillhör en senare fas då vi går tillbaka i texten och underkastar den intellektuell analys. För att texten skall leva och realiseras som konstverk måste läsaren förhålla sig estetiskt till den ("adopt an aesthetic stance") under själva läsakten. Vad denna "estetiska hållning" egentligen innebär är svårt att entydigt beskriva. Men grundläggande måste vara en medvetenhet hos läsaren om att texten kräver en speciell sorts uppmärksamhet för att dess betydelsemöjligheter skall realiseras. Läsaren måste vara vaken för nyanser i berättartonen som antyder t.ex. ironi, han måste reflektera kring innebörder som texten pekar mot men inte utsäger, han måste läsa med insikten om litterära texters speciella egenskap att ofta "säga en sak genom att säga något annat", detta bara för att nämna några tänkbara ingredienser i det estetiska förhållningssättet. Man kan också närma sig frågan via Cullers begrepp "litterär kompetens" så som han definierar det i *Structuralist Poetics*.² Enligt Culler har inte texter betydelse utan får betydelse genom att läsas på ett visst sätt, utifrån vissa kulturellt bestämda konventioner. Vi tillämpar, menar han, i själva verket en hel mängd internaliserad kunskap när vi förstår en litterär text ungefär på samma sätt som vi tillämpar en hel mängd internaliserad grammatisk kunskap när vi förstår ett vanligt språkligt yttrande. Litterär kompetens består i att ha tillägnat sig kulturellt bestämda koder och strategier som gör det möjligt för oss att skapa betydelse i litterära texter. En strukturalistisk poetik skulle inrik-

tas på en analys av själva förutsättningarna för att litterära texter kan ha betydelse för enskilda läsare.

Förståelse förutsätter en förförståelse. Det är ju inte möjligt att inta en "estetisk hållning" eller äga internaliserad "litterär kompetens" utan att på något sätt ha tillägnat sig denna förmåga. Redan mycket små barn kan skilja på vad som är "på riktigt" och vad som bara är lek, dvs. på fakta och fiktion, men att uppfatta fiktitivitet kan knappast vara mer än en rudimentär utgångspunkt på vägen mot "estetisk hållning" eller "litterär kompetens". Litterär läsförmåga är någonting inlärt, någonting vi successivt tillägnar oss, inte nödvändigtvis i skolan – även om skolan här kan spela en viktig roll – utan genom en allmän socialisationsprocess. Samtidigt vet var och en som har försökt analysera sin egen upplevelse av att läsa och "förstå" en litterär text att det inte bara handlar om en isolerad intellektuell förmåga utan om något som engagerar betydligt bredare sektorer av vår personlighet än så. Personer, händelser, tankar framträder för vår inre blick som objekt för reflexion men i en form som redan är färgad av våra kunskaper och erfarenheter av världen och människorna. I den mån de säger oss något, utmanar eller bekräftar våra värderingar, påverkar oss, ger oss nya insikter gör de detta därför att vi redan har utvecklat idéer om världen i relation till vilka vi tolkar och förstår det nya som texten förmedlar till oss. Det litterära *verket* uppstår i mötet mellan texten och en läsare. Enligt Wolfgang Iser är det litterära verket inte identiskt vare sig med texten eller med läsarens realisation av texten utan äger en virtuell existens "halvvägs" mellan de två. Verket är något mer än texten eftersom det för att komma till liv är beroende av läsarens realisation av det, vilken i sin tur inbegriper läsarens personliga förhållningssätt ("disposition"). Samtidigt kan det inte identifieras med detta förhållningssätt vilket påverkas och styrs ("is acted upon") av texten.³ Frågan är emellertid om det rent logiskt är möjligt att tänka sig ett verk utanför läsarens realisation. Inte heller vad som är "texten" går ju att fastställa objektivt. Innan den läses är den bara krumelurer på papper och så snart den läses är den redan förflyttad in i ett individuellt medvetande och på något sätt färgad av detta. Detta subjektiva moment i all läsning ändrar emellertid inte det faktum att texten styr läsarens realisation och sätter gränser för vad som är ett rimligt sätt att uppfatta verket på. När läsaren utsätter sin läsning för intersubjektiv granskning är han hänvisad till att i första hand hämta argument ur textens formuleringar.

E. D. Hirsch har argumenterat för att termen tolkning ("interpretation") bör hållas isär från litteraturkritik ("criticism"). Tolkning skulle då reserveras för en inriktning på textens verbala mening, vilken Hirsch identifierar som den av författaren avsedda meningen ("what the author meant by his use of a particular sign sequence"). "Criticism" innebär att textens mening uppfattas i relation till en kontext av något slag. Denna kontextuella mening benämner Hirsch signifikans. I praktiken, menar han, är det knappast möjligt att isolera "mening" från "signifikans":

LÄSARORIENTERAD TEORI OCH DEKONSTRUKTION

we cannot artificially isolate the act of construing verbal meaning from all those other acts, perceptions, associations, and judgements which accompany that act and which are instrumental in leading us to perform it.⁴

Vad vi kan göra, enligt Hirsch, är emellertid att välja att inrikta vårt intresse antingen mot att utrona vad författaren menat eller, om vi redan tycker oss förstå detta, mot att förstå meningen i relation till något annat. Hirschs syfte är att säkerställa en objektiv norm för tolkning, och den enda norm som har denna universellt tvingande karaktär är den av författaren avsedda meningen. Det är därför, menar han, "av rent praktiska skäl" lämpligt att utgå ifrån att en texts mening är identisk med författarens mening.⁵ Denna mening förblir emellertid ett teoretiskt postulat. Hirsch medger ju själv att förståelse alltid sker inom ramen för en läsarkontext, om inte annat den ofrånkomliga kontext som utgörs av våra personliga erfarenheter, kunskaper, förutfattade meningar och värderingar.

Resonemanget innebär att definitionen av det litterära i en text inte kan utgå från föreställningen om texten som ett avgränsat *objekt* med vissa objektivt identifierbara egenskaper, t.ex. "mening" eller "litteraritet". Texten är inte boken som man tar fram och ställer tillbaka i hyllan utan är en lingvistisk struktur som får betydelse eller framträder som litterärt verk bara då den avkodas. I och med detta kan den inte heller klart avgränsas från andra texter som omger den eller föregått den eller från kulturella eller personliga kontexter i vid mening. I den strukturella lingvistikens termer kan den litterära texten beskrivas som en *parole* som förutsätter det litterära systemets *langue* för att kunna betyda något. Redan att beskriva något som "en lyrisk dikt" eller "roman" förutsätter system av konventioner utifrån vilka bestämningen kan göras. Vi är därmed tillbaka i Cullers strukturalistiska definition av litterär kompetens: att förstå en litterär text – eller att överhuvudtaget förstå en text som "litterär" – förutsätter tillgång till ett kodsysteem. I princip består kodsysteem av alla lästa texter. En så vidsträckt definition blir emellertid inte möjlig att praktiskt tillämpa. Vad Culler föreslår är i stället en kartläggning av de läsarkonventioner och strategier som kan påvisas ha lett olika läsare fram till att ge verk eller delar av verk en viss betydelse.⁶ Syftet med en sådan läsarorienterad semiotik skulle vara att flytta uppmärksamheten från tolkningen av enskilda verk till det underliggande system av konventioner som gör litterära effekter möjliga. Teorin skulle åstadkomma en omvändning av perspektivet så att vi, i stället för att tillskriva texten vissa egenskaper, t.ex. fikтивitet eller litteraritet, skulle tänka i termer av att fikтивitet eller litteraritet uppstår som ett resultat av att texten läses på ett visst sätt, utifrån vissa konventioner. Vad som uppstår genom en sådan perspektivförändring är möjligheten att upprätta en tillfredsställande och sammanhängande teori för hur mening uppstår i litterära texter. I stället för att uppfatta meningen som någonting givet i texten placeras problemet där det hör hemma, nämligen hos läsaren, vars arbete med texten helt enkelt inte kan vara förutsättningslöst. Läsaren

som teoretisk instans är en produkt av sin tidigare läsning, sina inlärdade vanor, sin kännedom om det litterära systemet. En läsare som vore helt obekant med "koden" i denna mening skulle överhuvudtaget vara oförmögen att utvinna någon mening ur litterära texter.⁷ Samma teori om läsning som en konventionsstyrd aktivitet kan givetvis tillämpas också på författaren. Även författaren är i sin produktion av texten styrd av mer eller mindre internaliserade litterära konventioner. Att skapa något nydanande, avvikande, förutsätter ett normsystem i förhållande till vilket det nya kan framträda. När läsaren konfronteras med en text som inte överensstämmer med etablerade normer kommer hans ansträngningar att till stor del inriktas på att, med Cullers term, "naturalisera" texten, dvs. finna på ett sätt att göra det nya och avvikande begripligt. Efterhand införlivas det nya med det som vi tidigare tyckt oss förstå, och en ny konvention har skapats. När den litterära processen betraktas på detta sätt återförs initiativet till författaren och hans eller hennes intention, och det torde i själva verket vara en viktig del av läsarens konventionsstyrda aktivitet att sträva efter att förstå vad författaren kan ha menat. Att "läsa litterärt", att inta en "estetisk hållning", innebär bl.a. att förstå det lästa som på något sätt styrt av författarens konstnärliga avsikt.

Så långt kan det förefalla som om vi är tillbaka i en enkel kommunikationsmodell med författaren som "sändare" och läsaren som "mottagare". Det problematiska i en sådan modell är emellertid det tredje elementet, "meddelandet", dvs. den lingvistiska struktur vi kallar för texten. Är språket bara ett genomskinligt medium för författarens tankar och avsikter vilka läsaren med sin lingvistiska och litterära kompetens förmår avläsa, om än med de variationer som betingas av det ofrånkomligt subjektiva i all läsning? Eller är språket i själva verket någonting som genom själva sin natur omöjliggör en sådan rak och okomplicerad kommunikation? Det är på denna punkt som poststrukturalismen och dekonstruktionen har satt in sina attacker. Grundläggande hos Derrida är ju hans kritik av logocentrismen, dvs. den traditionella föreställningen om ett oupplösligt samband mellan tanke och ord, i varje fall i talet. I talet skulle klyftan mellan tanke och ord vara upphävd, språket ett omedelbart uttryck för det som är närvarande i medvetandet, medan i skriften detta omedelbara samband vore korrumpierat; när den skrivna texten avlägsnas från sin upphovsman får den en osäker innebörd och kan göras till föremål för skiftande tolkningar. I sin dekonstruktion av Saussures strukturalistiska språkteori visar Derrida att talet är behäftat med samma fundamentala osäkerhet som skriften. Derrida spinner vidare på Saussures grundläggande tanke att det i språket inte finns några positiva termer, bara skillnader som skapar betydelse. Saussure säger sig utgå från talet och betraktar skriften som sekundär, men är ändå hänvisad till att utgå från skriften när han skall klargöra sin teori om språket som ett system av skillnader. Vad Saussure visar genom detta sitt förfarande är, enligt Derrida, att redan talet är en form av skrift. Det språkliga teckensystemet är till själva

sin natur ett ständigt uppskjutande, det betecknande syftar på ett betecknat som i sin tur övergår i ett nytt betecknande och så vidare *ad infinitum*. Det är för att beskriva denna egenskap hos språket att vara på samma gång ett system av skillnader och ett uppskjutande som Derrida har skapat ordet *différance*. Den bild av språket som tonar fram i dekonstruktionens analys är den av ett slags maskin som opererar på egen hand mer eller mindre utanför användarnas kontroll. Språket i sig har ingen "mening", när vi uppfattar att en text har en viss betydelse är det alltid för att vi sätter den i relation till en kontext av något slag. Men eftersom vi alltid kan finna en ny kontext i relation till vilken en ny mening uppstår är det *i princip* omöjligt att slutgiltigt avgöra en språklig utsagas innebörd. Ett sätt på vilket dekonstruktionen ingripit i förutsättningarna för den läsarorienterade teorin är att den rubbat våra invanda föreställningar om språket och har visat på den principiella omöjligheten att entydigt och slutgiltigt bestämma en texts mening.

Tolkningsteorier tycks förr eller senare hamna i frågan huruvida texten eller läsaren är den avgörande instansen; antingen har texten initiativet och läsaren befinner sig i positionen att vara den som skall utröna dess mer eller mindre dolda mening, eller har läsaren initiativet och uppfattas som den som genom sina mentala operationer *skapar* textens mening. I det förra fallet "finns" verket i texten, i det senare i läsarens upplevelse av texten. I allmänhet är emellertid inte alternativen renodlade, utan teorin rymmer en dualism. Hos Hirsch t.ex., formuleras dualismen i termer av mening och signifikans: meningen finns i texten, signifikansen uppstår då läsaren väljer att förstå meningen i relation till en kontext av något slag. Hos Iser formuleras den, kan man säga, som en dualism mellan text och verk: läsaren hjälper till att realisera texten som litterärt verk genom upprätta samband mellan de perspektiv som texten erbjuder och fylla i de "tomma platser" den rymmer. Verket får i hans teori ett slags virtuell existens mellan texten och läsarens realisation av texten. Jonathan Culler har i *On Deconstruction* pekat på att Iser's teori öppnat för två helt motsatta former av kritik.⁸ Å ena sidan går det att hävda att hans teori i grunden är författarcentrerat monistisk: det är i grunden författaren som helt och hållet har initiativet och i förväg strukturerar de upplevelser läsaren förväntas ha. Å andra sidan kan man, som Stanley Fish, hävda att teorin är läsarcntrerat monistisk genom att peka på att de strukturer som Iser menar är objektivt närvarande i texten, i själva verket bara finns där som en konsekvens av läsarstrategier. Culler menar att det förhållandet att Iser's teori fullt motiverat kunnat kritiserats på två så diametralt motsatta sätt visar att något är fel med hans annars utomordentligt förnuftiga resonemang. Felet skulle bestå i att hans kompromiss inte erkänner att i all läsning är inbyggd en ofrånkomlig och grundläggande splittring. För läsaren är verket från början färdigt och komplett och också outtömligt, man kan läsa och läsa om utan att någonsin tycka sig ha fullständigt omfattat allt som står i det. Å andra sidan måste allt skapas av läsaren under läsprocessen, eftersom det annars

bara finns svarta krumelurer på papper. Resonemang som de hos Hirsch, Iser och andra som försöker överbygga denna grundläggande splittring kommer alltid att förbli teoretiskt otillfredsställande. På sätt och vis kan man säga att splittringen är inbyggd i själva begreppet tolkning som ju förutsätter en dualism: det måste finnas något mot vilket läsaren riktar sina ansträngningar. Idén om en text med vissa givna egenskaper som finns där för läsaren att upptäcka erbjuder, som Culler påpekar, en utmärkt bakgrund för resonemang om tolkning och diskussion av hur tolkningar avviker från varandra. Även läsarorienterade kritiker tenderar att favorisera tanken på texter som framkallar olika sorters respons snarare än att hålla fast vid tanken på läsare som skapar texter, eftersom den förra modellen ger upphov till bättre "reading stories". De distinktioner som sådana berättelser vilar på förblir emellertid teoretiskt otillfredsställande, och Culler menar att en viktig konsekvens av det läsarorienterade betraktelsesättet är att det sätter fingret på den osäkra teoretiska grundvalen för pragmatiska, textorienterade resonemang.⁹

Det kan i förstone förefalla som om dekonstruktionens bidrag till diskussionen varit enbart negativt. Culler citerar uttalanden av Harold Bloom och Paul de Man som betonar svårigheten eller omöjligheten att utröna någon bestämd innebörd i texter.¹⁰ Harold Bloom beskriver läsning som "ett slags försvarskrig" och hävdar att det bästa en läsare kan åstadkomma är "en stark felläsning" som i sin tur i bästa fall kan ge upphov till andra starka felläsningar. Paul de Man visar i en av sina mer kända böcker att "insikt" bara kan nås genom "blindhet" och hävdar att "möjligheten att läsa aldrig kan tas för given". Vad sådana uttalanden bör föranleda är emellertid inte en nedläggning av verksamheten utan en hälsosam revidering av de teoretiska premisserna för verksamheten. Om en noggrannare analys visat att vi måste uppge anspråken på att nå fram till en slutgiltig sanning behöver vi för den skull inte sluta med analyser, bara bedriva dem med en ökad medvetenhet om de teoretiska komplikationer som är involverade. Om dekonstruktionen hävdar att språket genom själva sin natur omöjliggör en slutgiltig och entydig tolkning av en litterär text gäller detsamma också om texter om litterära texter och överhuvudtaget allt skrivande. Dekonstruktionens analyser måste också förmedlas med språket som medium. Det är ju dekonstruktionens paradox att den måste arbeta inom språket, inom systemets termer för att kunna rucka på systemet. På samma sätt måste vi fortsätta att arbeta med termer och begrepp som vi *samtidigt* vet kan ifrågasättas vid en konsekvent filosofisk analys. Om t.ex. logiken i våra begrepp och i vårt tänkande leder oss till slutsatsen att ett litterärt verk inte kan finnas annat än i en läsares upplevelse av det, måste vi i nästa led fråga oss vad detta egentligen betyder, för, som Culler formulerar saken, "it proves no easier to say what is in *the* reader's or *a* reader's experience than what is in the text: 'experience' is divided and deferred – already behind us as something to be recovered, yet still before us as something to be produced".¹¹ När vi efter avslutad läsning vänder oss om för att

beskriva det verk vi har "realiserat", blir resultatet, som Culler påpekar, bara ytterligare en "reading story", vilken dessutom återinför texten som aktiv kraft, eftersom det blir lättare att berätta på det sättet. Vad som är vunnet genom den fördjupade reflexion som dekonstruktionen inspirerat till är kanske till sist framför allt en ökad vaksamhet inför de pragmatiska begrepp och metaforer som vårt tänkande kring text och tolkning styrs av.

Hur förhåller sig Jonathan Cullers egen teori om litterär kompetens till dekonstruktionen? Han har i *On Deconstruction* inte explicit tagit upp denna fråga, men man kan indirekt få den belyst genom att gå till ett avsnitt där han diskuterar olika områden eller nivåer där dekonstruktionen fått konsekvenser för litteraturteorin. Han konstaterar där bl.a. att både strukturalismen och den läsarorienterade teorin förutsätter textens "mening" som en given utgångspunkt.¹² I båda fallen handlar det om att identifiera ett kodsysteem som opererar genom det läsande subjektet och som gör det möjligt för en viss accepterad eller acceptabel mening att framträda. Meningen är det givna och ansträngningarna går ut på att förklara hur den kan uppstå. En sådan beskrivning passar alldeles utmärkt på Cullers egen teori om litterär kompetens, som uttryckligen vill förklara hur det kan komma sig "that a work can have a variety of meanings but not just any meaning whatsoever". Vi tänker oss i allmänhet mening och struktur som egenskaper i verket och detta behöver, säger Culler, inte vara fel. Egenskaperna finns "latent" i verket, men de framträder genom att verket "is read in a particular way, because these potential properties, latent in the object itself are actualized by the theory of discourse applied in the act of reading".¹³ Den diskursteori han talar om är ett system av internaliserade läsarkonventioner som vi lärt oss att tillämpa då vi närmar oss en text som vi definierar som litterär. Det är uppenbart att Cullers formulering av sin teori i *Structuralist Poetics* är öppen för samma slags dekonstruktiva invändning som vi tidigare sett honom rikta mot Iser: den erkänner inte den grundläggande och oöverbryggbara splittring som är inbyggd i all läsning. Att åberopa läsarkonventioner innebär bara att problemet flyttas ett steg. Men teorin är också öppen för en annan form av dekonstruktiv kritik genom att den postulerar mening som en från början given utgångspunkt för resonemanget. Teorin dekonstruerar sig själv genom att förutsätta det som den är avsedd att förklara. Att hävda att meningen finns i texten är i grund och botten det samma som att säga att den finns i läsarens upplevelse av texten. Men som Culler själv visar i *On Deconstruction* är inte heller läsarens upplevelse en säker grund att bygga en teori på, eftersom den aldrig kan fasthållas som ett givet faktum. Vi ser återigen hur dekonstruktionen arbetar med, men samtidigt ruckar på vad vi uppfattar som "självklara" förutsättningar för vårt tänkande kring text och tolkning. Resultatet blir en medvetenhet om de teoretiska problem som *egentligen* är involverade, samtidigt som vi ändå måste fortsätta att arbeta med begrepp som är förutsättningar för vårt tänkande. Anders Petterson har i *A Theory of Literary Discourse* stan-

nat för just en sådan lösning i en diskussion av hur hans egen teori om litterär kommunikation förhåller sig till Derridas filosofi.¹⁴ Han menar att den som vill behandla vad han betecknar som i grunden "empiriska" frågor, "the principal mechanisms of literary communication and the main differences between literary discourse and other kinds of linguistic communication", måste kunna göra detta utan att behöva fördjupa sig i de epistemologiska och ontologiska frågor som Derrida behandlar. Man kan, menar han, inte samtidigt beskriva verkligheten och dekonstruera de begrepp man använder i sin beskrivning. Frågan är emellertid hur pass intellektuellt hållbar en sådan strategi är. Går det att å ena sidan erkänna att Derrida har rätt på sin "nivå" och å andra sidan fortsätta att resonera om språklig och litterär kommunikation på ett commonsense-plan som om ingenting hade hänt? Det dekonstruktiva tänkandet har lett till ett ifrågasättande av traditionella hierarkiska oppositioner såsom tal / skrift, metaforiskt / bokstavligt, litteratur / sakprosa, men ifrågasättandet behöver inte innebära att begreppen som sådana blivit oanvändbara. Snarare är det så att vi, när vi använder begreppen, måste tänka på ett nytt sätt om dem. Är det inte alltid så, att när det till synes självklara plötsligt ter sig problematiskt så har tänkandet tagit ett steg framåt? Och visar inte de nya riktningar som kommit i förgrunden under nittioalet att dekonstruktionens tänkande assimilerats och bidragit till att föra in resonemangen på nya banor?

Noter

- 1 Louise M. Rosenblatt, *The Reader, the Text, the Poem. The Transactional Theory of the Literary Work*, Southern Illinois University Press 1978, s. 22ff.
- 2 Jonathan Culler (1975), *Structuralist Poetics. Structuralism, Linguistics and the Study of Literature*, Routledge 1994, s. 113ff.
- 3 Wolfgang Iser, *The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*, John Hopkins University Press 1974, s. 274ff.
- 4 E. D. Hirsch, *Validity in Interpretation*, Yale University Press 1967, s. 140.
- 5 Ibid., s. 25.
- 6 Jonathan Culler (1981), *The Pursuit of Signs. Semiotics, Literature, Deconstruction*, Routledge Classics 2001, s. 58 ff.
- 7 Culler 1975, s. 131 ff.
- 8 Jonathan Culler (1983), *On Deconstruction. Theory and Criticism after Structuralism*, Routledge 1998, s. 75f.
- 9 Ibid., s. 78.
- 10 Ibid., s. 79ff.
- 11 Ibid., s. 82.
- 12 Ibid., s. 223f.
- 13 Culler 1975, s. 113.
- 14 Anders Pettersson, *A Theory of Literary Discourse*, Lund 1990, s. 175ff.

Kritik

B. F. JEGOROV:

Zhizn' i tvortjestvo Ju. M. Lotmana

Novoe literaturnoe obozrenie

Moskva 1999

Att litteraturteori kan irritera och provocera vet vi. "Theory is intimidating", konstaterar Jonathan Culler redan på elementär studienivå i *Literary Theory. A Very Short Introduction*. Men det som hos oss som regel stannar vid allmänt knorrande över "teorisjuka" och i ensaka fall övergår i något mera riktade angrepp (som Harold Blooms molande aversioner mot "den förtrytsamma skolan") har i andra samhällssituationer blivit dödligt allvar. Nu kan även den skrämmande sanningen om litteraturteorins livsvillkor i Sovjetunionen berättas, och den som vill börja med en bred och handfast version av denna historia kan läsa Boris Fjodorovitj Jegorovs bok om vännen och kollegan Jurij Michajlovitj Lotman.

Boken redogör konkret och ingående för Lotmans biografi. Den är värd att ta del av. Lotmans uppväxt i Leningrad var å ena sidan en utpräglad intellektuell idyll. Han omgavs av goda och inspirerande människor med stor integritet, såväl i familjen som i skolan och på universitetet. Men mellan de ljusa dagarna ligger KGB:s nattskift. Säkerhetspoliserna knackade på nästan överallt och gjorde en tredjedel av Lotmans klasskamrater föräldralösa. Barn och ungdomar lämnades ensamma kvar att bo i något hörn av lägenheter som i övrigt förseglades sedan föräldrarna bortförts. Lotman

drabbades inte direkt men kände av trycket tillräckligt hårt för att han liksom sina kamrater skulle hoppas på att kriget snart skulle komma. Då "ska det inte längre falla någon in att hålla ordning på vem som är trotskist och vem som håller på Bucharin, utan alla kommer att betraktas som soldater vid fronten", sa en av de kamrater som haft besök av KGB. Och kriget kom, precis som de hoppades, fast mycket olägligt – just när Lotman inlett sina universitetsstudier. De fyra krigsåren rullade han sedan ut telefontråd till artilleriets observationspunkter i de främsta linjerna medan det uppenbarligen small och skakade överallt runt omkring honom.

När han kom hem igen, blixtrade han genom sin oavslutade grundutbildning under ledning av världsberömda lärare som Vladimir Propp och Boris Eichenbaum. Men snart var det dags för den berömda "kosmopolitkampanjen". Som jude förvägrades Lotman tillträde till forskarutbildning. Han fick inte ens arbeta som lärare i Leningrads skolor, trots stor lärarbrist. I Tartu gick det däremot bra. Delvis berodde det på att där fanns påtagligt rakryggade människor, som skickligt gick runt kommunistpartiets förhållningsorder. Men det var även annat som gjorde att Lotman välkomnades i Tartu: Estland var nyockuperat område, där imperiet behövde folk som representerade den ryska unionskulturen. Trots det menar Jegorov att Lotman och den produktiva litteraturvetenskapliga miljö som han stimulerade fram i Tartu inte uppfattades som okupationens

redskap. Frågan är möjligen känsligare än Jegorov själv tycks föreställa sig, men kanske har han också rätt: Lotman fick något som närmast liknar statsbegravning när han dog 1993. Estlands president Lennart Meri talade vid ceremonin bland annat om att han som ung student fick hjälp av Lotman med ett forskningsarbete om "Dekabristerna i Estland".

Från det att han flyttade till Tartu hade Lotman mera måttliga bekymmer med sovjetmakten. Naturligtvis fick man krångla sig förbi byråkratin för att publicera sig eller delta i kongresser, och givetvis kom KGB och grävde i bokhyllorna. Men jämfört med andra giganter inom rysk litteraturvetenskap var han direkt lyckligt lottad. Boris Eichenbaum, till exempel, fick under sina sista år leva på att sälja ut sitt unika bibliotek. En annan av Lotmans lärare i Leningrad, Grigorij Gukovskij, dog i KGB:s rannsakingshäkte där han förstas hamnat utan orsak (utom möjligen den att han var så omtyckt: under hela sitt liv slutade han aldrig en föreläsning utan ihållande applåder).

Jegorovs berättelse visar att Lotmans bana även kom att tangera Michail Bachtins. Efter livslånga trakasserier från kommunisternas sida – arresteringar, förvisningar och anställningsstopp – fick ju Bachtin med tiden tillåtelse att återvända till Moskva. Där försörjdes han genom att forskarkollegor över hela landet varje månad avsatte en del av sin lön för hans räkning. Den enbente Bachtin och hans evigt hjälpande hustru inhystes till att börja med i ett litet rum på ett äldreomsorgshem utanför Moskva, med toalett i korridoren. Lotman kom dit, såg eländet och försökte värva Bachtin till Tartu. I

samma veva råkade dock generalsekretären Andropovs dotter studera litteratur vid Moskvauniversitetet för en av Bachtins beundrare och vänner, docent Vladimir Turbin (som jag faktiskt personligen har studerat för några veckor i Moskva utan att riktigt begripa vilket historiskt vinddrag vi satt i när vi avnjöt hans seminarier). Kopplingen till Kremles viktigaste tjänsterum var förstås konstruktiv. Snart bodde Bachtin ganska centralt i Moskva.

I kapitlet "Bachtin och Lotman" ställer Jegorov de två stora i 1900-talets ryska litteraturteori mot varandra på ett intressant och tydliggörande sätt. Den i grunden traditionellt humanistiska Bachtin stod uppenbarligen ganska främmande för Lotman, som ju var semiotiker på cybernetikens grund. (Lotman fick faktiskt länge stora statliga projekt pengar för ett samarbete med flygindustrin, ända till dess en hög tjänsteman – som till råga på allt hette Chrusjtjov – gjorde revision och fann att Cybernetikinstitutionen "beställde några fullkomligt obegripliga saker av nån sorts humanister".)

Som kantian och troende kristen var Bachtin enligt Jegorov "en helt annan sorts humanist" än Lotman, som var fostrad i en världssyn präglad av hegelianism och tidig marxism. Här finns nog något mycket väsentligt att ta fasta på: den som jämför Bachtin med andra litteraturteoretiker kan knappast undgå att hos honom se en unik tro på individen som skulle kunna förklaras av den kristna tankegrunden. "The myth of individual subjectivity" är ingen myt för Bachtin – "den individuella subjektiviteten" är i själva verket den levande verklighet, kring vilken hela hans filosofi rör sig.

Men Bachtin och Lotman är båda rys-

KRITIK

sar, och i Ryssland har litteratur i alla politiska väder betraktats som "människokunskap" – och den attityden härskar ännu i denna dag i litteraturundervisningen, från första skolläret till de högsta akademiska nivåerna. I ett västerländskt perspektiv framstår Lotman ofta nästan lika "personalistisk" och traditionellt humanistisk som Bachtin, till exempel i sin Puskjin-forskning och i de två plutar-kiska dubbelporträtt av Tomasjevskij/Gukovskij och Azadovskij/Propp som finns bilagda i Jegorovs Lotmanbiografi.

Som Lotmans kollega och nära vän i Tartu kan Jegorov förstås berätta historien om "Tartuskolans" framväxt som kreativ forskarmiljö utifrån ett inifrånperspektiv som faktiskt är mycket medryckande. Jurij Lotman var uppenbarligen stimulerande på ett enastående sätt, en intellektuell medmänniska med den resning som behövs när samhället kräver anpasslighet och skickar KGB på hembesök.

Men märkligast av allt är kanske Lotmans arbetskapacitet. Han säger själv att arbetet med studenter och unga kollegor ingav honom "en känsla av oavbruten lycka". "Fyra-sex föreläsningar om dagen tog inte på krafterna", tvärtom: under dessa föreläsningar gjorde han upptäckter som "bokstavligt talat gav en känsla av att flyga". Det var väl denna flygkänsla som gjorde att han hann med allt annat vid sidan om undervisningsbördan. Hans skriftproduktion är betydande, han deltog i och organiserade en mängd konferenser, han var aktiv handledare för forskarstudenter, hans sociala liv var intensivt... Och allt detta ägde rum under hårt byråkratiskt och politiskt tryck och med KGB i hasorna!

Örjan Torell

ANDERS PETTERSSON:
*Verbal Art. A Philosophy of Literature
and Literary Experience*
McGill-Queen's University Press
Montreal & Kingston, London
Ithaca 2000

I upptakten till Anders Petterssons *Verbal Art* konfronteras en tänkt läsare med ett vitt ark "covered with configurations of printer's ink in compliance with the author's intentions". Pettersson vill belysa vilka mekanismer som "i bästa fall" möjliggör att en rik litterär upplevelse tar form i läsarens medverande.

Genast anas att Pettersson vill fixera ett rent fysiskt objekt, men tillägget att trycksvärtekrumelurerna är utformade enligt författarens avsikter överskrider bilden av läsaren inför ett fysiskt objekt. Försöket att fixera ett rent fysiskt objekt (s. 90) i läsakten är i en mening inte reduktionistiskt. Poängen är att fysiska objekt inte kan uppvisa de egenskaper vi tillskriver litterära "verk". Utöver det fysiska objektet finns diktarmedvetandet och läsarmedvetandet, men inte heller dessa senare kan identifieras med det litterära verket, varför det helt enkelt inte finns något diktverk. Ändå finns där en latent reduktionism: uttryckligen medveten om att vi idag inte kan avstå från ett intentionellt/mentalistiskt språk framhär-dar Pettersson i drömmen därom (s. 25).

Den "bevisade" eliminativismen har enligt Pettersson vittgående konsekvenser (s. 101 f.). I *Verbal Art* återges argumentationen från *Verkbegreppet* (1981) i stark komprimering, men eliminativismen utgör ändå den viktigaste förutsättningen för framställningen, då Pettersson genomgående som prövosten nyttjar Michael Reddys kritik av behållar- och ledningsmetaforiken i tal om språk ("The

Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in Our Language about Language". I: Andrew Ortony, red., *Metaphor and Thought*, 1981).

Kritiken av behållar- och ledningsmetaforiken blir i Petterssons händer en argumentation för eliminativismen. Den förra sägs representera "a folk theory of communication" (s. 83) som betraktar bl.a. litterära verk som materiella behållare för än en immateriell mening (268 f.), än en materiell mening (s. 10).

*

I *Verbal Art* rör sig Anders Pettersson med avundsvärd behärskning över främst den typ av litteraturteori som präglas av den anglosaxiska analytiska filosofin. Petterssons ämne är grundläggande teori om det litterära verket och upplevelsen av detsamma.

Centrala frågor inom *fundamental theory* sägs vara hur litteraturen verkar, vilken skillnaden är mellan litteratur och icke-litteratur och frågan om litteraturens syfte eller funktion. Pettersson startar originellt nog med en skiss av allmänpsykologiska och medvetandefilosofiska utgångspunkter. Det är inom denna vidare ram han vill belysa litteraturupplevelsens betydelse för vår kognitiva och emotiva orientering i verkligheten.

Goda skäl ges för att *fiktionalitet* är mindre central för skönlitteraturen än *presentationalitet*. Läsaren presenteras "conveyed thoughts" och förvaltar lekfullt-allvarligt dessa i sin tematiska applikation. Litteraturen är inte informativ eller assertorisk. Pettersson ansluter sig i stort sett till den *no-truth theory* som formulerats av Peter Lamarque och Stein Haugom Olsen (*Truth, Fiction, and Literature*, 1994), men betonar att detta inte

förminska litteraturens kognitiva roll. Inte heller är litteraturen exhortativ, dvs. uppmanande, anmodande etc. Diktarens avsedda "conveyed thoughts" kan objektivt rekonstrueras (t.ex. s. 170 f.). Denna *objektiva rekonstruktion* kompletteras med en *föväntad* postkommunikativ bearbetningsfas, främst av en s.k. tematisk applikation, som kräver läsarens *aktiva* och *skapande* roll. Läsarens frihet i den postkommunikativa bearbetningen är inte fullständig utan Pettersson omfattar idén om "interpretative scope". Nyanseringar till trots finns där en avgjord skepsis mot föreställningen om ett normativt element i läsningen, markerad i distansen till t.ex. Hans-Georg Gadamer och Martha Nussbaums benägenhet att tala som om funnes temat *i verket* (den "förteoretiska" behållarmetaforiken).

Kapitlet "Literature and Feelings" fördjupar bl.a. frågan om litteraturens betydelse för läsaren. Hur vi förklarar företeelser som katharsiseffekten, litteraturens expressiva kraft och litteraturens förening av partikulärt och universellt är några frågor som får intressant belysning.

Väsentliga aspekter av form- och autonomibegreppen är modellerade på den materialitetsmetafor som enligt Pettersson är konstitutiv för lednings- och behållarmetaforiken. I den för mig mycket klagörande diskussionen av formbegreppet nödgas Pettersson också medge att den av honom oftast förkättrade metaforiken mest varit av godo.

Övertygande visas att talet om konstens autonomi inte behöver reduceras till en föreställning om konsten som avsiktslös och blind för det mänskligt angelägna. Petterssons modifiering av autonomitanken i den form den ofta uppfattats – som om den vore fjärran

från engagemang och existentiell angelägenhet och i stället ensidigt inriktad på formell skönhet – finns det alla skäl att bejaka. Pettersson är definitivt inte ute i ogjort väder i denna fråga; den bestämning av autonomibegreppet han vänder sig mot är en realitet, även om det kunde ha uppmärksammats att autonomibegreppet också kan sägas fånga just konstens etiska dimension. Den autonomi vi tillskriver konstverk är analog med den autonomi vi tillskriver individer. (Se t.ex. Hillis Millers anknytning till Kant i detta avseende i *The Ethics of Reading*, 1987.)

*

Bland de första storheter som "rakas bort" när eliminativisten fattar kniven är normer (värden finns inte "därute"). Den anda i vilken eliminativisten skriker till verket tenderar att göra honom mindre intresserad av värdefrågor. Forsiktigtvis kan i varje fall sägas att Pettersson undviker normer och uttryckligen väljer ett deskriptivt perspektiv utan intresse för forskningsmässig eller kritisk normativitet (s. II f., 166 f.).

Pettersson berättar att han har övergivit relativismen gällande läsarens *post-kommunikativa bearbetning*, då somliga tematiseringar enhälligt förkastats som inkorrekta av tolkningsamfundet (s. 170 f.). Men det är svårt att se vad tolkningsamfundets avvisande av det tema som anges i titeln till Roberta T. Hyes *Uwe Johnsons Jahrestage: Die Gegenwart als variierende Wiederholung der Vergangenheit* (1978) har att göra med acceptansvillkoren för den "vardaglige" läsarens tematiseringar, vilket uttryckligen är Petterssons fråga. (Jag utgår från att Hyes arbete är ett akademiskt specimen.) Pettersson

intresserar sig ju inte för kritisk och forskningsmässig normativitet!

Överhuvudtaget är Petterssons resonemang om normativitet och rationalitet oklara. Detta är hans exempel på ett brott mot en mer allmänt fattad rationalitet: inget förbjuder dig att krypa till ditt arbete, "but on the other hand it would be so startlingly irrational that it would be regarded as a sign of mental derangement and in that sense as abnormal" (s. 166). Exemplet relevans undgår mig; det åskådliggör oviljan att skilja en statistisk avvikelser från en normativ. Den som kryper till sitt arbete når målet, medan den som läser galet missar målet. Det är en avgörande skillnad.

Den på en och samma gång reserverade och oklara hållningen till normer framträder också i oviljan att se emotioners normativa och rationella karaktär. Gregory Curries idé i *The Nature of Fiction* (1990) om en normativ relation mellan verk och emotiv respons avvisas med att det inte ges "a relatively straightforward normative connection between text and response" (s. 222). Curries tanke om en normativitet i vår emotionella respons skulle jag, i kombination med hans betonande av att vår medkänsla gäller Anna Karenina och inte alla dem som i relevanta avseende liknar henne, vilja utveckla i ljuset av den nu så aktuella synen på litteraturen som ett medium för etisk reflektion. Om vi låter medlidandet med alla dem som i relevanta avseenden liknar Anna "ersätta" medlidandet med Anna, så riskerar vi att vår blick för individen skymms av olika slags abstraktioner. Denna tentativa fundering antyder hur frågan om vem vi hyser medlidande med inte gör halt vid ett slags begreppsanalytiskt plockepinn. (Gällde diskussionen t.ex.

Zolas *Germinal* skulle empatin naturligtvis också gälla kollektivet.) Petterssons förnekande av att vi kan hysa medlidande med Anna Karenina synes mig svårförenlig med en rimlig bild av litteraturens etiska dimension.

Diskussionen kring det paradoxala i vårt medlidande med fiktiva gestalter inleddes av Colin Radfords "How Can We Be Moved by the Fate of Anna Karenina?" (*The Aristotelian Society: Supplementary Volume 49*, 1975). Pettersson "löser" problemet enkelt: det litterära verket är ju eliminerat, varför de gestalter som tänks bebo denna folkteoretiska konstruktion inte existerar och än mindre kan vara föremål för medlidande. Vi kan inte hysa och hyser inte medlidande med fiktiva gestalter. (Min avsikt är här inte att ge en truistisk formulering åt Petterssons position; den eventuella truismen hör snarare samman med Radfords problemformulering.) Tyvärr kan Pettersson knappast sägas på allvar beakta Peter Lamarques ("Fear and Pity", i *Fictional Points of View*, 1996) intressanta försök att visa hur vi kan hysa medlidande med fiktiva gestalter fattade som representationer.

Pettersson omfattar en associationistisk *arousal*-teori om känslor i dikt. Han aktualiserar knappast konflikten mellan evokativa och begreppsliga teorier om emotioner. Tvärtom buntar han utan urskilning samman en evokativistisk tolkning (som har mycket som talar för sig) av Eliots teori om det objektiva korrelatet med Haugom Olsens starka betonande av emotioners begreppsliga karaktär (s. 209 ff.). Bl.a. Roger Scruton har i olika sammanhang hävdar att evokativa teorier inte gör rättvisa åt emotioners rationella, normativa och kultiverande aspekt. Emotio-

ner har objekt och subjekt, vilket gör dem till ett rationellt "medium" för att upptäcka och skapa oss själva (se t.ex. *The Aesthetics of Music*, (1997) 1999, s. 346 f.). Genom att bortse från emotioners objektinriktning och i stället betona det kausala elementet löser Pettersson upp dessas rationella karaktär. Det finns inget objekt för vårt medlidande när vi läser t.ex. *Anna Karenina*, varför det naturligtvis ter sig svårare att tala om normer för vår emotionella respons i förhållande till Anna. Vår emotionella respons svävar fritt och behöver inte ha något objekt alls (s. 215). Det rör sig alltså om fritt svävande känslor (*feelings*) och inte om emotioner, som är objektinriktade. Det är talande att Pettersson väljer att betitla kapitlet om litteratur och emotioner "Literature and Feelings". Tanken att "medlidande" helt enkelt innebär att läsaren kommer att tänka på en rad olika saker som förorsakat henne eget lidande eller medlidande och att detta "medlidande" inte nödvändigtvis är riktat mot något objekt, förefaller allmänt orimlig; bl.a. görs verket och de fiktiva gestalterna utbytbara mot alla verk och fiktiva gestalter som framkallar liknande känslor. (Jämför Curries uppfattning att medlidandet med Anna måste gälla just henne och den av mig antydda "etiska" analogin.)

Givetvis har Pettersson rätt i att där inte finns "raka rör" mellan text och respons, men jag tror att Currie har svar på Petterssons invändning: kompetenta läsare når naturligtvis stundom oförenliga slutsatser men detta visar endast att där finns gränser för det rationella meningstytet gällande emotioner: "It does not show that our response to literature is any less reason-governed than our response to life." (a.a., s. 198)

*

Pettersson är i stort sett avvisande till metaforiskt språkbruk i teoretiska sammanhang. Men även om den extrema uppfattningen att allt språk är metaforiskt måste avvisas, är det möjligt att t.ex. de olika konstarterna äger aspekter som inte låter sig behandlas utan tillgripande av metaforer.

Kritiken av lednings- och behållarmetaforiken är både irrelevant och motsägelsefull. Irrelevant är den därför att Pettersson med t.ex. Donald Davidson tycks anse att metaforer alltid är falska. Men om metaforer alltid är falska är det irrelevant att invända mot dem i det avseendet. Motsägelsefullheten består i att Pettersson polemiserar såväl mot bilden av en materiell behållare för en icke-tingslig mening i dess bokstavliga innebörd ("The very idea of such a physical-abstract mixture is illogical" (268 f.)) som mot den *motsatta* bilden av mening som något materiellt (s. 10).

Inte heller gör Pettersson något försök att beakta poängen med metaforerna. Kritiken av lednings- och behållarmetaforiken i dess bokstavliga innebörd är dubbelt märklig, då han själv framhåller att ingen rimligen kan ha uppfattat den bokstavligt (s. 9).

Pettersson presenterar inte något sammanhängande resonemang hos Reddy. Dennes eget exempel på de sociala konsekvenserna av behållar- och ledningsmetaforiken innebär att det inte räcker med att ett bibliotek är fyllt med verk eller texter utan att vi måste kunna tillägna oss dem. Idéer finns inte i biblioteken. Detta är möjligen en träffande kritik av utbildnings- och kulturpolitiken i många samhällen, men i teoretiskt avseende slår Reddy in obefintliga dörrar. Givetvis

förutsätter, med Amie L. Thomassons ord, "cultural creations, abstract artifacts produced through intentionality" bl.a. "a capable readership to go on existing" (*Fiction and Metaphysics*, 1999, s. 149 f.).

Även om vi avfärdar sanningsanspråk för metaforer, så kvarstår frågan om deras poäng. En rimlig poäng med behållarmetaforiken är just att verket som ett objekt för kunskap liknas vid ett fysiskt objekt just därför att fysiska objekt åtnjuter en epistemiskt/ontologiskt privilegierad ställning. (Därmed inte sagt att fysiska objekt bör åtnjuta detta privilegium.)

Också *typel/token*-distinktionen, som alljämt ofta återopas för att belysa verkets begreppet, avfärdas som en "popular" och "pretheoretical strategy for generalizing" (s. 97), dess eminenta intellektuella företrädare till trots. Dessutom är *typen* knappast en generalisering. De olika utgåvor av Stig Dagermans *Ormen* jag genom åren har läst har inte lett till att jag format mig en generaliserad typ *Ormen*. Att *typeteorin* är ologisk i det att den gör t.ex. hunden till både en och många (s. 97 f.) förstår jag inte. Då *type* och *token* hör till olika ontologiska kategorier, är det knappast märkligt att t.ex. Robert Lowells dikt "Father's bedroom" är en och många.

*

Även om eliminativismen kunde genomföras, så är det enligt Thomasson inte alls säkert att vi bör acceptera den ens i princip. Ontologiska beslut är en balansakt som kräver en mer övergripande bedömning: abstrakta artefakter kan givetvis inte betraktas som fysiska objekt men de kan inte heller hänföras till det mentalas kategori, då de är "shareable, discussable entities" (a.a., s. 148 f.). Samma betoning av verkets begreppet som en

förutsättning för det rationella umgänget med kulturella artefakter finner man i Joseph Margolis försvar för *cultural realism*: "the objectivity of interpretation depends on whether we are able to provide a reasonable sense in which cultural phenomena form a real part of the world" (*Interpretation Radical but Not Unruly*, 1995, s. 136 f.).

Rationalitetens förutsättningar och gränser är naturligtvis en alltför vidlyftig fråga för en recension, men man kan försiktigtvis konstatera att i varje fall Petterssons handhavande av eliminativismen ger näring åt farhågorna att också rationaliteten elimineras. Risken av något väsentligt förbiseende i dennes deskriptiva analys av Ekelöfs "Men på en annan ort" avvisas med att det i bokstavlig mening inte finns någon dikt och därmed inte heller "any elements of the poem – unless we employ the container metaphor" (s. 249). Tydligare kan det knappast demonstreras hur eliminativismen slår undan grunden för ett rationellt samtal kring litterära verk. Samtidigt måste det sägas att denna immuniseringsmanöver inte alls är typisk för Petterssons intellektuella etos.

*

Tillbaka till "urscenen" med läsaren inför ett vitt ark täckt med krumelurer. Normalt upplever en läsare det fysiska arket med krumelurer som "innehållande" bokstäver, ord, mening och känsloton. Den verkontologi som söker göra rättvisa åt fenomenet *embodied expressivity* (s. 52) är "the amalgamation theory". Teorin gör rättvisa åt läsningens fenomenologi men i teoretiskt hänseende befinner den "folkteoretisk" och "själv motsägande" (s. 96). I varje fall Margolis version av teorin om *embodied expressivity* tycks mig inte vara

en eftergift åt den dualism Pettersson avvisar.

Pettersson glider mellan ett vitt ark med trycksvärtekrumelurer och ett vitt ark med krumelurer utformade i enlighet med upphovsmannens intentioner (alltså normalt *skrift*), och denna tvetalan är genomgående. Våndan inför den egna teorin leder till tautologier som "what we are *physically* confronted with is merely a physical object" (s. 91, kurs. här). Mot slutet av *Verbal Art* uttrycks förhoppningen att läsaren förmått internalisera idén om "the *physical text*" som the only outward stimulus encountering her [läsaren]" (s. 242, kurs. här). Pettersson är uppenbarligen medveten om det kontraintuitiva i sin teori. Dessutom avviker han här från sitt eget (s. 91) välgrundade betonande av den radikala skillnaden mellan fysiska märken å den ena sidan och tecken, text, etc. å den andra.

Är dessutom inte den tänkta abstraktionen i Petterssons urscen asymmetriskt genomförd? Kan en *läsare* betrakta ett ark med skrift på det sätt Pettersson tänker sig? (Jag tänker naturligtvis inte på när man t.ex. ser en löpsedel på ett lite för stort avstånd.) Förmodligen kan jag försättas i ett tillstånd då bokstäver framstår som blott och bart krumelurer eller fläckar, *men är jag då en läsare?* Och när "avförtrollningen" släpper, då framträder ju i samma ögonblick ett ark med skrift, inte ett vitt fläckat papper.

I Petterssons urscen elimineras också människan/läsaren. I denna mening kan eliminativismen framstå som antihumanistisk. Joseph Margolis teori om konstverket som en "culturally emergent" storhet betonar just hur skapandet av den kulturella världen är en del av män-

niskans bildning i betydelsen skapande av sig själv: "It is in this very space in which we emerge as ourselves." (a.a., s. 135, kurs. här.)

Enligt Pettersson har "the elimination theory" inte rönt särskilt stor uppmärksamhet, vilket säkert är riktigt om man ser till explicit formulerade teorier. Dock är uppfattningen att eliminativismen åtminstone latent är ett utbrett fenomen *le raison d'être* för ett arbete som Margolis *Selves and Other Texts. The Case for Cultural Realism* (2001). Erkännandet av oss själva och den av oss skapade kulturella världen som dynamiskt självreflexiva är en förutsättning för kunskap om dessa domäner.

*

Mina, eventuellt berättigade, invändningar rubbar "i praktiken" inte bilden av Petterssons goda omdöme i synen på litteratur och läsning. Kruxet är att Pettersson inte skriver under snegländande mot "praktiken" – han ägnar inte nämnvärd uppmärksamhet åt vanliga läsares faktiska beteende lika lite som han skriver med hänsyn till forskningens och kritikens krav.

Lyckas Pettersson inta ett externt deskriptivt perspektiv? Mitt intryck är att hans oklara hållning till litteraturens normativitet delvis bottnar i svårigheten att inta ett konsekvent externt perspektiv. *Verbal Art* är inte särskilt rik på empiri. Pettersson förlitar sig på sitt eget stora kunnande och sin egen ansevärd analytiska kompetens, men frågan är om han därvidlag kan ställa sig utanför den litterära "institutionen". Han agerar knappast som en antropolog i "Läsland" utan snarare som en kvalificerad "informant" i samtal med sig själv och andra informanter.

*

Verbal Art är ett synnerligen välkommet bidrag till den litteraturteoretiska debatten. Den klara argumenterande och chofria stilen är tilltalande. Förutom att *Verbal Art* är en både lärorik och uppslagsrik introduktion till centrala litteraturteoretiska frågeställningar, är den ett lågmält engagerat försvar för litteraturen som ett centralt fält för självorientering. Detta utan att under pretentiösa åtbörder sätta dikten på piedestal.

Gunnar Arrias

KARIN MOLANDER-DANIELSSON:

The Dynamic Detective.

Special interest and seriality in contemporary detective fiction

Studia Anglistica Upsaliensia No. 121

Uppsala 2002

I sin avhandling *The Dynamic Detective. Special interest and seriality in contemporary detective fiction* vill Karin Molander-Danielsson visa hur den anglosaxiska detektivromanen har utvecklats och vilka nya konventioner som skapats inom genren. Följande artikel kommer att lyfta fram och belysa dels hennes slutsatser, dels hur dessa kan appliceras på den svenska detektivromanen, som oftare går under benämningen kriminalroman eller polisroman.

Karin Molander-Danielsson konstaterar att den anglosaxiska kriminalgenren har breddats och fördjupats och att dess innehåll är betydligt mer varierat än tidigare. Detta, hävdar hon, beror bland annat på att huvudpersonen, alltså utredaren, oavsett om det handlar om en polis, en läkare, en privatdetektiv eller något annat, har fått ta en allt större plats

i intrigen och att hans eller hennes personliga utveckling har blivit intressantare för läsaren än själva mordgåtan. Denna utveckling har skett tack vare den företeelse som Molander-Danielsson kallar *seriality*, alltså att samma huvudperson återkommer i flera på varandra följande, fristående romaner, och att hans eller hennes privatliv bildar en röd tråd som sträcker sig över hela serien. Detta fenomen är visserligen inte unikt för kriminalgenren. Honoré de Balzac, till exempel, använde ju flera av sina karaktärer i mer än en roman. Det finns dock en avgörande skillnad: den karaktär som i *en* Balzacroman spelar den självklara huvudrollen, har i en annan förpassats till periferin, till det fantastiska persongalleri och fiktiva universum ur vilken han var hämtad, medan den moderna engelskspråkiga detektivromanen följer samma huvudperson i bok efter bok. *Seriality* är inte heller inom kriminalgenren något nytt påfund. Man behöver bara läsa romanerna om Sherlock Holmes för att se, att den ständigt återkommande hjälten alltid har funnits inom genren. Men på senare tid, menar Molander-Danielsson, har användandet av den återkommande protagonisten förändrats. Hon tar Agatha Christie som exempel. Den mängd böcker som Agatha Christie skrev om Monsieur Hercule Poirot medgav inte någon utveckling av huvudpersonen. De kontakter han knyter i en roman är betydelselösa i nästa, och Poirot framstår som en människa helt utan bakgrund eller socialt sammanhang, som om han levde i ett vakuum. Den enda vänskap som är konstant genom romanserien är den med berättarjaget, men i övrigt tycks Poirot vara en fullständigt autonom människa. I den moderna kriminalromanen

innebär *seriality* att huvudpersonen utvecklas för varje bok, gifter sig, skiljer sig, gör nya vänskaper, kommer till insikter på det personliga planet eller på den yrkesmässiga arenan.

Seriality har alltså stor betydelse för den moderna detektivromanens skildring av huvudpersonens psykologiska utveckling. Därför kan det i förbigående vara intressant att notera att fenomenet inte förekommer inom den psykologiska thrillern, som i stället tenderar att ha olika huvudpersoner varje gång. Skillnaden mellan genrererna ligger i att den psykologiska thrillern skildrar ett enskilt skeende, vilket aldrig har någon fortsättning utanför textens ramar, eftersom händelserna är bundna i en specifik tidsrymd. I polisromanen eller detektivromanen däremot kan samma huvudperson återkomma gång efter gång, eftersom han eller hon snarare än en galen människa som handlar impulsivt bör ses som en konstant eller en garant för kontinuitet och rättvisa. Ett tydligt exempel får vi om vi studerar den brittiska författaren Ruth Rendells detektivromaner och jämför dem med de psykologiska thrillers hon skriver under pseudonymen Barbara Vine. Romanerna om Reginald Wexford skapar ett slags obruten kedja som visar på hur han utvecklas i förhållande till sin fru och sina två döttrar, medan hennes thrillers ständigt har nya protagonister, och vår kännedom om deras inre förblir blott fragmentarisk. Det kan fungera som en skrämselfaktik; ju mindre man förstår av en annan människas bevekelsegrunder, desto mer skrämmande ter sig hennes handlingar.

Molander-Danielsson menar att "seriality has affected and altered detective fiction conventions such as suspense and

closure and has been instrumental in shifting the emphasis in detective fiction from the investigation plot to the story of the life of the detective." (s. 15) Om det kan betraktas som ett obestriddigt faktum är tveksamt. Vari kriminalromanens huvudsakliga lockelse ligger må vara osagt, det är en sak mellan läsaren och läsoplevelsen, men klart är att *möjligheten* att läsa en kriminalroman med intresse, utan att för den skull vara för- tjust i deckargåtor, har ökat.

Seriebildningen har inte bara möjliggjort djupare psykologiska porträtt av huvudpersonen och dess förhållande till sin omgivning, den har också ytterligare problematiserat relationen mellan mördare och offer. När protagonistens roll inte längre enbart består i att få fast mördaren, överbevisa honom och överlämna honom till rättvisan, utan också att reflektera över varför mordet begicks, hur samhället kunde ha förhindrat det och om offret hade någon skuld i händelseförloppet, kommer andra tankar och funderingar också upp till den diegetiska ytan. Kommissarien börjar fråga sig vad som gör en människa till mördare, om alla som hamnar i en specifik situation kan begå mord eller andra extrema handlingar, var gränsen går mellan sanning och lögn, om det finns verklig ondska, om det går att förlåta alla människor, samt andra filosofiska frågor som litteraturen har sysslat med i alla tider. Ofta visar utredningen att mördaren själv har varit ett offer, och inte sällan att offret har varit en förövare, och även om utredaren under inga omständigheter accepterar mord så är ingenting längre svart eller vitt. Den triumferande hjälten har i modern kriminallitteratur förvandlats till den sorgsne och grubblande spårhunden.

Denna utveckling har skett inom hela kriminalgenren. Även de skandinaviska kriminalromanerna använder sig av upp- reppningsmetoden för att låta läsaren lära känna huvudpersonen och för att kunna utforska de relationer och konflikter som styr hans eller hennes personliga och yrkesmässiga liv. Det som gör huvudpersonen speciellt intressant är naturligtvis hans utveckling som människa. I de tidigare kriminalromanerna var, lite för- enklat, hans roll snarare att förmedla skeendena till läsaren än att själv stå för dem. Nuförtiden, menar Molander- Danielsson, är de händelser som rör honom själv mer intressanta för läsaren än utredningen. I Sverige har vi exempelvis Håkan Nessers Van Veeteren, som genomgår stora förändringar, från vresig surgubbe till eftertänksam människokännare. Henning Mankell låter sin hjälte Kurt Wallander utvecklas lite mer i cirklar; när läsaren tror att han äntligen har fått kontroll över sitt privatliv, går det åt skogen igen. Således återvänder även skandinaviska läsare till samma romanserie för protagonistens skull; han eller hon har blivit en god vän som man åter vill träffa och få veta senaste nytt om.

En annan faktor som har breddat genren är förekomsten av vad Molander- Danielsson kallar *special interests*. Till dem räknar hon dels en rad etniska, sociala, politiska och könsrelaterade företeelser, dels sådana särskilda, hobbyartade intressen som avgör vilken miljö intrigen förläggs till, t.ex. botaniska, gastronomiska, litterära eller idrottsliga. Sålunda kan en viss kriminalroman läsas av den stora allmänheten som en detektivroman, och av den enskilde, som delar författarens och protagonistens intressen, som exempelvis en roman om matlagning, pikant

kryddad med ett mord eller två. Det kan tolkas som ett försök av deckarförfattaren att närma sig skönlitteraturen och så att säga höja sin status genom att använda sig av specialkunskaper med välkalkylerad nimbus, vilka gör läsningen njutbar även för den som inte främst uppskattar mordgåtor.

En av orsakerna, menar Molander-Danielsson, till att *special interests* har blivit så vanligt förekommande inom kriminalgenren är att kriminalromaner är kommersiellt gångbara på ett sätt som ingen annan genre är; det är lättare att nå ut till en stor publik om man använder sig av kriminalromanens form. En annan orsak är den hos kriminalromanen lätt igenkännbara strukturen, som gör att innehållet kan varieras mycket utan att genrens identitet går förlorad. En författare som vill föra ut sitt budskap kan således använda sig av kriminalromanens struktur för att berätta en helt annan historia, i USA ofta den etniska minoritetens eller den feministiska, men även matlagningsentusiastens, trädgårdsexpertens eller universitetslektorns. Sättet på vilket man för fram specialintressena och anledningen till att man gör det varierar. Molander-Danielsson nämner ett par exempel: viljan att lära läsaren något, i de etniska deckarna till exempel om hur indiansamhället fungerar, eller för att skapa en gemenskap mellan läsare, huvudperson och författare.

The Dynamic Detective inspirerar till att närmare skärskåda vilka grepp den svenska deckargenrens utövare använder sig av för att närma sig skönlitteraturen och mer eller mindre medvetet höja sin status. I sin inledning nämner Karin Molander-Danielsson en tredje väg för detektivromanen att utvecklas genom,

utöver *seriality* och *special interests*, och det är att slå sig samman med en annan genre. Den vägen är inte lätt att särskilja från specialintressenas väg, men i den mån det låter sig göra, kan man här tala om "den svenska modellen", eller kanske med större rätt, den skandinaviska.

Den moderna svenska kriminalromanen ägnar sig inte i någon större utsträckning åt vare sig hästkapplöpningar eller matlagning, utan har i större mån sitt fokus inriktat på litterära, könsrelaterade eller samhällskritiska frågor. Framförallt kan man urskilja tre teman: problem i privatlivet, samhällskritik samt konsumtion av kultur i olika former. Kulturen lindrar smärtan över offrens lidanden, vreden över mördarnas kallblodighet och vanmakten över samhällets likgiltighet. Genom framförallt den klassiska musiken får kommissarien nytt mod att ta itu med världen, och den lär honom också att förstå den. Det är dock viktigt att påpeka att den klassiska musiken inte är något nytt inslag i kriminalgenren, även om orsaken till att den i så rikligt mått finns där i dag möjligen är en annan än tidigare. Redan Sherlock Holmes var omåttligt förtjust i Wagner. En reaktion kom först med den hårdkokta amerikanska deckaren, vars författare vände sig mot den finkulturella atmosfären i de brittiska pusseldeckarna. I sammansmältningen av dessa två genreformer, som skapade den moderna kriminalromanen, har musikintresset blivit kvar. Numera lyssnar snart alla svenska kommissarier, och utländska också, på klassisk musik. Som ett exempel kan nämnas Kurt Wallander, Henning Mankells hjälte, som lyssnar på Jussi Björling, vilket också är det enda kulturella

inslaget i hans liv, och Billy T i norska Anne Holts romaner, som spelar Puccini på högsta volym när han behöver tänka.

I sammanhanget bör påpekas att kulturen i många kriminalromaner hänger nära samman med samhällskritiken, eftersom den framhäver kommissariens själsliga plågor och behovet av lindring. Han eller hon går ofta till stormns mot orättvisorna i samhället, nedskärningar inom polisen och den offentliga sektorn och människors ökande isolering. Detta är ett arv från Sjöwall/Wahlöös romaner om Beck, vilka är förebilder för många moderna svenska kriminalromaner, framförallt vad gäller samhällskritiken, men även i någon mån vad gäller *seriality*. I Beckromanerna står dock fortfarande mordgåtorna helt i fokus och det är först under de senaste två decennierna som protagonistens liv har övergått till att bli skildringens främsta angelägenhet. Men är det verkligen bara av psykologiska skäl som hjälten lyssnar på klassisk musik? Bengt Eriksson föreslår ett annat:

Författaren låter kriminalkommissarien koppla av, rensa huvudet och fly bort – eller hem – med klassisk musik och visar därmed att polisen inte hör hemma i sitt yrke. Kommissarien står inte med skorna i rännstenen. Han har bara fått en fläck på byxan, är blott en gäst hos den allt hemskare verkligheten. Samtidigt som (deckar)författaren "förfinar" sin huvudperson och hjälte, placerar romanpersonen i en klass ovanför den miljö där han tvingas utföra sitt arbete, så lyfter också författaren upp sej själv ur rännstenen och deckargenren.

[Bengt Eriksson: "Roll over Puccini, tell Wagner the news!" i *I Neonljusets skugga*, Lund 1999, s. 83]

Det skulle alltså kunna handla om ett medvetet försök att ställa sig utanför genren, men i så fall ett fruktlöst sådant: den mer förfinade kulturen har ju alltid varit en del av kriminalgenren, med undantag för den hårdkokta amerikanska subgenren. Att det rör sig om en ambition att höja romanernas och genrens status tycks dock ovedersägligt.

En annan fråga som diskuteras i Molander-Danielssons avhandling är varför kriminalgenren fortfarande kan betraktas som en enhetlig genre med fasta konventioner och regler, fast man har fört in helt nya element i den. Anledningen är, menar Molander-Danielsson, att de enskilda specialintressena ännu inte har några egna genrer, utan måste "luta sig" mot en redan existerande genres struktur. Därför förändrar inte specialintressena kriminalgenren till oigenkännlighet, utan låter den grundläggande strukturen finnas kvar. Däremot hjälper de kriminalromanen att närma sig skönlitteraturen, i det att fokus inte alltid ligger på mordet eller utredningen. Eftersom allt fler kriminalförfattare väljer att använda sig av specialintressen bildas nya konventioner. Utbrytarförfattarna förblir inom genrens rāmärken, men genren har blivit ännu lite större och ännu lite mer elastisk. Det enskilda verkets gränsöverskridanden sker således till hela genrens fromma.

Jag har antytt att den nutida svenska kriminalromanen snarare karakteriseras av sin genreblandning än framstår som en kriminalgenre med *special interests*. Låt oss ta ett belysande exempel, Kerstin Ekmans roman *Händelser vid vatten* från 1993; exakt var det här väger över från kriminalroman till skönlitteratur – och vice versa – är svårt att avgöra, men man peka ut

vissa element som har avgörande betydelse. I Ekman's roman finns vad Molander-Danielsson skulle kalla ett "specialintresse av regionalt slag". Händelserna utspelar sig långt upp i norra Sverige, i närheten av Östersund. Ekman är utan tvivel mycket kunnig i den samiska och den nordsvenska kulturen, och många stycken handlar om avverkning av träd, utterjakt, renskötsel, ystning och getmjölkning. Men framförallt lägger romanen tyngdpunkten vid beskrivningen av det sönderfallande glesbygdssamhället, om männen som kurar ihop sig i sina kojor inne i skogen och blir allt mer människoskygga, om analfabetism och andlig nöd, om människans oändliga ensamhet, som korresponderar med och ytterligare accentueras av det ödliga jämtländska landskapet. Mordgåtan är en central del av berättelsen, men enbart därför att den ger författaren möjlighet att utforska de berörda människornas inre.

Det finns skäl att göra skillnad mellan de kriminalromaner i vilka miljöbeskrivningar, specialintressen och psykologiska och sociala analyser används för att breda, fördjupa och berika mordgåtan, och de som använder sig av kriminalromanens form för att berätta en annan historia, i vilka de levande trots allt är mer intressanta än de döda. Skillnaden är dock hårfin, och rent narratologiskt ter det sig poänglöst att försöka klargöra den för varje enskilt verk, men jag menar att det är viktigt att känna till att den finns. Det är här som kriminalromanen närmar sig skönlitteraturen och den centrala frågan blir: Används kriminalromanen för att föra fram ett specialintresse eller används specialintresset för att krydda mordgåtan? När är romanen skönlitterär med kriminella inslag och när är den kri-

minallitteratur med skönlitterära inslag? Häre, vill jag påstå, går för närvarande gränsen mellan kriminalroman och skönlitterär roman. Och det är här som den svenska kriminalgenren står och tvekar.

Emma Tornborg

CARINA BURMAN:
Bremer. En biografi
Albert Bonniers förlag
Stockholm 2001

Ett omöjligt projekt med oanade möjligheter. Så beskriver Mary Evans biografigenren i sin bok *Missing Persons: The Impossibility of Auto/Biography* (1999). Omöjligt för att försöket att presentera en människas sanna jag i skrift är dömt att misslyckas. Men samtidigt fyllt av spännande utmaningar, så länge vi förstår att det ytterst handlar om fiktion.

De personer som av Evans boktitel att döma saknas eller har försvunnit är således inte, som man lätt hade kunnat tro, de människor som aldrig får sin livshistoria skriven. Istället motsvarar dessa alla dem som existerande biografier förgäves försökt fånga.

Biografin hamnade tidigt i den postmodernistiska litteraturteorins blickfång, just för att den så tydligt aktualiserar problemen kring referentialitet, identitet och fakta kontra fiktion. De alltmer elaborerade kritiska analyserna har dock inte hindrat den klassiska biografien från att slå nya försäljningsrekord. Här hemma är efterfrågan visserligen inte tillnärmelsevis lika stor som i den anglosaxiska världen, men förlagen ökar stadigt sin utgivning. Kungligheter och historiska berömdheter säljer mest, men konstnärer och författare är också efterfrågade.

På senare år har det publicerats flera ambitiösa författarbiografier, jag tänker bland annat på Birgitta Holms bok om Sara Lidman (1998), Johan Svedjedals om Birger Sjöberg (1999) och Vivi Edströms om Selma Lagerlöf (2002). Samtliga skrivna av litteraturvetare, i en *life and letters*-tradition där den avporträtterades skönlitterära gärning är, om inte ensamt styrande i framställningen, så i alla fall en avgörande utgångspunkt för den.

Säkert öppnas en större marknad för den här typen av verk i en tid när det biografiska perspektivet är så marginaliserat inom litteraturvetenskapen i övrigt. Och sett ur ett historiskt perspektiv har exempelvis Fredrika Bremers konstnärliga eftermäle knappast tjänat på att hennes livsöde i så pass hög grad attraherat en tidigare biografisk-psykologisk forskningstradition. I den mån hennes romaner ansetts relevanta, har analyserna tenderat att fastna i biografiska felsslut. Detta är i och för sig knappast ägnat att förvåna. Åtskilliga författarskap delar samma öde.

Ändå är biografismen kring Bremer speciell. Påfallande ofta har den utmynnat i könsanalog och rent av sexistiska läsningar. Bremer och hennes skrivande mäts ständigt med kvinnligheten som måttstock. Från det tidiga till det sena 1900-talet traderas bilden av en frigid fröken som skrev harmlösa trivialromaner.

Kanoniseringen sker dock inte utan strid. Den patriarkala tolkningen skuggas hela tiden av kvinnorörelsens mytologisering, där Bremer blir själva ikonerna för kvinnokampen. Även här en konstruktion, men utan tvekan försedd med mer positiva attribut. Och det skulle krävas en feministisk studie, Birgitta Holms monografi om *Familjen H**** (1981), innan

blickarna riktades även mot *romanförfattaren* Fredrika Bremer.

När vi närmade oss millennieskiftet och Bremers 200-årsdag kunde behovet av en modern biografi knappast underskattas. Under jubileumsåret 2001 kom så två stycken, Ulrika Kärnborgs *Fredrika Bremer* i Natur & Kulturs serie "Litterära profiler" och Carina Burmans tegelsten *Bremer. En biografi* på Bonniers. Båda ambitiösa, välskrivna och läsvärda. Just därför förvånar det mig att ingen av dem tar upp det historiska problemet med Bremer som objekt i en biografisk tradition. Ingen av dem problematiserar eller reflekterar heller över genren biografi. Möjligen anses en sådan metadiskussion alltför hårdsmält för en allmän läsekrets. Från forskningssynpunkt är det hur som helst olyckligt. Och synd, för bilden av Bremer, inte minst inom svensk litteraturhistoria, är fascinerande att följa.

Carina Burman är litteraturforskare med särskild näsa för arkivfynd. Hon är mångårig Bremerkännare med bland annat en bastant tvåbandsutgåva av Bremers brev bakom sig (Gidlunds 1996). Dessutom har hon låtit sitt idoga arkivarbete bära dubbel frukt, i form av forskning men också fiktion. Biprodukten av Bremerbrevet, om man kan säga så, blev romanen *Den rionde sånggudinnan* (Bonniers 1996), där Burman inte bara fångar en omiskännlig doft av 1910-tal utan också uppfinner ett par träget brevsamlade, kvinnliga akademiker som inte så lite påminner om hennes egna föregångare Klara Johanson och Ellen Kleman (vilka gav ut fyra volymer Bremerbrev under åren 1915–20). Här visade Burman prov på sin faiblesse för spännande anekdoter och en förmåga att skapa tidsfärg.

Det torde med andra ord vara svårt att tänka sig någon bättre lämpad för uppdraget att skriva en Bremerbiografi. Och jag är till stora delar enig med den kritikerkår som näst intill enhälligt hyllade boken i samband med utgivningen förra hösten. Detta är en forskarbragd, 600 sidor späckade med kunskap, humor, nyfikenhet och skrivarglädje. Dessutom påkostat paketerad i en vacker volym med en mängd intressanta illustrationer.

Burman väver samman tidigare forskares rön med egna reflektioner och lägger dessutom till en del nytt material. Hon tar ett fast, förtroligt grepp om historien, samtidigt som hon lyhört fångar upp en nutida läsares frågor. Med några penndrag är läget klart, vare sig vi befinner oss i universitetsstaden Åbo vid tiden för Bremers födelse i augusti 1801, eller i Amerika under hennes resa där ett halvsekel senare. Stora svep varvas med precisa detaljer. Bremer får inte glänsa ensam på scenen, utan ramas in av ambitiösa bakgrundsteckningar och omges av ett myller av människor. Visst kunde man ibland ha önskat en större sovring i materialet, men tråkigt blir det aldrig.

Tonen är saklig men också munter, någon enstaka gång lite skvallrig. Jag tänker till exempel på hur Burman behandlar den incident som Bremer berör i ett brev till Per Böklin, prästen och skolmannen hon var nära att gifta sig med. Hon förebrår honom för att han under en gemensam promenad tagit sig friheter. Burman skriver: "Förmodligen vågade alltså Böklin göra någon sexuell framstöt – men om hans caresser rörde vad, midja eller andra kroppsdelar må var och en låta sin fantasi avgöra." Sådana till intet förpliktande vändningar hör dock till ovanligheterna.

Ändå väcker de en intressant, övergripande fråga av betydelse för hela biografigenren, nämligen förhållandet till och förhållningsättet inför "fakta". Burman har valt att låta sin framställning ligga nära källorna. Om detta vittnar inte bara en fyllig notförteckning, källorna åberopas fortlöpande även i själva argumentationen. Det flitiga talet om källäget ger intrycket av en framställning som medvetet strävar efter objektivitet och som ytterst anser sig kunna förmedla påvisbar "sanning".

Kanske är det också därför Burman vill göra tydlig boskillnad mellan sakuppgifter och tolkning, eller mellan fakta och fiktion. När positivisten Carina Burman träder fram i texten kan det låta så här: "Varken *Hemmen i den nya världen* eller *Lifvet i gamla världen* är egentligen lämpliga som historiskt och biografiskt källmaterial, eftersom de är litterära produkter." (s. 399)

Jag undrar vad ett sådant påstående betyder i praktiken. Olika typer av officiella uppgifter och vittnesmål bildar ett underlag för biografiskrivandet. Men vilka typer av fakta är användbara, i betydelsen obestridliga? Hur tillförlitliga är brev, självbiografier, dagboksuppgifter i förhållande till, som i det här fallet, reseberättelser när det gäller att tolka en människas bevekelsegrunder, sinnesstämningar etc? Frågan är särskilt berättigad när källmaterialet hämtas från 1800-talets speciella miljö, där mycket av det som skrevs var avsett att läsas högt och/eller publiceras. Graden av tillförlitlighet är svår att mäta, oavsett genre.

Och även om forskaren är van att ge stöd åt sina påståenden med källhänvisningar, måste biografen i betydligt högre grad ägna sig åt spekulationer (eller möj-

ligen stödjade sig på tidigare sådana). Att förena rollerna verkar ibland välla Burman problem. Som när hon försöker begripliggöra Bremers ungmöstand för en nutida publik: "Idag tillkommer desutom modernare frågor huruvida hon 'hade sex' i smyg eller åtminstone var lesbisk. Forskaren måste här vingklippa läsarens förhoppningar och påpeka sitt ständiga 'vi vet inte'. Men något kan vi ändå ana." (s. 221).

Å ena sidan vet forskaren alltså ingenting och måste ur den aspekten göra oss besvikna. Men samma forskare kan, utifrån sin särskilda kompetens får man förmoda, ändå "ana". Och när Burman så, efter de inledande reservationerna, glider över i en tolkning gör hon det genom att först åberopa några av författarinnans passionerade hjältinnor, alltså fiktiva karaktärer. I brist på "primärkällor" får alltså skönlitteraturen träda in. Klassisk biografisk metod, men likväl i grunden spekulativ.

Ett annat problem, som också har att göra med källors trovärdighet, är hur avsändaren bakom olika påståenden kan värderas. Bremers syster Charlotte framställs i biografien som notoriskt opålitlig, hon bränner Bremers efterlämnade dagboksanteckningar, stryker ner eller friserar breven. Jag opponerar mig inte mot beskrivningen, som för övrigt är ofta återkommande i Bremerforskningen. Men hur är det med Fredrika själv? Även om hon inte kan beslås med att ljuga är det intressant att reflektera över vad det är för myter hon skapar kring sin egen person. Och vad är det hon *inte* skriver om, i brev och självbiografier?

Burman väljer påfallande ofta att ta Bremer på orden, hon läser mer sällan mellan raderna eller mot författarinnans

egna vittnesmål. Det är en lojalitet som har sitt pris. Som visserligen ger biografien ett oklanderligt intryck men som också gör den en smula ofarlig. Och troheten kan i all sin konsekvens bli enögd. Jag ska ge ett par exempel. Bremers barndom är väl genomtröskad och effektivt skildrad i hennes egen självbiografi skriven 1831 och av systern Charlotte i denas "Lefnadsteckning" (1868). Här får vi möta de märkliga föräldrarna, den depressive fadern och den högfärdiga modern, som lät dottrarna svälta och frysa för att hårdas och bli sylfidiska, som drillade dem att niga fint till frukost och uppmanade dem att stå bakom stolsryggar och hoppa när de kände lust till förbjuden utomhuslek. Det är skrämmande läsning.

Båda systrarna för i sina minnesteckningar fram Fredrika som ett, åtminstone i omgivningens ögon, klumpigt och missanpassat barn. Hon demonterar dockor, klipper sönder kläder och lyckas sällan niga tillfredsställande. Hos båda kontrasteras hon mot den betydligt lydigare och mer välanpassade Charlotte, som alltid tycks foga sig efter föräldrarnas krav. Burman lyfter fram systrarnas bilder som intressanta uttryck för hur olika de var. Och hon frågar sig om inte Fredrikas destruktiva reaktioner var mer förståeliga än Charlottes passiva medgörlighet. Hennes analys är självfallet helt rimlig, men den undviker samtidigt att ta hänsyn till något ganska fundamentalt: att systrarna Bremer skrev, visserligen om samma barndom, men vid helt olika tidpunkter och med helt olika syften. Charlotte Quiding ger sin version nära 70-årig, i egenkap av syster och förvaltare av Fredrika Bremers litterära kvarlåtenskap. Det är alls inte märkligt att hon, aktad borgarfru

i Kristianstad, vill visa fram sig själv som städad och välpolerad, även som barn. När Fredrika tecknar sin livshistoria i 30-årsåldern flera decennier tidigare, skriver hon snarare in sig i en romantisk självbiografisk tradition där det unika eller till och med udda barnet förebådar författaren, geniet. Och där det skrivna handlar än mindre om att återge "sanning" utan istället om att skapa en image. Här riskerar en med källorna lojal läsning att bli blind för konventionernas avgörande betydelse.

På samma sätt finner jag det lite naivt att ta Bremer på orden när hon hävdar att hennes enda skäl att låta trycka sina första *Teckningar utur hvardagslivet*, var önskan att förtjäna medel till de behövande på landet ute vid Årsta. Även om den unga Fredrika Bremer inte behövde pengar till brödfödan fanns säkert fler skäl än filantropi till att hon inte lät sitt manuskript bli liggande i skrivbordslådan. Hon hade ambitioner för egen del. Hon ville bli läst, hyllad och berömd. Men tidens kvinnoideal tillät inte sådana anspråk. Vålgörenhet var däremot accepterat. Och därmed också en flitigt brukad täckmantel för kvinnor som på olika sätt ville agera i offentligheten. Vad jag vill illustrera genom dessa exempel är hur självbiografiska yttranden kan dölja lika många sanningar som de visar fram. Biografen kommer inte undan kraven att kritiskt granska, tolka – och spekulera. Källorna erbjuder inga entydiga svar.

Mary Evans provocerar när hon hävdar att det som fattas i en biografi alltid är just den person den så helhjärtat ägnar sig åt. Men om detta stämmer, betyder det att biografier är meningslösa? Självfallet inte, tvärtom. Biografins stora attraktionskraft ligger nämligen inte primärt i

de sanningar den berättar. Och det är egentligen inte personen i sig vi vill få syn på när vi läser biografier, utan snarare det sätt på vilket hennes gärningar, utsagor, tankar och eftermäle filtrerats genom biografens eget temperament. Det är det *mötet* som är det intressanta, både för den vanliga läsaren och för forskaren. Härvidlag utgör Carina Burmans förtjänstfulla bok om Fredrika Bremer inget undantag.

Åsa Arping

MARIA KARLSSON:

Känslans röst.

Det melodramatiska i

Selma Lagerlöfs romankonst

Brutus Östlings Bokförlag

Symposion AB

Stockholm/Stehag 2002

Det finns som varje läsare av Selma Lagerlöf kunnat konstatera fantastiska och romantiserande inslag i flera av hennes romaner: överdrifter, starka affekter, spektakulära händelseförlopp, tydligt gestaltade konfrontationer, stora gester och tydlig retorik. Recensenterna liksom den tidiga litteraturhistorieskrivningen ställde sig inte sällan avvisande till allt sådant. Maria Karlsson ansluter sig i sin avhandling *Känslans röst. Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs romankonst* till den omvärdering av detta påfallande drag hos Lagerlöf som skett under senare tid. Detta gör hon genom att studera fyra romaner – *Gösta Berlings saga* (1891), *En herrgårdssägen* (1899), *Körkarlen* (1912) och *Bannlyst* (1918) – i ljuset av olika teorier om "det melodramatiska". Denna term är dock i Karlsson undersökning – helt i linje med förhållandet i det moderna bruket av densamma i olika kulturveten-

skapliga sammanhang – befriad från sina pejorativa konnotationer. Den används dels för att ringa in och beskriva en estetiskt, innehållsmässig kategori, dels för att beteckna ett "tidsbetingat uttrycks-sätt" (201). Det melodramatiska rötter finner vi i scenkonsten vid slutet av 1700-talet; härifrån vidarefördes traditionen av 1800-talets stora romanförfattare som exempelvis Balzac, Carlyle och Dickens, men flöt också in i och var en av förut-sättningarna för den nya konstarten film.

Avhandlingen är disponerad i sju avsnitt. Inledningskapitlet tydliggör frågeställning och syfte genom att med ett par exempel pedagogiskt peka ut sådana inslag i Lagerlöfs texter som man enligt avhandlingsförfattaren med fördel kan förstå i ljuset av begreppet melodramatisk. Begreppets innehåll preciseras preliminärt och tidigare forskning med relevans i sammanhanget presenteras kortfattat liksom frågan om Lagerlöfs förhållande till denna melodramtradition i olika genrer och medier; dialogen med tidigare forskning för Maria Karlsson i respektive analyskapitel.

Det andra kapitlet ägnas helt melodrambegreppet. Först ges en översikt över den teatergenre med höjdpunkt i tidigt franskt 1800-tal där grunden lades: ett slags spänningsfylld pantomim med sång- och musikinslag, stora gester och visuellt spektakulära inslag, med flera vändpunkter i handlingsförloppet till skillnad från tragediens enda. När det gäller beskrivningen av hur melodramteatern kom att öva inflytande på roman- och filmmediet spelar forskare som Peter Brooks och Thomas Elsaesser stor roll. Karlsson väljer att i anslutning till den förstnämnde tala om den "melodramatiska föreställningsvärlden", varmed avses ett sätt att se

på världen som växte fram som en reaktion på den tilltagande sekulariseringen (bland borgerligheten) under modernitetens framväxt. Det melodramatiska framställningssättet – sådant som känslomheten, starka affekter, extrema situationer och sinnestillstånd, godheten som slutligen vinner, spänning och halsbrytande, "krystade" intriger – betecknar de ovan nämnda romanförfattarnas strävanden att "demaskera tillvaron och avtäcka något som vardagsverkligheten lät ana men ändå dölde" (33). Allt i syfte att synliggöra och konfrontera moraliska och psykologiska drivkrafter för att klargöra och uttrycka tillvarons gåtfulla sidor. Vad avhandlingsförfattaren särskilt lägger vikt vid är genrens påstådda förmåga att "lyfta fram såväl marginaliserade värderingar och sociala problem i samhället som att bekräfta rådande konventioner" (47).

Karlssons syfte är nämligen att med hjälp av detta teoretiska begrepp frilägga det feministiska inslaget i Lagerlöfs romaner, som hon menar ifrågasätter "förhållandet mellan könen och [...] uttrycker en radikal och framåtpekande vision om förändring" (202). I de fyra ovan nämnda romanerna, som därefter ägnas ett analyskapitel vardera, finner avhandlingsförfattaren vad man lite hårddraget skulle kunna beskriva som "samma historia" och feministiska "framtidsvision". De är alla, ur avhandlingsförfattarens perspektiv, romaner om en manlighet i kris: mannen är "ingen" (*Gösta Berling*), "vansinnig" (Getabocken i *En herrgårdssägen*), en "rå suput" (David Holm i *Körkarlen*) eller "en desperat och våldsam tvivlare" (Edvard Rhånge i *Bannlyst*). Alla dessa fyra representanter för manlighetens förfall förändras genom sina möten med kvinnor som ser och bekräftar dem.

Förutsättningen härför är dock att Selma Lagerlöf skriver ut de kvinnliga karaktärerna ur deras instängda tillvaro och förser dem med styrka och kraft efter att först ha låtit dem konfronteras med icke-varat. Kvinnlig frigörelse blir ur detta perspektiv en förutsättning för manlig upprättelse.

Maria Karlssons avhandling är påfallande välskriven och vittnar om pedagogisk och retorisk förmåga när det gäller att formulera och slå fast den bärande tesen i framställningen. För detta är en tesdrivande avhandling; här finns ett patos som ger framställningen liv, men det finns naturligtvis också risker med en sådan uppläggning. Tvivelsutan är det melodramatiska ett tacksamt verktyg att operera med när det gäller Lagerlöfs författarskap och Karlsson gör gång på gång synnerligen goda iakttagelser. Men det inträffar också att hon reducerar den Lagerlöfska texten, vill göra den mera entydig än vad som kanske är fallet. Hon kan då visa upp en tämligen oförsonlig attityd mot tidigare forskning, som hon uppenbarligen har haft så stor nytta av, vilket sorgfälligt redovisas löpande i framställningen. Man kan tänka på diskussionen av slutet i *Bannlyst* – och frågan varför Sigrun återvänder till Edvard – om vilket avhandlingsförfattaren säger att det ”öppnar visserligen för flera tolkningar”. Detta hindrar henne inte från att kategoriskt avfärda alla som inte kommer till samma resultat som hon själv, utan som åtminstone vill diskutera möjligheten att tolka romanens final som en kompromiss i det lyckliga slutets tecken, i bästa melodramanda är man frestad tillägga!

När det gäller avhandlingens disposition kan man förvånas över att Maria

Karlsson frångår kronologin och väljer att behandla *Gösta Berlings saga* sist. Hennes motivering att hon härigenom vill undvika att ”de senare verken tolkas med utgångspunkt i Selma Lagerlöfs debutroman” (22) är ju dessutom mer än lovligt fiktiv och irrelevant. Avhandlingsförfattaren kan naturligtvis aldrig kontrollera i vilken ordning hennes läsare studerar avhandlingen eller Lagerlöfs romaner! Så mycket märkligare framstår dispositionen eftersom Karlsson avslutningsvis något motsägelsefullt konstaterar att den ”höga halten av melodramatik i Selma Lagerlöfs romankonst avtar inte med åren. En förändring är emellertid märkbar från och med *Bannlyst*”. Vidare formar sig Löwensköldscykeln (1925–28) enligt avhandlingsförfattaren till en ”otvetydig uppgörelse med en melodramatisk livssyn” (204). Avhandlingens ”berättelse” hade onekligen inte förlorat på en annan ordning mellan analyskapitlen.

Maria Karlssons undersökning är huvudsakligen *tematiskt* orienterad. Hon granskar hur det melodramatiska kommer till uttryck innehållsmässigt, på historiens nivå, som händelser och motiv. Däremot gör hon förvånansvärt få iakttagelser när det gäller hur det melodramatiska – denna från scenkonsten emanerande framställningsform – färgar av sig på texten, på diskursen. Avhandlingsförfattaren noterar visserligen ibland, men då mer en passant, att Lagerlöfs läsare ”betraktar [...] följande melodramatiska *tablå*” (42, kurs. här) eller ställs inför en ”rättegångsartad *scen*” (43, kurs. här). Iakttagelserna är mycket goda och hade förtjänat ett mer djupgående intresse från Karlssons sida. Då hade hon än mer pregnant kunnat ringa

in den konstnärliga egenarten i Lagerlöfs romankonst, som bär otvetydiga spår av ett annat medium, nämligen teatern. Som avhandling författaren själv noterar har detta framhållits i tidigare forskning, främst av Ulla-Britta Lagerroth om *Gösta Berlings saga*. Man kan bara beklaga att Karlsson inte valt att relatera sin undersökning till den *intermediala* forskning, som sedan några decennier är grundligt introducerad också här i Sverige och som hade gett henne verktyg att fördjupa och perspektivera sina i övrigt goda iakttagelser.

Anders Ohlsson

HELENA BODIN:

Hjalmar Gullberg och bysantinismen
– "som paradoxer i tid och rum"

Norma

Skellefteå 2002

Det är länge sedan Hjalmar Gullbergforskningen fick ett nyttillskott som i dimension – och ambition – kan mäta sig med den avhandling som Helena Bodin lagt fram vid Stockholms universitet: *Hjalmar Gullberg och bysantinismen*. Det var ju under decennierna som följde närmast efter det att Carl Fehrman 1958 presenterat sin grundläggande helhetsbild av författarskapet som de vetenskapliga Gullbergmonografierna publicerades. Under de senaste 25 åren har däremot bidragen till Gullbergforskningen varit begränsade till mindre studier, de senaste publicerade i det 1998 nybildade Hjalmar Gullbergsällskapets skriftserie. Helena Bodins brett upplagda bok belyser nu författarskapet från en tidigare förbisedd aspekt och väcker samtidigt principiella frågor

av metodologisk art som har räckvidd också bortom Gullbergforskningen.

Redan 1994 presenterade sig Helena Bodin som Gullbergforskare och kännare av den bysantinska estetiken då hon i en utsökt vacker, rikt illustrerad, liten volym gav ut Romanos mäktiga "Julhymn" från 500-talet e. Kr, översatt till svenska av Hjalmar Gullberg. Översättaren själv publicerade sitt verk för första gången i *Svenska Dagbladet* den 21 december 1941. På juldagen samma år lät han som chef för radioteatern hymnen framföras i radio i Hilding Rosenbergs tonsättning. I Helena Bodins efterskrift till nyttgåvan av julhymnen finns ett embryo till den avhandling som nu föreligger. Perspektiven – och anspråken – har vidgats väldeliga, från Romanos liturgiska mästerverk till bysantinismen i generell mening, från Gullbergs översättning av ett enskilt verk till hans författarskap i vidaste mening.

Likväl är ett allt överskuggande centrum i Bodins bok om Gullberg och bysantinismen just Romanos' kontakion (hymnens grekiska genrebeteckning), där julevangeliet berättas och dramatiseras med en svårövertäffad blandning av naïviserad enkelhet och utstuderad konstfullhet, och där Gullbergs tonträff är sådan att man gärna föreställer sig att det är just så här originalet ljuder, fast på grekiska. Upptakten till hymnens prooemion (inledning), som föregår verkets 24 oikoi (motsvarigheten till strofer), ger omedelbar närvaro av tid och evighet, av det fysiskt vardagsnära och det metafysiskt sublimala, av människa och gud:

En jungfru föder i denna dag
den Översinnlige
Och jorden bjuder ett stall till behag
för den Oupphinnlige.

Av bokens fyra huvudkapitel kretsar det i alla meningar tyngst vägande (kap. III) kring Romanos hymn, Gullbergs översättning och den bysantinska poetik som Romanos utbildat och Gullberg efterbildat. Hur långt bortom översättningen och in i den gullbergska poesin denna efterbildning, detta inflytande eller denna valfrändskap sträcker sig, är ett avhandlingens huvudproblem. Helena Bodin är bysantinist. Frågan är om, eller i vilken utsträckning, Gullberg var det.

I egenskap av initierad och ivrig förepråkare för bysantinismen som ett i svensk litteraturvetenskap försummat forskningsfält har Helena Bodin härförleden framträtt med en programmatisk artikel i denna tidskrift (*TfL* 2002: 3–4). Med stöd i internationell forskning har hon där liksom i sin avhandling argumenterat för en bestämning av begreppet bysantinism som ett multikulturellt religiöst och estetiskt komplex, präglad av en "hellensk-orientalisk och hellensk-kristen syntes, grundad i det estetiska elementets viktiga plats inom den bysantinska kyrkan", dvs. en förståelse av bysantinismen som bryter igenom den geografiska och historiska gränsen för det bysantiska imperiet (324–1453) och aktualiserar termen som relevant också för moderna författare med fäste i en sådan tradition. Dit hör då i första hand några av den nygrekiska modernismens främsta företrädare – Sikelianos, Seferis, Kavafis – och dit hör då också, med sitt dokumenterade intresse för den bysantinska kulturen, en del svenska 1900-talsförfattare: Ekelöf, Gyllensten, Leckius, Trotzig bland dem – och framför allt Hjalmar Gullberg, han som inte bara har översatt en av den bysantinska liturgins kronjuveler utan också fått

positionen som en av våra främsta introduktörer och tolkare av den nygrekiska modernismen.

Som introduktion till den litterära bysantinistiken är Helena Bodins avhandling ett pionjärbete i svensk litteraturvetenskap. Hon har en imponerande överblick över den aktuella forskningen. Hon presenterar grundväsentligheter för den fäkunnige. Och samtidigt profilerar hon sin egen hållning på ett sätt som måste väcka respekt också i specialistkretsar. Att hon sedan också förmår hantera sina instrument i den analytiska och tolkande praktiken visar hon i sin omsorgsfulla och sensibla utläggning av Romanoshymnen, både i dess grekiska original och i dess gullbergska tappning, och inte minst i friläggningen av den komplicerade relationen mellan dessa båda. Djupdykningar i arkiven på Lunds Universitetsbibliotek och Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn har satt henne på spåren till den person och det material som våren 1941 länkade samman den bysantinske författaren och hans sentida svenske uttolkare.

Det visar sig att det var Carsten Høeg, professor i klassisk filologi i Köpenhamn, som försåg Gullberg inte bara med sakkunnig vägledning i bysantisk liturgi utan också med en egenhändig, men aldrig publicerad, dansk prosaöversättning av Romanos' grandiosa pièce de résistance. Utan Høegs mellankomst är det väl osäkert om Gullberg överhuvudtaget skulle ha kommit Romanos och bysantinismen så inpå orden som han nu gjorde. Genom att i ett entusiastiskt brev framhålla likheten mellan "Den heliga natten" och "den bysantinske Kirkedigtningens maaske allerskønneste Blomst" satte Høeg Gullberg i förbindelse med den-

ne legendariske grekiske diktarkollega. Antagligen hade Gullberg dessförinnan inte haft en aning om Romanos existens, än mindre att han diktat om undret i Betlehem i en stil som både liknade och på mångfaldigt sätt övertrumpfde vad han själv med "Den heliga natten" hade åstadkommit i en besläktad genre, 10 år före kontakten med Høeg och 1400 år efter Romanos' triumf som mästarsångaren i Byzans.

Bodins beundransvärt minutiösa utforskning av bakgrunden till Gullberg bysantinska engagemang hösten 1941, själva översättningsarbetet och slutresultatet av hans tolkning av Romanos "Julhymn", har föranlett henne att vidga perspektivet för sin undersökning att gälla hela Gullbergs "hela författarskap", betraktat *sub specie Byzantii*. Detta visar sig emellertid vara en äventyrlig manöver både för kompositionen av avhandlingen och för nytolkningen av de Gullbergdikter där tidigare Gullbergsforskning påstås ha saknat den rätta förståelsen på grund av bristande bysantinistisk sakkunskap.

Avhandlingens första huvudkapitel hämtar sin rubrik från inledningen till Gullbergs "Förklädd gud": "Vem är den gode herden?" Som bakgrund till den dikten och en handfull andra från samlingen *Kärlek i tjugonde seklet* (1933) refererar Bodin utförligt och sakkunnigt Gullbergs resedagbok från Greklandsresan 1932, två anteckningsböcker som 1993 gavs ut i en liten volym med kommentarer av Carl Fehrman och Paul Åström. Sin nyläsning av dagboken gör Bodin med bysantinsk optik och spårar allt "som har någon form av bysantinsk anknytning". Och hon finner naturligtvis mycket av det slaget. Gullberg deltar med turistens nyfikna förundran i det

grekisk-ortodoxa påskfirandet i Athen. Under ett 10 timmar långt besök i Istanbul hinner han med att besöka inte bara Hagia Sofia-katedralen och Irene-kyrkan men också Antikmuseet med dess rika dokumentation av den antika kulturens möten med bysantinsk kristendom. Bodin registrerar både vad Gullberg enligt dagboken sett och upplevat och vad han möjligen skulle kunna ha sett och upplevat. Till det senare hör en Orfeusmosaik och "statyetter och reliefer från 300–500-talen föreställande Kristus som den goden herden."

Det är uppenbart att Greklandsresan haft sin betydelse för tillkomsten av ett antal dikter både i *Kärlek i tjugonde seklet* och senare i *Dödsmask och lustgård* (1952). Fehrman har i olika sammanhang framhållit en rad direkta korrespondenser mellan dagbok och dikter. Men hur träffsäker Bodins "bysantinska" omläsning av dagboken än är, har den begränsat förklaringsvärde och tolkningsvärde för de dikter som hon försöker skriva in i hans "bysantinskt" inspirerade produktion. Att Gullberg 1932 kom till Kap Sunion dagen efter han upplevt det ortodoxa påskfirandet under långfredagen innebär knappast att dikten "Vid Kap Sunion" om en förvittrad Poseidonkult, skriven mer än ett år senare, vinner på att läsas "mot bakgrund av den kontext som ges av resedagboken". "Vid Kap Sunion" är en dikt om vad Schiller kallade "die entgötterte Natur", dess eventuellt bysantinska bakgrund kan bara utläsas i ett mycket snävt biografiskt sammanhang och, som Bodin själv uttrycker det, "underförstått".

Än sprödare är tråden mellan Gullbergs bysantinska intryck och "Förklädd gud". Oavsett om han har sett eller inte

sett "den tidigbysantinska statyetten av Kristus som den gode herden" vid sitt besök i Antikmuseet i Istanbul, så är det helt andra erfarenheter som blev bestämmande för utformningen av mötet mellan kristet och antikt i "Förklädd gud". Att anslaget "Vem är den gode herden?" är en fråga som är ett svar på påståendet: "Jag är den gode herden" (Joh. 10:7) är ju uppenbart för var och en. Mindre känt är det uppslag till anslaget som Gullberg fann hos Stagnelius, i hans dikt "Jesus", som börjar: "Vem är du, o herde, med flöjten i hand?" Den iakttagelsen och åtskilliga andra, som belyser nyplatonismen och det antikt-kristna spänningsfältet mellan Eros och Agape i "Förkänd gud", utvecklas i en uppsats kallad "Det lästa och det skrivna", publicerad dels i *Ordets gåva. En vänbok till Bengt Holmström* (1989), dels i *Hjalmar Gullbergs boksamling* (Hjalmar Gullberg-sällskapet skrifter 1, 1999).

När Gullbergs dagbok om besöket i Korinth får tjäna som "intertext" till en bysantinsk förståelse av "Kärlekens stad", så väljer Bodin att med tystnad förbigå den perspektivrika tolkning av dikten som Roger Holmström givit i en studie kallad "Guds insegel på brevet till Kärlekens stad" (*Finsk tidskrift* 1976: 8-9). Vad Holmström med idéhistorisk överblick utläser av kamp mellan hednisk och kristen kärlekslära är något annat, och mer djupgående, än observationen av dagboksanteckningarnas lyriska reflexer. Det hade varit intressant att få Bodins biografiskt bysantinska perspektiv inskrivet i Holmströms förståelse.

Rubriken till avhandlingens tredje kapitel – "Byzans' gud, Kristos Pankrator" – hänvisar med sitt citat till dikten

"Till Magna Graecia" ur *Terziner i okonstens tid* (1958). Ingenstans i Gullbergs diktning är anknytningen till den bysantinska föreställningsvärlden så explicit som här: dikten berättar om diktarens omskakande möte med den karismatiska Kristus-mosaiken i Cappella Palatina i Palermo, "denna kobrablick av hett och kallt". Med sin bysantinistiska sakkunskap kan Helena Bodin både lägga den biografiska kontexten till rätta och ge dikten dess adekvata kultur-geografiska inramning. I samma kapitel sätter hon inledningsvis också Gullbergs nygrekiska översättningverksamhet under 40- och 50-talet i ett kulturhistoriskt perspektiv, där hon med stor emfas framhäver den förankring som Sikelianos, Seferis och Kavafis har i det månghundraåriga bysantinska konglomeratet av kristet och antikt.

Behandlingen av Gullbergs nygrekiska engagemang bildar bakgrund till Helena Bodins försök till nytolkning av "Gudasaga", den storslagna inledningssviten till *Dödsmask och lustgård*. Sviten är kanske den mest mångsidigt och nyanserat belysta och genomlysta i hela Hjalmar Gullbergs produktion genom ett flertal studier – ingen nämnd och ingen glömd – vilka alla kompletterar varandra utan att polemisera mot varandra. Därför är det med besvikelse man konstaterar att Helena Bodin här väljer att i en ställvis nedlåtande och avvisande ton grovt förenkla och samtidigt profitera på de resultat som redan uppnåtts. Den s.k. "fokusering" av "det bysantinska perspektivet" som hon vill framhålla sker på bekostnad av den nyansering av dessa diktars komplexitet som tidigare Gullbergforskning karaktäriseras av.

Det är inte utan förvåning man i

avhandlingens slutkapitel – ”Ett mosaikmönster av djupsinnig betraktelse” – än en gång ser avhandlingsförfattarinnan återkomma till Romanos julhymn men nu med anspråk på den bysantinska poetikens bärighet för ”hela Gullbergs verk, från debuten *I en främmande stad* (1927) till den sista diktsamlingen *Ögon, läppar* (1959)”. Hon gör nu heller ”ingen åtskillnad mellan texter tillkomna före och efter översättningen av julhymnen”. Av Romanos ”poetik, estetik och teologi” ser Helena Bodin återspeglar lite varstans i Gullbergs författarskap. Den säkerhet och precision i det komparativa handlaget som hon demonstrerat i kapitlet om julhymnen och dess översättningar har här förbytts i en form för flytande ”illustrativ” komparatism, där diverse likheter och olikheter mellan Gullbergs poetik och Romanos går för samma ”bysantinska” pris. Naturligtvis rör det sig trots allt om ett begränsat antal dikter som på så sätt påstås kunna tillskrivas en ”bysantinsk” accent. Men de hasarderade förbindelserna – under formeln ”liksom i Romanos julhymn” – är här så många att man tvingas konstatera att jakten på bysantinismen iscensatts på bekostnad av kritisk sans och metodisk styrrel. Alla likheter till trots – i motiv och stil – har julspelet ”Den heliga natten” intet att göra med den bysantinska hymnestetiken. Att ”ett möjligt incitament” till Gullbergs julspel skulle vara de ”bysantinska Kristi-födelsemosaikerna i Dafni och Kariye Camii” är därtill ren spekulativ och gör inte ”Den heliga natten” ett uns mer ”bysantinsk”.

Detsamma måste sägas om de flesta av de dikter som i avhandlingens slutkapitel får figurera för att illustrera ”den bysantinska ikonteorins” verkan i Gullbergs 50-

tals-poesi. Det må räcka med ett sista exempel – också Bodins sista ”bysantinska” – för att visa att det är helt andra inspirationskällor som varit drivande, när Gullberg i författarskapets slutskede i diktens form kritiskt betraktar det poetiska bildskapandets estetiska möjligheter. Dikten ”Leksaksballongerna” alluderar redan med sin titel på vännen Tristan Lindströms prosastycken *Leksaksballonger* (1931), där Tristan låter ballongerna stå för fantasins illusioner. Gullberg berättar i sin dikt om hur han som liten pojke tror sig kunna skicka sin leksaksballong till väders för att den måtte förvandlas till en måne i skyn. Men drömmen om förvandlingens mirakel brister i slutradens desillusion: ”Och det fanns ingen måne utom månen.” Dikten ”Leksaksballongerna” skrevs på Södersjukhuset den 25–26 maj 1959. På sitt sängbord hade den sjuke en volym engelska dikter, där han bland annat fastnat för T. E. Hulmes ”Above the dock”, en av imagismens pärlor. Det är på detta Hulmes eleganta illusionsmakeri som Gullbergs dikt är ett svar, på imagismens poetik, inte bysantinismens.

Above the quiet dock in midnight
Tangled in the tall mast's corded height,
Hangs the moon. What seemed so far away
Is but a child's balloon, forgotten after play.

*

När Helena Bodin i sin avslutande sammanfattning summerar sin egen insats driver hon den till överdrift: ”Den bysantinska kontinuiteten genom Gullbergs författarskap har alltså viktiga konsekvenser för förståelsen av författarskapet som helhet.” Så är inte fallet. Hjalmar Gullbergs umgänge med bysantinismen begränsar sig till ett fåtal viktiga

händelser och inslag i hans liv och litterära verksamhet: den grekiska resan 1932, översättningen av Romanos julhymn 1941 och av nygrekisk poesi på 50-talet, samt till sist det momentana mötet med Kristus Pankrator i Cappella Palatina i Palermo den 30 april 1958. Bysantinismen blev så en del av det större övergripande komplex i hans religiösa och estetiska föreställningsvärld, som bäst karak-

täriseras som en sökande, prövande och ifrågasättande synkretistisk religiositet i förening med en rikt sammansatt, utpräglat eklektisk estetik. Det speciellt bysantinska tillflödet till denna hans föreställningsvärld har ingen belyst bättre än Helena Bodin. Det är gott nog.

Anders Palm

Medverkande

- Beata Agrell är professor i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet.
- Åsa Arping är fil. dr och forskare vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg.
- Gunnar Arrias är fil. dr i litteraturvetenskap.
- Stig Bäckman är fil. dr och f.d. lektor i litteraturvetenskap vid Mitthögskolan i Härnösand.
- Michael Gustavsson är universitetslektor i litteraturvetenskap vid Högskolan i Gävle.
- Thomas Götselius är doktorand i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet och litteraturkritiker i *Dagens Nyheter*.
- Hans Hauge är Dr phil., lektor vid Institut for nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet, och skribent i *Berlingske Tidende*. Han utkommer under våren med *Post Danmark. Politik og æstetik hinsides det nationale*.
- Eva Haettner Aurelius är professor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet.
- Erland Lagerroth är docent i litteraturvetenskap vid Lunds universitet.
- Per Erik Ljung är docent i litteraturvetenskap vid Lunds universitet.
- Anders Ohlsson är professor i litteraturvetenskap vid Växjö universitet.
- Ulf Olsson är forskare och lärare i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.
- Anders Palm är professor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet.
- Bertil Romberg är docent i litteraturvetenskap vid Lunds universitet.
- Marianne Thormählen är professor i engelska vid Lunds universitet.
- Örjan Torell är lektor i litteraturvetenskap vid Mitthögskolan, Härnösand.
- Emma Tornborg är fil. kand. i italienska och litteraturvetenskap vid Lunds universitet.
- Rikard Schönström är fil. dr och lektor vid Institut for litteraturvidenskab, Københavns Universitet. Han utkommer under våren med *En försmak av framtiden. Bertolt Brecht och det konkreta*.
- Bo Svensson är lärare i kulturvetenskap vid Lunds universitet.
- Dzidra Veveris-Åkesson är adjunkt och bibliotekarie vid Mölledalsgymnasiet, Malmö.

Upptäck ordkonst

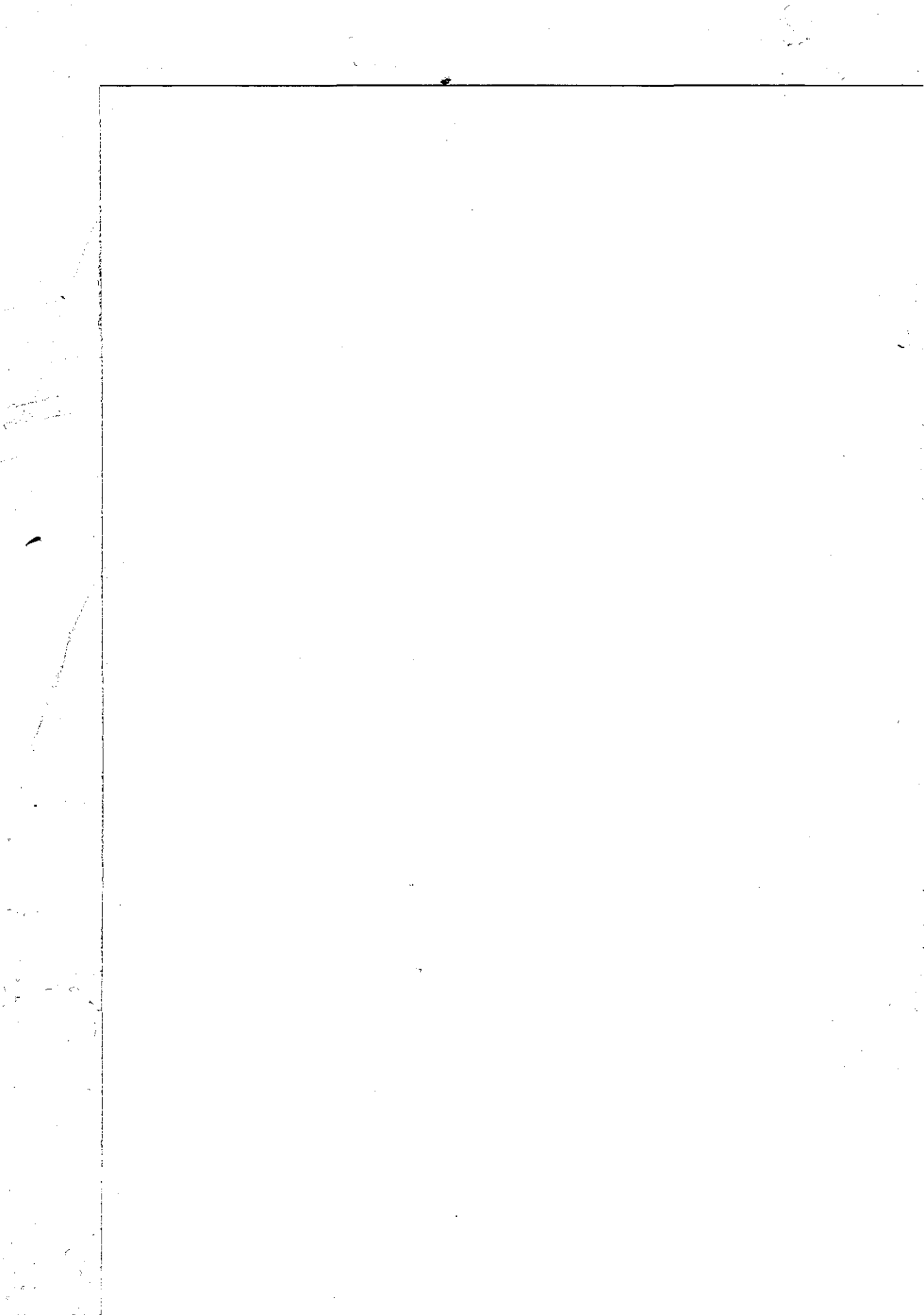
Ordkonst är AFS litterära utskottet *ordkonst* heter vår utskrift! Nvåiken?

Kontakta oss:
ordkonst@af.lu.se

Prenumerera? Så har gör du.
Betala in prenumerationsavgiften till postgiro
24 85 32-4. Mark betalningen. Prenumeration
ordkonst. Glöm inte ditt namn och din
adress.

Kostnad: läsåret 02/03:

	2 år	4 år
AF-ledamöter	80 kr	150 kr
Privatpersoner	120 kr	200 kr
Institutioner/bibliotek	140 kr	250 kr

I detta nummer

föreläsningar och samtal om teorins
ställning i svensk litteraturvetenskap,
hålla vid Tfl-konferensen i Lund
13-14/9 2002